

METSZETEK

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

CROSS-SECTIONS

SOCIAL SCIENCE JOURNAL

VOL. 11 (2022) No. 3

METSZETEK
Társadalomtudományi folyóirat
Vol. 11 (2022) No. 3

Főszerkesztő:

Dr. Czibere Ibolya

Szerkesztők:

Dr. Balogh László Levente, Dr. Csoba Judit, Dr. Fényes Hajnalka,
Dr. Huszti Éva, Dr. Mohácsi Márta, Dr. Rácz Andrea, Sipos Flórián

Szerkesztőbizottság:

KATZ, Katalin – The Hebrew University of Jerusalem
KOLOZSVÁRI, Orsolya – College of Coastal Georgia
NISTOR, Laura – Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár
PICCIONE, Vincenzo – Roma Tre University, Italy
URIZ, Maria Jesús – Public University of Navarre, Pamplona
VIRTO, Lucia Martínez – Public University of Navarre, Pamplona
WOODS, Ronald – University of Technology Sydney, Australia

Tanácsadó testület:

BOBKOV, Vyacheslav – Russian Science Academy, Moscow, Russia
FOX, Chris – Manchester Metropolitan University, United Kingdom
GEELHOED, Sandra – University of Applied Sciences Utrecht, Netherlands
HERRMANN, Peter – University of Eastern Finland, Kuopio, Finland; Corvinus University, Budapest, Hungary
HORAKOVA HIRSCHLER, Nicole – University of Ostrava, Czech Republic
JANKY, Béla – Budapest University of Technology, Hungary
KERÜLŐ, Judit – University of Nyíregyháza, Hungary
RAZUMOVA, Tatiana – Moscow State Lomonosov University, Russia
SIK, Endre – Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary; TÁRKI Social Research Institute, Budapest, Hungary
SZABÓ, Márton – University of Miskolc, Hungary
SZÁNTÓ, Zoltán – Corvinus University of Budapest, Hungary
TIMÁR, Judit – Hungarian Academy of Sciences Centre for Economic and Regional Studies Research Center; Eötvös Loránd University, Hungary
WIKTORSKA-ŚWIEĆKA, Aldona – University of Wrocław, Poland

Olvasószerkesztő:

Béres-Áfra Zsuzsa

Tördelőszerkesztő:

Juhászné Marosi Edit

Webdesign:

Fábián Márton

Szerkesztőségi munkatársak:

Béres-Áfra Zsuzsa
Dr. Molnár Éva

ISSN 2063-6415

Kiadja: a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Felelős kiadó: Prof. Dr. Keményfi Róbert dékán
Webcím: metszetek.unideb.hu
E-mail: metszetek@arts.unideb.hu

Tartalomjegyzék

TANULMÁNYOK

UNGER ANNA: Demokratizációs remények és aggályok <i>A népszavazás a magyar politikai diskurzusban 1985–1989</i>	5
KOVÁCS FRUzsINA: Szociálpolitikai modellváltás Magyarországon a 2010 utáni kormányzás tükrében	28
MURÁNYI-GYŐRI GRÉTA: „Ha munkásszálló – legyen jó” <i>Munkásszállók helyzete az állami és a vállalati szociálpolitikában</i> <i>Szabolcs-Szatmár megyében a hetvenes években</i>	43
KOCSICSKA IVANA: Burnout syndrome among health care workers in Hungary – a literature review.....	62
KUKUCSKA ZSUZSA: Oktatási módszerek az általános iskolások körében, a Covid-19 járvány idején	78
SZÁSZ MÁRIA MAGDOLNA: Az iskola életébe való szülői bevonódás akadályai egy székelyföldi rurális település mintáján.....	103
STADINGER JOHANNA HELÉNA: A szülői kontroll formái a posztadoleszcens fiatalok életében.....	123
Abstracts	142

Contents

STUDIES

ANNA UNGER: Hopes and concerns of democratization <i>Ideas about popular vote in Hungarian political discourse 1985–1989</i>	5
FRUZSINA KOVÁCS: Social policy model change in Hungary in the light of post-2010 governance	28
GRÉTA MURÁNYI-GYŐRI: 'If a worker's hostel – let it be good' <i>The status of worker's hostels in state and corporate social policy in Szabolcs-Szatmár county in the 1970s</i>	43
KOCSICSKA IVANA: Burnout syndrome among health care workers in Hungary – a literature review	62
ZSUZSA KUKUCSKA: Teaching methods among primary school students during the Covid-19 epidemic	78
MÁRIA MAGDOLNA SZÁSZ: Barriers to parental involvement in school life of a rural settlement in Szeklerland	103
JOHANNA HELÉNA STADINGER: Forms of parental control in the case of postadolescent youth	123
Abstracts	142

TANULMÁNYOK

Demokratizációs remények és aggályok

A népszavazás a magyar politikai diskurzusban 1985–1989¹

UNGER ANNA²

ABSZTRAKT

A tanulmány azt vizsgálja, hogy az 1985–89 közötti időszakban, amikor a helyi és országos népszavazás részben általános kodifikációs kérdésként, részben konkrét kezdeményezések kapcsán a politikai rendszer egyik fontos témája lett, milyen diskurzus övezte a közvetlen demokrácia bevezetésének lehetőségét vagy veszélyét. A jogtudományi, pártállami, értelmiségi-közéleti és szélesebb társadalmi nyilvánosságbeli írások elemzése részben a közvetlen demokrácia szakirodalmában meglévő, részben saját szempontok mentén történik: a bevezetés időzítése, a várható előnyök és veszélyek mérlegelése, a népszavazások politikai eszköz-jellege, és a nemzetközi példák, azaz egyfajta mintakövetés megléte. A tanulmány fő megállapítása, hogy a népszavazás két eltérő értelmezésben volt jelen: az ellenzéki erők a pártállam feletti kontrollt, míg a pártállam főleg társadalmi legitimációja csökkenésének megállítását várta a népszavazás bevezetésétől, miközben a hétköznapi nyilvánosságban az egyébként igen jelentős demokratikus reformról nem zajlott érdemi vita.

KULCSSZAVAK: népszavazás, demokrácia, politikai nyilvánosság, magyar rendszerváltás, politikai részvétel

ABSTRACT

Hopes and concerns of democratization

Ideas about popular vote in Hungarian political discourse 1985–1989

The article analyzes the political discourse concerning direct democracy between 1985–89, when the issue of introducing popular vote at local and national level became relevant, both as a general institutional reform of political decision-making, and as the result of some major initiatives launched by social movements. The analysis covers the related law journal articles, party-state documents, the writings of political and intellectual elites (including the opposition),

¹ A kutatás a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, 'A közvetlen demokrácia Magyarországon: fejlődés, kihívások és kilátások (1989–2018)' című, 131883. számú pályázati program finanszírozásában valósult meg. A forrásgyűjtésben a szerzőn túl részt vett Kovács Zsolt egyetemi hallgató (ELTE BTK) is, akinek értékes közreműködését a szerző ezúton is köszöni.

² ELTE Társadalomtudományi Kar, Politikai és Nemzetközi Tanulmányok Intézete, Emberi Jogi és Politikatudományi Tanszék, e-mail: unger.anna@tatk.elte.hu

TANULMÁNYOK

and the wider public (mainly daily and weekly newspapers). The discourse analysis is based on the academic literature of direct democracy and some new aspects, like the timing of introducing direct democracy, its role and perspectives, the consideration of threats and benefits, and the relevance of international examples as possible models for reform. The paper finds that the opposition and the party-state regarded the introduction of popular vote differently: while the emerging opposition emphasised the function of controlling the state power by popular votes, the party-state expected to stop shrinking its social legitimacy. Meanwhile, general public seemed to be indifferent about this remarkable democratic reform.

KEYWORDS: popular vote, democracy, public, Hungarian regime change, political participation

Bevezetés

A közvetlen demokrácia intézményrendszere és megjelenése Magyarországon

A magyar politikai rendszer nagy politikai konfliktusai és fordulópontjai, az ország történetének meghatározó pillanataiban a népszavazás intézménye mindig fontos szerepet játszott. Az 1989-es rendszerváltoztatás története nem mesélhető el a bős-nagymarosi népszavazási kezdeményezés, a népszavazási törvény előkészítése és elfogadása, majd a négyigenes népszavazás nélkül. Népszavazásokkal döntöttünk az ország számára stratégiai fontosságú euroatlanti integrációról (NATO 1997, EU 2003). A rendszerváltás után a nagy politikai vitákat kiváltó, nem kormány által indított népszavazási kezdeményezések, mint a parlament feloszlatása (1992), a halálbüntetés visszaállítása (1998), a közvetlen elnökválasztás bevezetése (1990, 1999), vagy a privatizációval és vilákiállítással kapcsolatos javaslatok az 1990-es évek első felében, a vasárnapi boltzárról szóló 2015–16-ban, a budapesti olimpiarendezésről szóló 2017-ben, mind-mind a belpolitikai napirend fontos részét képezték, még akkor is, ha ezekből a kezdeményezésekből sosem lett végül népszavazás. A megvalósult kezdeményezések hasonlóképp meghatározónak, a politikai rendszer szempontjából akár sorsfordítónak is tekinthetők: így a 2004-es kettős állampolgárságról szóló népszavazás vagy a 2008-as népszavazások máig ható következményekkel bírtak. A népszavazás tehát, még ha alkotmányos státusa és politikai szerepe vitatott volt is, immár lassan négy évtizede az egyik legnagyobb hatású intézménye a magyar politikai rendszernek.

A magyar alkotmányos szabályozás összehasonlító perspektívában viszonylag széles mozgásteret biztosít elvileg a népszavazások kezdeményezésére, ám a gyakorlat (beleértve a rendkívül bonyolult, már-már átláthatatlan eljárási szabályokat) valójában inkább a népszavazások minden lehetséges módon való elkerülésére törekszik (lásd például Kukorelli 1996, Unger 2009). Ezzel együtt is, a hazai szabályozás kivételes annyiban, hogy mind országos, mind települési szinten elérhető az állampolgári kezdeményezésre indítható népszavazás (*Citizen-Initiated Mechanisms*

TANULMÁNYOK

of Direct Democracy, CI-MDD, Altman 2011: 15–16).³ Ennek azért van különös jelentősége, mert ellentétben a referendummal és a plebiszcitummal, ebben az esetben nem a képviselőt egyes döntéseinek utólagos jóváhagyásáról szól majd a népszavazás, hanem a kezdeményező – legyen választópolgár, civil szervezet vagy politikai párt – javaslata kerül a választók elé, így adott esetben olyan téma is napirendre kerülhet, amit a képviselőt kifejezetten kerülné a választók elé vinni. Dacára azonban a jogszabályok adta elvi lehetőségnek, az elmúlt 31 év gyakorlatából azt látjuk, hogy állampolgári kezdeményezésből, hiába támogatta akár többszázezer választó azt, sosem lett népszavazás, és civil szervezet is csupán egyetlen alkalommal tudta népszavazásig juttatni a kezdeményezését (a Magyarok Világszövetségének népszavazási kezdeményezése a kedvezményes honosításról 2003-ban).

E tanulmány egy nagyobb kutatás része, mely a közvetlen demokrácia intézményeinek magyarországi adaptációját, valamint a népszavazás politikai rendszerben betöltött helyét és funkcióváltozását vizsgálja. A kutatás – és egyben e tanulmány – kiindulópontja, hogy a demokráciáról vallott általános és elméleti megközelítéseink értelemszerűen meghatározzák azt is, hogy végül milyen intézményi és eljárási szabályokat alkotunk a demokrácia megvalósítása érdekében. Éppen ezért, e kutatás nem elsősorban az egyes népszavazások politikai körülményeit és eredményeit vizsgálja, hanem arra törekszik, hogy ezen intézményen keresztül feltárja, milyen demokrácia-felfogások húzódnak meg a népszavazás szempontjából meghatározó alkotmányos és politikai szereplők döntései mögött (Alkotmánybíróság, pártok, parlament, közéleti értelmiség), és ezek mennyiben befolyásolják a közvetlen demokrácia intézményeinek fejlődését (vagy visszafejlődését, Kukorelli István kifejezésével élve), valamint a magyar népszavazási gyakorlatot. Ennek megfelelően, jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy miképp jelenik meg a népszavazás bevezetésének ötlete (1985), illetve milyen diskurzusok kísérik e témát az 1989. júniusi első népszavazási törvény megszületéséig – milyen remények és milyen aggályok övezték a népszavazás bevezetését.

³ A közvetlen demokrácia intézményei körüli terminológiai zűrzavart e tanulmánynak nem célja sem részletesen bemutatni, sem megoldási javaslatokkal előállni. A magyarul sokszor csak népszavazásnak vagy referendumnak nevezett intézmények azonban sokfélék lehetnek. A szakirodalom a közvetlen demokráciát rendszerint a kezdeményezés (*initiative*) és a referendum intézményére bontja le, ahol a kezdeményezés az új témákra (és jogszabály-tervezetekre), a referendum pedig a képviselőt által már meghozott törvény népszavazás útján való megerősítésére vagy épp elvetésére szolgál. A plebiszcitum rendszerint olyan népszavazást jelent, melyet nem törvényi kötelezettség miatt, hanem a kormány vagy a parlament egyedi kezdeményezésére tartanak (rendszerint olyan országokban, ahol az állampolgároknak semmilyen kezdeményezési joguk nincs, és a referendum sem elérhető). Az intézmények részletes bemutatását lásd Altman 2011, Unger 2019.

TANULMÁNYOK

A népszavazás bevezetésének politikai körülményei a szakirodalom tükrében

Bár a közvetlen demokrácia kutatásában dominánsabb az egyes országok gyakorlataira fókuszáló irodalom, néhány szerző megpróbált általános elméleti magyarázatot adni arra, miért is vezetik be ezt az intézményt egy adott ország politikai rendszerébe. Ezen elméletek áttekintése előtt azonban három megjegyzést fontos tenni. Az egyik, hogy a bevezetést magyarázó elméletek nem különböztetik meg a politikai rendszereket azok demokratikus vagy nem demokratikus jellege mentén. Másrészt, noha az alább bemutatott szerzők a fennálló példák alapján azt összegezték, hogy mikor, illetve miért merül fel a népszavazás intézményének bevezetése egy adott politikai rendszerben, ez az ötlet nem feltétlen átfogó és részletes javaslatokon keresztül jelenik meg, hanem sokszor csak a „legyen népszavazás” követelésében merül ki. Végül, a népszavazás intézményének bevezetése és egyes, már futó népszavazási kezdeményezések támogatása két külön dolog és e tanulmány az előbbit vizsgálja. Így azt, hogy egyes politikai aktorok mikor és miért támogatnak/nem támogatnak konkrét népszavazásokat, jelen esetben nem vizsgálom (részletesen lásd például Rahat 2009, LeDuc 2003).⁴

Ami az időzítést illeti, általános jellemzőnek tűnik, hogy a népszavazás intézményének bevezetése egy olyan időszakban történik, amikor a politikai rendszer instabil, átalakulóban vagy épp válságban van (Altman 2019: 44). Theo Schiller három – egymással akár össze is kapcsolódó – jellegzetes helyzetet különít el: 1) belső konfliktusok, 2) nemzeti függetlenség, 3) demokratikus átalakulás (Schiller 2013). Schiller kiindulópontja, hogy a közvetlen demokrácia bevezetése mögött a létező politikai hatalmi struktúra legitimitációhiányos állapota húzódik meg. Belső konfliktus esetén ez a társadalmi csoportok közötti harcot jelenti, ahol a hatalmon lévő szereplőt ellenzéki/kisebbségi csoportok e hatalom megosztására, részleges átadására kényszerítik. Nemzeti függetlenségi folyamatok esetében a közvetlen demokrácia intézményrendszerének bevezetése mögött a nemzeti egység kialakítása és felmutatása a cél. Demokratikus átalakulások időszakában pedig az autoriter rezsimet felváltó új politikai rendszer demokratikus jellegének bizonyítása és biztosítása lehet a fő szempont.

A miértre próbál választ adni Tor Bjørklund, aki – norvég, dán, svéd és brit példákat vizsgálva – ugyancsak három tényezőt említ (Bjørklund 1982). Eszerint a népszavazás bevezetésének követelése 1) kisebbségi „fegyverként”, 2) mediációs eszközként, illetve 3) villámhárítóként szolgál. Bjørklund ezeket összekapcsolja a norvég politika egyik jellemző vonásával, a parlamentarizmus- és pártellenességgel,

⁴ A közvetlen demokrácia rendszerével, valamint a népszavazási gyakorlatokkal kapcsolatos társadalomtudományi irodalom egyre csak növekszik: ebben a tanulmányban azonban kifejezetten csak azon irodalmakat tekintem át, melyek az intézményrendszer bevezetésével foglalkoznak.

TANULMÁNYOK

mely már az 1880-as évektől meghatározó volt a norvég belpolitikában. Értelmezésében a népszavazás követelése, mint kisebbségi fegyver sok esetben a parlamenten és/vagy párton belüli ellenzéki erők számára egyfajta utolsó lehetőség a többség által elfogadott, politikai szempontból fontos döntés megváltoztatására. Ugyanakkor nemcsak a kisebbségi véleményt vallók kezdeményezhetik a népszavazást: egy ilyen konfliktusos helyzetben a többségi (győztes) oldal is felvetheti, hogy a politikai szereplők között fennálló, mély konfliktust népszavazással oldják meg („döntsön a nép”). Végül, villámhárítóként is használható a „legyen népszavazás” szlogenje. Bjørklund szerint ez részben választási kampányok előtt jelenik meg, mert a népszavazás lehetőségének ígéretével az adott probléma, kérdés levehető a választási kampány napirendjéről, mondván, erről majd népszavazás dönt, ez a kérdés a mostani választási kampányban nem releváns. De nemcsak választások előtt lehet ilyen módon fontos, ám egyes politikai szereplő számára kellemetlen kérdéseket és ezekre épülő politikai támadásokat hatástalanítani, ez az lehetőség bármikor máskor is adott, ha a kritika, ellenvélemény lehalkítása, gyengítése a cél.

Végül, a népszavazás bevezetésének mikorjára és miértjére egyaránt magyarázatot ad David Altman, aki elemzésében – a fent említett szerzőkkel ellentétben – nemcsak az általános értelemben vett népszavazás, hanem az állampolgári kezdeményezéssel indítható népszavazás (CI-MDDs) bevezetésének körülményeit vizsgálja (Altman 2019). Eszerint az ilyen típusú népszavazások bevezetése akkor történik, ha a pártok és a választók közötti kapcsolat megszűnik, vagy olyan mértékben névlegessé, lazává válik, hogy „a képviseleti rendszer képtelen becsatornázni és kifejezni a választói igényeket” (Altman 2019: 28), vagy pedig azért, mert a bevezetést támogató politikusok azt gondolják, hogy az intézmény számukra kedvezően fog működni. Altman elemzésének központi kérdése a politikusok és pártok szerepe e demokratikus reformfolyamatban: értelmezésében a közvetlen demokrácia egyfajta hatalmi korlát a képviseleti intézmények hatalmát birtokló politikusokkal szemben, az tehát mindenképp magyarázatot igényel, hogy egy ilyen helyzetet miért támogatnak azok a politikai aktorok, akik elvileg – pusztán hatalmi szempontból nézve – kárvallottjai lesznek az állampolgári kezdeményezésre induló népszavazás bevezetésének. Egy lehetséges magyarázat, hogy a népszavazást támogató szereplők így akarják gyengíteni azokat a képviseleti intézményeket, melyekben részvételük, hatalmuk csekély, maguknak is befolyást, hozzáférést szerezve a döntéshozatalban. De az is előfordulhat, hogy a reformot támogató politikusok, miközben magát a népszavazás intézményét hatalmukra nézve veszélytelennek tartják, ilyen módon akarnak állampolgári támogatást szerezni, vagy éppen a társadalomban meglévő politikai elégedetlenséget becsatornázni, feszültséget enyhíteni. Végül, az is egy lehetséges indok, hogy

TANULMÁNYOK

a kormányon lévő politikai erő a népszavazás bevezetésével más szereplőket akar megkerülni.⁵

Mindezek fényében az látszik, hogy a népszavazás intézményének bevezetése mögött sokkal több szempont is szerepet játszhat, mint az általában vélelmezett demokratizációs, illetve társadalmi legitimációt erősítő igény. A fent bemutatott elemzéseket összegezve tehát két eltérő szempontot különíthetünk el: egyrészt a népszavazás bevezetésének időzítését, másrészt a politikai eszköz-funkciót és ezáltal elérhető célt (1. táblázat).

1. táblázat. A népszavazás bevezetésének jellemzői

Mikor (helyzet)	Miért (eszköz, cél)
belpolitikai konfliktusok	politikai előny (politikus uralni tudja a népszavazást)
nemzeti függetlenség	képviselési intézmények gyengítése és befolyásszerzés a döntéshozatalban
demokratizáció	állampolgári támogatás szerzése
pártok gyenge/nem létező társadalmi beágyazottsága	más politikai szereplők korlátozása
	mediációs eszköz
	„villámhárító”
	„kisebbségi fegyver”

Forrás: saját szerkesztés

Túl e megközelítéseken, melyek kifejezetten a népszavazásra vonatkoznak, a politikai részvétel lehetőségeinek bővítését indokolni szokták a demokrácia, és különösképpen a részvételi demokrácia igazolásául gyakorta emlegetett instrumentális és fejlesztő érvekkel is (Birch 1993, Pateman 1970). Azaz, feltételezhető, hogy a választópolgárok részvételével hozott döntésnek nemcsak a társadalmi legitimációja erősebb, de közelebb is áll a választók tényleges preferenciáihoz, azaz könnyebben alkalmazható, végrehajtható (instrumentális érvelés). Másrészt, gyakori érv, hogy a politikai részvétel ilyen módon történő biztosítása a *learning by doing*-logika alapján általában fejleszti az állampolgári politikai kultúrát, a politikai érdekkifejezéshez és döntéshez szükséges készségeket és tudást (fejlesztő érvelés). Mivel e tanulmánynak

⁵ Lásd például a referendum amerikai gyakorlatát, ahol a *legislative referendum* esetében a kormányzó nem élhet vétőjogával az elfogadott jogszabály esetében (Braunstein 2004, Unger 2019). Nem meglepő, hogy ez a típusú népszavazás még azokban az államokban is meghatározó, ahol állampolgári kezdeményezésre nincs lehetőség, vagyis a képviselési intézmény kifejezetten a kormányzó ellenében, az ő hatalmának korlátozására, megkerülésére használja a népszavazást.

TANULMÁNYOK

nem a közvetlen demokrácia eredményességének, hatékonyságának és hatásának vizsgálata a célja, ezért most eltekintünk az instrumentális és a fejlesztő érvelések részletes bizonyításától/cáfolatától. Jellegetes eleme azonban a részvételi demokráciáról zajló vitáknak, hogy ezekben rendszerint a fejlesztő és instrumentális érvek mellett megjelenik a képviselethez való viszony szempontja is: azaz, a részvétel valamely képviseleten túli formáját javasló szereplőnek nemcsak amellet kell érvelnie, hogy miért lenne szükséges vagy előnyös az új lehetőség, hanem azt is meg kell indokolnia, hogy ez miért lesz jobb, hatékonyabb, igazságosabb stb., mint a képviseleti döntéshozatal. A képviselet ebben az értelemben tehát adottság, magától értetődő politikai szükségszerűség, a részvétel igénye azonban indokolást igényel. Ennek következménye, hogy a részvételi intézményeket nem a résztvevők szempontjából, az ő lehetőségeiket és igényeiket figyelembe véve szabályozzák, hanem a fő szempont a képviselethez való valamilyen viszony és mozgástér.⁶ Ez a közvetlen demokrácia esetében jellemzően a népszavazáshoz kapcsolt, vélt és valós negatív következmények hangsúlyozásában és ezek elleni biztosítékok szabályozásában jelenik meg.

Elemzési keretek és szempontok

A tanulmány a továbbiakban azt vizsgálja, hogy az 1989-es rendszerváltást, illetve a népszavazásról és népi kezdeményezésről szóló 1989: XVII. törvény elfogadását megelőző években a népszavazás intézményéről zajló akadémiai és közéleti vitákban az előző részben ismertetett szempontok mennyiben ragadhatók meg, illetve milyen további szempontok, érvek, indokok mentén javasolták a népszavazás intézményének bevezetését. Az elemzésben mindezek mellett azonban két további tényezőt is vizsgálni érdemes. Az egyik, hogy milyen félelmek, aggályok, negatív következmények jelennek meg a vizsgált írásokban a népszavazással kapcsolatban? A másik pedig, hogy voltak-e konkrét intézményi és eljárási javaslatok (különös tekintettel az állampolgárok kezdeményezési jogára), illetve megjelent-e bármilyen nemzetközi kitekintés, mintakövetési szándék?

Mindezek feltáráshoz az 1985–89 között született forrásokat négy részre bontom: 1) akadémiai (jog- és államtudományi) irodalom, 2) az állampárthoz szorosan kapcsolható források (Hazafias Népfrent, MSZMP, állami szervek), 3) értelmiségi közéleti írások (folyóiratok, szamizdat), 4) társadalmi nyilvánosság (írott sajtó, országos és megyei napi-, heti- és havilapok).⁷ Az elemzésnek nem része egyetlen, az

⁶ Tipikusan ilyen például, amikor a népszavazási szabályozás kapcsán a fő kérdés a tiltott tárgyak csoportja, azaz annak rögzítése, hogy miről dönthetnek csak a képviselők, vagy a népszavazási döntés időbeli hatálya, azaz, hogy meddig köti a képviseletet a népszavazás útján hozott döntés.

⁷ A kutatás döntő részben az Arcanum Digitális Tudástár gyűjteményére épült, az alábbi források teljeskörű tartalmi feldolgozásával. Folyóiratok: Beszélő, Medvetánc, Mozgó Világ, Századvég, Társadalmi Szemle, Valóság, Világosság. Napilapok: Fejér Megyei Hírlap, Hajdú-Bihari Napló, Kisalföld, Magyar

TANULMÁNYOK

adott időszakról szóló, ám később született írás sem, lévén a rendszerváltás után évekkel-évtizedekkel később megszülető memoárirodalma az adott korszak társadalmi diskurzusára értelemszerűen nem volt hatással. Felmerülhet továbbá a kérdés, hogy érdemes-e külön vizsgálni az állampárt és az írott sajtó forrásait, hiszen a nyilvánosság állami irányítás alatt működött. Ezt a szétválasztást indokolja, hogy a napi-, heti- és havilapokban a népszavazások kapcsán sokszor nem a párt hivatalos képviselői, hanem szakértői és állampolgári reflexiók jelentek meg. Az adatgyűjtés eredményeképpen 6 jogtudományi tanulmány, 15 folyóiratcikk (beleértve a szamizdat írásokat is), 14 pártállami szervhez köthető dokumentum vagy cikk (MSZMP PB állásfoglalása, parlamenti ülésnap felszólalásai, Népfront-kongresszus felszólalása, Népfront c. kiadvány írása), valamint 384 napi- és hetisajtóban megjelent híradás és véleménycikk feldolgozására került sor; utóbbiak nem, de a tanulmányok, folyóiratcikkek és politikai dokumentumok a tanulmány Irodalomjegyzékének Feldolgozott források alcíme alatt megtalálhatóak. A kutatás nem a népszavazás megjelentetésének gyakoriságát, mennyiségét vagy egyéb szövegszerű sajátosságait vizsgálta, hanem kifejezetten a kontextusra, illetve a fent említett szempontokra fókuszált; ez kizárta a szövegbányászati vagy egyéb szövegelemző szoftveres kvantitatív megoldásokat, mely nem teszi lehetővé, hogy a vizsgált korszak politikai nyelvezetének sajátosságait a kutatás témája okán kiszűrjük. Egy konkrét példán keresztül illusztrálva: a népszavazás bevezetése az 1985. decemberi Népfront-kongresszuson merült fel először, azonban a népszavazás kifejezés számos alkalommal megjelenik az 1985–86-os írásokban (főleg a napi sajtóban, de pártállami kapcsolódású forrásokban is) akkor is, amikor az 1985-ös parlamenti választásokat említik, népszavazásként titulálva azt is. Ez a hibás korabeli szóhasználat egy alapvetően mennyiségi szemléletű módszer esetében értelemszerűen félrevezető eredményhez vezetett volna, olyan írásokat is számszámra az elemzésbe vonva, melyek tárgya valójában nem a népszavazás intézménye.

Indokolást igényel a vizsgált időszak lehatárolása is. A kezdő időpont 1985, hiszen a népszavazás alkalmazása (először települési szinten) ekkor merült fel a Hazafias Népfront részéről (Kukorelli 1996), vége pedig 1989. június, az első népszavazási törvény elfogadása. Noha a magyar közéleti és akadémiai nyilvánosságban később is időről időre intenzív vita folyt a népszavazás szerepéről, azonban ez a négy év abból a szempontból mégiscsak eltér a későbbiektől, hogy itt még egy nem létező politikai intézményről zajlik a vita, míg az 1989. június utáni időszakban egy jogilag már lé-

Hírlap, Magyar Nemzet, Népszabadság, Népszava, Vas Népe, Zalai Hírlap. Hetilapok: Figyelő, Képes Hét, Képes Újság, Magyarország, Szabad Föld, Vasárnapi Hírek. Azaz a kutatásnak része minden olyan tanulmány, interjú, közlemény, mely az 1985. január – 1989. június közötti időszakban érdemben szót ejt a népszavazás intézményéről, annak magyarországi alkalmazásáról, vagy konkrét helyi vagy országos népszavazási kezdeményezésről. Az adatgyűjtés során a népszavazás, közvetlen demokrácia és referendum keresőszavakat használtam; e két utóbbi esetében mindig szerepelt a népszavazás szó is az írásokban, míg fordítva ez nem jellemző.

TANULMÁNYOK

tező, 1989 novemberétől pedig egy kipróbált döntéshozatali eszköz áll a diskurzus középpontjában, és a négyigenes népszavazás tapasztalatai (és minden további népszavazási tapasztalat) értelemszerűen meghatározták a későbbi álláspontokat.

Végül, a történeti hűség kedvéért fontos megemlíteni, hogy noha a népszavazás intézményéről az első érdemi viták 1985–86 fordulóján indultak, a népköztársasági alkotmányban már kezdettől szerepelt a népszavazás intézménye; eszerint a Népköztársaság Elnöki Tanácsának hatáskörei közé tartozott, hogy „országos jelentőségű kérdésekben népszavazást rendelhet el” (1949: XX. törvény, 20. § 1. bekezdés d) pont). Ennek azért is van jelentősége, mert mint látni fogjuk, ellenzéki és civil szereplők már a népszavazási törvény megszületése előtt is követelték bizonyos kérdésekben az országos népszavazás kiírását, valamint a népszavazás részleteinek jogi szabályozását is, így téve valóságossá az alkotmányban biztosított, de szabályozás híján elérhetetlen népszavazás lehetőségét.

A jogászai diskurzus

Noha Szentpéteri István már az 1960-as években publikálta a közvetlen demokrácia történeti fejlődéséről szóló monográfiáját (Szentpéteri 1965), a népszavazás magyar lehetőségéről szóló első írások csak két évtizeddel később jelentek meg. Először, még jóval a HNF 1985. decemberi kongresszusa előtt, Kukorelli István egy tanulmányában találkozunk a népszavazás bevezetésének, pontosabban szabályozásának javaslatával (Kukorelli 1984). Ezt követően már az előbb említett HNF-kongresszus egyfajta utómunkálataként, illetve a tanácsi rendszer reformjának egyes javaslatai kapcsán jelenik meg a népszavazás, hol részletes, hol kevésbé részletes formában. Vitának az alább bemutatott tanulmányfolyam aligha nevezhető, a szerzők egymásra érdemben nem reflektálnak, inkább a népszavazás intézményének egyes részletszabályait ismertetik, illetve véleményezik.

Kilényi Géza a tanácsreform részeként javasolja a képviseleti és közvetlen demokrácia „eddig meglehetősen csökevényes formában megtúrt formáinak” reformját, fejlesztését (Kilényi 1986: 445). Tanulmányában tehát kifejezetten a helyi népszavazás mellett érvel, melyet a korábbi évek politikai tapasztalatai, a növekvő társadalmi igények is igazolnak (falugyűlések, egy-egy ténylegesen megtartott helyi népszavazás, településfejlesztési hozzájárulás). Kilényi érdemi intézményi és eljárási javaslatot nem dolgozott ugyan ki, azonban javaslatában különválasztva említi a jogszabály alapján kötelező, a tanács, illetve a lakosság által kezdeményezett népszavazást – ez azért is fontos, mert ez a differenciált megközelítés a későbbi jogszabályokban nem feltétlen köszön vissza, számos politikai és közjogi bonyodalmat és ellentmondást idézve elő ezzel (lásd Unger 2009, Komáromi – Pállinger 2011). Ugyancsak megemlíti a törvényességi garanciák szükségességét, melyet a később elfogadott 1989-es törvény alig tartalmazott, és e hiányosság részleges rendezésére majd szintén csak

TANULMÁNYOK

1997-ben kerül sor. Kilényi részletes elemzéséhez képest csak általánosságban, mintegy említés szintjén tárgyalja a képviseleti és közvetlen demokrácia kérdését Samu Mihály, konkrét intézményi javaslatok nélkül (Samu 1986). Dezső Márta írásában nem utal a népszavazás körüli vitákra vagy jogalkotási elképzelésekre, hanem a választójog részeként tárgyalja a közvetlen demokrácia kérdéskörét. Tanulmányában a népszavazás kivételes, ám kontroll-eszközként jelenik meg a képviseleti döntéshozatal mellett, illetve azzal szemben (Dezső 1988).

Kara Pál és Wiener György tanulmányukban a Tanács Hivatal által készített javaslattervezetet véleményezik, ennek megfelelően a korábbi írásokhoz képest elemzésük meglehetősen részletes. A helyi népszavazás bevezetésének indokaként, a többi szerzővel megegyezően, a „szocialista társadalomfejlődés” egy újabb szakaszba lépését, valamint a helyi „demokratizmus” erősítését jelölik meg. Elemzésükben hangsúlyozzák, hogy csak a kezdeményezés bevezetését javasolják, a referendumot nem, hiszen nem a képviseleti szervek döntésének utólagos jóváhagyása a cél, hanem a lakossági döntés, melyet aztán a képviseleti-állami intézmények „formába öntenek” és „érvényre juttatnak” az adott döntés végrehajtása során (Kara – Wiener 1986: 230). Javaslatukat a népszavazásra bocsátható témakörök felsorolásával kezdik, mely egyaránt magában foglal fejlesztési és pénzügyi kérdéseket, illetve általánosságban bármely tanácsrendelet kezdeményezését. A népszavazás típusát illetően megkülönböztetik a kötelezően elrendelt, vagy pedig kezdeményezésre induló népszavazást, ám utóbbinál nemcsak a tanács és lakosság, de társadalmi szervek (Népfront, KISZ) kezdeményezési jogát is említik. Ellentétben a korábbi tanulmányokkal, elemzésükben kitérnek a döntéshozatalhoz szükséges részvételi és eredményességi küszöbökre, valamint a jogorvoslati és eljárási részletekre is.

Fürcht Pál 1987-es tanulmánya a Hazafias Népfront 1985. decemberi kongresszusának a helyi népszavazás kodifikálására tett kezdeményezését, valamint az ezt követő jogszabályelőkészítési folyamat dokumentumait ismerteti. Ebből kiderül, hogy noha a helyi társadalom kezdeményezési lehetőségét, az „öntevékenység kibontakoztatását” a helyi népszavazás intézményesítése elősegítheti, ráadásul erre „társadalmi igény van”, azonban ez csupán „kivételesen alkalmazott intézmény lehet”, mely nem léphet a többi részvételi intézmény (falugyűlés, fogadóórák, HNF-fórumok stb.) helyébe (Fürcht 1987: 120–121). A népszavazást értelemszerűen a tanács tűzi ki, kötelező népszavazásra azonban nincs szükség. Kezdeményezéssel élhet a lakosság, a helyi társadalmi szervek, és természetesen maga a tanács is. Fontos azonban, hogy a választók ne csupán egy kérdést kapjanak, hanem tájékoztatást is: az igen és nem mellett és ellen szóló érvekről, a népszavazásra bocsátott ügy részleteiről, a döntés hatásairól.⁸

⁸ Sajátos, hogy ez a szempont egyetlen későbbi népszavazási törvény vitájában nem merült fel, a népszavazási tájékoztatásra vonatkozó szabályrendszer a magyar választási eljárás egyik legordítóbb hiányossága immár 30 éve.

TANULMÁNYOK

Kirajzolódik-e bármilyen összkép az előbb ismertetett írásokból a tanulmány elején tárgyalt szempontokról? Noha a szerzők egyike sem tárgyalja explicit módon az időzítés kérdését, az leszűrhető, hogy a népszavazás intézményesítése döntően egy belpolitikai konfliktus kapcsán (településfejlesztési kérdések körüli viták) jelenik meg. Demokratizációról a vizsgált időszakban csak részben beszélhetünk: 1985–86–87-ben, tehát az előbb ismertetett írások megszületése idején a politikai rendszer bármi fajta átfogó demokratizációja, a pluralizmus, versengő választások esetleges bevezetése nem része az akadémiai diskurzusnak (sem). Feltételezhetően a korszellem és pártállami berendezkedés okán azt nem írta le senki, hogy a helyi népszavazások a helyi tanácsok körül kialakuló konfliktust tudnák kezelni; a társadalmi igény, részben példakkal is alátámasztva azonban több szerzőnél is megjelenik, ami utal a helyi politika konfliktusára. Az első népszavazási törvény elfogadása (1989. június) már egybeesik egy általános demokratizációs folyamattal, és a törvény részben tekinthető is a demokratikus átmenet egyik termékének, eredményének; de eredete és előzményei nem a rendszerváltásban, hanem egy helyi politikai konfliktusban keresendők.

A népszavazás eszköz-jellege kapcsán a szerzők leginkább legitimációs érveket hoznak. Abból kiindulva, hogy minden szerző megemlíti a pártállami politika többi részvételi jellegűnek szánt intézményét, és a népszavazást ezekhez sorolja be, arra következtethetünk, hogy a korabeli akadémiai álláspont a népszavazásnak leginkább mediációs funkciót tulajdonított. Ezt támasztják alá az egy-egy tanulmányban megjelenő példák is a népszavazások témájára: ezek az adott időszak vitatott kérdéseit (településrendezés, beruházások, településfejlesztési hozzájárulás) említik, mint olyan témákat, melyekben az adott időszakban nagyon sok vita volt, ezért talán érdemes lenne népszavazással dönteni róluk a jövőben, így módon bevonva az állampolgárokat a döntésekbe, megismertetve velük azok előzményeit, hátterét, következményeit. Veszélyekre, esetleges negatív következményekre az írások nem térnek ki, a nemzetközi kitekintés, intézményi összehasonlító elemzés vagy mintakövetés szintén nem jellemző; ebben csak a Kara – Wiener tanulmány a kivétel, mely egy európai intézményi áttekintést ad, illetve a referendum alkalmazását feleslegesnek ítéli, mondván, a népszavazás bevezetésének célja nem a képviselőlet által már eldöntött kérdések utólagos választói jóváhagyása, hanem az, hogy fontos ügyekben ezentúl maga a lakosság döntsön (Kara – Wiener 1986: 230).

A pártállami diskurzus

A népszavazás intézményének szabályozása a Hazafias Népfront 1985. decemberi kongresszusán került napirendre, ahol Ádám Antal (a pécsi egyetem jogi karának tanára) vetette fel a népszavazás szabályozásának szükségességét: a szocialista demokrácia további fejlesztésének feladatát a maga számára amúgy is célul kitűző

TANULMÁNYOK

Népfront-kongresszus tematikájába tehát illeszkedett ez a javaslat. A tényleges politikai-közületi előzményül szolgáló településfejlesztési vitákat ugyan érdemben nem említették, azonban a következő években ez az eredeti ok egyre inkább nyilvános lett, egyre többen említik ezt mind szakmai, mind közéleti írásokban.

Sajátos módon, noha a népszavazás a Népfront „gyereke”, a következő években különösebb hangsúlyt vagy jelentőséget ez a téma a szervezet nyilvánosságában nem kapott. Lehet olvasni rövidhíreket vagy pársoros beszámolókat, hogy egy helyi vagy megyei szervezet megvitatta a népszavazás kérdését, de e viták érdemi tartalmáról nem tudunk meg semmit. Mindössze néhány elemzésre alkalmas forrást találva az látható, hogy amíg az eredeti elképzelés a Népfront-kongresszuson még általában említette a népszavazást, addig az 1986-ban és utána megjelenő írásokban már csak helyi népszavazásokról esik szó. Ezen belül is elsősorban a helyi fejlesztések esetben lehet alkalmas eszköz. Kukorelli István, utalva arra, hogy e javaslat számos ellenérzést és kételkedést generál, amellet érvel, hogy ez egy hatékonyabb és demokratikusabb döntéshozatali forma lehet „a csikorgó politikai intézményrendszer” által adott „nehézkés” válaszaival szemben, melynek bevezetése „hozhat politikai hasznót” (Kukorelli 1986: 38). A későbbiekben azonban inkább az előbb említett kételkedés és ellenérzés érezhető ki a HNF munkáját közvetítő Népfront c. folyóiratból: az egy-egy számban megjelenő híradások, melyek a helyi népszavazás bevezetésének alakulásáról szólnak (elkészült a koncepció, helyi szervezet megvitatta a népszavazás ötletét stb.), rendre azt hangsúlyozzák, hogy a helyi népszavazást csak kiemelten fontos ügyekben érdemes és szabad tartani. Az 1989. júniusi számban már kifejezetten azt hangsúlyozzák, hogy „a népszavazás nem csodaszer”, és „a képvisleti és közvetlen demokrácia problematikáját mélyebben” meg kell ismertetni a társadalommal (Netling 1989: 24).

Az 1985-ös Népfront-kongresszust követően, amint azt a jogtudományi források áttekintésénél is láthattuk, elkezdődött a népszavazási törvény kodifikációjának előkészítése. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1987. április 21-én tárgyalta meg a Központi Bizottság Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya által előkészített javaslatát, mely még nem a konkrét jogszabálytervezetet, csak a helyi népszavazás bevezetését és annak szabályozási elveit tartalmazta.⁹ A javaslat kiindulópontja, hogy az állampolgárok egyre inkább igénylik a helyi ügyekbe való beleszólás lehetőségét, melyet a helyi politikai aktivitás növekedése is mutat (falugyűlések, tanácskozások, spontán népszavazások), bár az állampolgári részvétellel szemben „tanácsi vezetők részéről fenntartások is megfogalmazódtak” (MSZMP PB 1987: 59). A helyi népszavazás bevezetése mellett érvként megjelenik a jogtudományi írásokból ismert „szocialista demokrácia elmélyítésének” szándéka, a helyi ügyek nagyobb nyilvánossága és az állampolgárok mozgósítási lehetősége is. A népszavazás azonban csak különleges, ki-

⁹ Az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya által előterjesztett határozati javaslatot a PB érdemi változtatás nélkül fogadta el.

TANULMÁNYOK

vételes eljárás a rendes tanácsi döntéshozatalhoz képest, vagyis „mértéktartó és szabályozott” (MSZMP PB 1987: 59) gyakorlására kell megoldást találni. A KB illetékes osztálya által előterjesztett PB-határozati javaslatban még az is szerepelt, hogy arra mindenképp ügyelni kell, hogy a helyi népszavazásokat csak a lakosság által „feltétlenül szükségesnek tartott esetekben” írják ki, „ne váljanak azok kampányszerűvé” (MSZMP PB 1987: 63). Mind a javaslat, mind a végső állásfoglalás hangsúlyozza, hogy mivel nincs politikai tapasztalatunk és gyakorlatunk e téren, ezért csak kísérleti jelleggel lehet az intézményt bevezetni, ez indokolja, hogy csak helyi népszavazásra lenne mód. Hátrányként említi a dokumentum, hogy a népszavazás idő- és költségigényes, ráadásul az eredménye sem előre látható. Kezdeményező lehetne a tanács és a helyi társadalmi szervezeteken túl a lakosság meghatározott része is, sőt, bizonyos esetekben a népszavazást kötelező lenne elrendelni. Az ügydöntő népszavazással meghozott döntést csak újabb népszavazással lehetne módosítani. Személyi és hatósági ügyek kivételével lényegében bármilyen, a tanács hatáskörébe tartozó kérdésben lehetne helyi népszavazást tartani, sőt, adott esetben még olyan ügyekben is, amelyekben a tanácsnak nincs döntési jogköre, csak véleményezőként van jelen; ez utóbbi esetben a tanács saját véleményének kialakítása előtt egy konzultatív (tehát nem ügydöntő) népszavazáson tájékozódhatna a lakosság álláspontjáról is.¹⁰

Bizonyos szempontból ezek meglehetősen demokratikus, részvétel-párti elképzelések; ennek egy lehetséges oka, hogy a párt elsősorban saját társadalmi támogatottságának növelési lehetőségét látta a népszavazásban, azaz politikai előnyt, hasznot remélt annak bevezetésétől. A várt népszavazási törvény előkészítése és elfogadása helyett azonban az 1987-es állásfoglalás végül a Minisztertanácsra bízta a további teendőket, hogy az segítse iránymutatásokkal a tanácsokat a helyi népszavazások megtartása kapcsán. Másrészt visszautalta a párt belső adminisztrációjához a kérdést azzal, hogy a tanulságok alapján majd egy év múlva visszatérhetnek rá. A PB állásfoglalásának 2. záradéka, mely szerint az állásfoglalást és a kapcsolódó teendőket „sajtó útján népszerűsíteni nem szükséges”, azt mutatja, hogy a pártvezetés minden bizonnyal – és jó okkal – tartott a népszavazástól, az ugyanis lehetőséget és nyilvánosságot adhatott volna az ekkoriban már egyre inkább szerveződő ellenzéki erőknél is.

Ezt követően a népszavazás bevezetése eltűnt az állampárti intézmények irataiból, legközelebb a Kádár János leváltásával járó 1988. májusi pártértekezleten, Pozsgay Imre felszólalásában jelenik meg ismét: az „alulról építkező szocialista társadalom” megteremtésének, valamint az „új közmegegyezés” előkészítését szolgáló

¹⁰ Ha egy népszavazás ügydöntő, akkor annak eredménye köti a jogalkalmazót, és a jogalkotót; utóbbi akkor, ha a népszavazás önmagában nem jogalkotás (*citizen lawmaking, direct legislation*), mint a svájci és egyesült államokbeli példákban, hanem a parlament számára ír elő további jogalkotási kötelezettséget (lásd a magyar szabályozást 1997-től). A konzultatív népszavazás jogilag semmiben nem köt senkit: itt a lényeg a lakosság vélemény-nyilvánítása, nem egy konkrét kérdés végleges, jogerővel bíró eldöntése (Unger 2019: 78–80).

TANULMÁNYOK

közjogi reformok egyik fontos intézménye (Pozsgay 1988: 4); a pártértekezleten elfogadott állásfoglalás pedig rögzíti az országos és helyi népszavazásról szóló törvény elfogadásának szükségességét. E jogalkotási folyamat néhány hónappal később, 1988–89 fordulóján, Németh Miklós miniszterelnökségének kezdetekor, az ekkor induló alkotmányfelülvizsgálat, valamint a Pozsgay által propagált demokrácia-reformcsomag részeként indul el. Az MSZMP KB 1988. november 22-i ülésén a népszavazási törvény előkészítése kapcsán már – a pártértekezletnek megfelelően – nem csupán helyi, de megyei és országos népszavazás megtartását is támogatja, melyet a parlament és a tanácsok mellett a lakosság is kezdeményezhet. A KB-határozat a népszavazást egyértelműen mediációs eszköznek tekinti: „[a] közvéleményt megosztó kérdésekben a népszavazás intézménye is járuljon hozzá a társadalmi közmegegyezés kialakításához” (MSZMP KB 1988: 1). A népszavazás tehát mondhatni zöld utat kapott, ám politikai szabadságjogokat garantáló jogszabályok, az egyesülési és gyülekezési törvények azonban sokkal hangsúlyosabban jelentek meg a nyilvánosságban, részben az egyre nagyobb számú ellenzéki aktivitás és társadalmi szerveződések okán is. A népszavazás legfőképpen a bős-nagymarosi vízlépcső kapcsán volt a politikai napirend része, nem pedig a népszavazási törvény esetleges előkészítése és parlament elé terjesztése miatt. Az 1988–89-es parlamenti ülések jegyzőkönyvei is ezt tükrözik vissza: sokkal többször került említésre a konkrét népszavazási kezdeményezés a vízlépcsőről, mint a népszavazás intézményének bevezetése. Ez utóbbira tulajdonképpen érdemi vita nélkül került sor 1989. június 1-én, amikor Kulcsár Kálmán rövid expozéja és Filló Pálnak a jogi, igazgatási és közigazgatási bizottság álláspontja ismertetése után, ellenszavazat nélkül, mindössze három tartózkodással megszavazta a jogszabályt.

Azt látjuk tehát, hogy az időzítést illetően a pártállami forrásoknál is a belpolitikai konfliktus jelenik meg, bár ezt nem válságként vagy konfliktusként, inkább csak „növekvő társadalmi igényként” definiálják. Az is kirajzolódik a vizsgált írásokból, hogy a pártállam részben legitimációs eszközként, saját elfogadottságának növelését látta a népszavazás bevezetésében, továbbá a mediációs funkció fellelhető egyes írásokban. Lehetséges egy olyan olvasat is, különösképpen az 1988–89-es időszakban, mely a népszavazás szabályozását egyfajta villámhárítónak szánta az egyre nyilvánvalóbb politikai-gazdasági-társadalmi válsaggal szemben. Ami az esetleges félelmeket illeti, itt elsősorban a népszavazás általánossá válása említhető, nem véletlenül hangsúlyozza a hivatkozott PB-határozat a „mértéktartó” használatot, parlamenti expozéjában Kulcsár Kálmán igazságügyi miniszter pedig a népszavazás kivételes jellegét a képviselői döntéshozatal általánosságához képest. Nemzetközi példák vagy bármilyen mintakövetés nem jellemző: ugyan néhány újságban, így például a Népfront folyóiratban megjelennek rövid írások a svájci, francia vagy olasz népszavazási szabályokról, ám ezek csak a jogi keretekre szorítkoznak, nem említik a politikai-társadalmi gyakorlatot és következményeket.

TANULMÁNYOK

Az értelmiségi-közéleti diskurzus

Noha az 1985. decemberi Népfront Kongresszus a politikai közélet napirendjére tűzte a helyi népszavazás kérdését, a folyóiratokban zajló értelmiségi – és részben ellenzéki – diskurzusban ennek szinte semmi nyoma. A népszavazás kérdése a vizsgált forrásokban nem a „szocialista társadalomfejlődés újabb lépcsőjeként”, a „helyi demokratizmus” fejlesztéseként jelenik meg, hanem az ekkor születőben lévő civil társadalom által igényelt/követelt részvételi demokrácia egyik fő intézményeként, illetve a képviseleti jellegű állami és pártszervekkel szembeni kontroll intézményként. Meghatározó téma ugyanakkor a bős-nagymarosi vízlépcső megépítésének kérdése, mely részben a civil-környezetvédelmi mozgalmak létrejöttét is generálta, részben pedig az országos népszavazás intézményét is a politikai napirendre emelte.

Az összes forrás részletes tartalmi ismertetésére terjedelmi okokból érthetően nincs mód, ehelyett inkább a főbb megközelítéseket ismertetem. Ellentétben a jogtudományi írásokkal, melyek csak a helyi népszavazásra fókuszáltak, az értelmiségi-közéleti (és ellenzéki) írásokban a népszavazás témaköre három eltérő keretben jelenik meg: 1) a helyi népszavazás mint egy lehetséges eszköz a helyi politikai döntéshozatalban, 2) a népszavazás, mint alkotmányban rögzített, de jogilag nem szabályozott intézmény a bős-nagymarosi vízlépcső megakadályozására, 3) a népszavazás mint kívánatos és szükséges intézmény egy demokráciában (általában), illetve az alkotmányozás folyamatában (különösen).

A legcsekélyebb terjedelemben a helyi népszavazás kapcsán jelentek meg írások: sőt, inkább nevezhetők ezek említésnek, semmint érdemi és részletes elemzésnek. Legfőképp a Társadalmi Szemle cikkei és összefoglalói, kisebb mértékben a Mozgó Világ egyes írásai (interjúk, kerekasztal-beszélgetések, körkérdések) említik a helyi népszavazást, de – ellentétben a jogtudományi és pártállami forrásokkal – egyáltalán nem ez a domináns téma a népszavazás kapcsán.

Az alkotmányban említett, ám érdemben nem elérhető népszavazás részletes törvényi szabályozásának igénye már 1985-ben olvasható Sólyom Lászlónak a környezetvédelmi mozgalmak szerepéről írt tanulmányában, illetve a Beszélő több írásában is.¹¹ Az 1989 utáni magyar politika fényében ez ugyan meglehetősen sajátos, de a közvetlen demokrácia intézményeinek követelése ekkoriban a demokratikus ellenzék politikai programjának egyik fontos pontja.

Sólyom 1985-ös írása, a népszavazás részletes törvényi szabályozása mellett a tisztességes tájékoztatást is fontos garanciális elemként említi (Sólyom 1985: 237). Ezen túl, hosszan kritizálja a közvetlen (és részvételi) demokrácia ellenében gyakran felhozott kompetencia-érvelést: szerinte az állampolgárok esetleges tájékoztatatlansá-

¹¹ Még kér a nép? 1986: 14. szám; Társadalmi Szerződés, 1987: 20. szám, illetve a bős-nagymarosi vízlépcső elleni akciók és írások összefoglalója, 1988: 25. szám.

TANULMÁNYOK

ga, vagy a szakértői ismeretek hiánya nem lehet érv a részvételük ellen.¹² Súlyom ezt a demokrácia álproblémájának nevezi: „amikor a döntésben való társadalmi részvétellel a hozzáértés hiányát szegezük szembe” (Súlyom 1985: 231). Szerinte az állam feladata, hogy a társadalom számára ugyanúgy elérhetővé és érthetővé tegye azokat a szakmai-szakértői álláspontokat, melyeket a politikusok és bürokratikus intézmények számára biztosít. A választókat tehát Súlyom értelmezésében nem az hatalmazza fel a döntéshozatalban való részvételre, hogy szakértők, hanem az, hogy érintettek. Részletes szabályozási javaslata nincsen, ám későbbi nyilvános megszólalásaiban a Duna Kör tagjaként említi a kötelező népszavazást (30-50 ezer állampolgár kezdeményezése esetén lenne kötelező). Emellett kifejezetten hangsúlyozza: nem pusztán a vízlépcső elleni népszavazás fontos, hanem általában a népszavazás intézményének elérhetővé tétele (Súlyom 1988: 590–591). Megközelítésében tehát tipikusan tetten érhető két olyan szempont, mely a népszavazások bevezetésének miértjét magyarázza: az egyik a népszavazás akadályozó jellege, azaz más politikai szereplők politikai mozgásterének korlátozása, kétféle értelemben is. Egyrészt a konkrét népszavazási kezdeményezéssel meg lehet akadályozni a vízlépcső felépítését, másrészt viszont a népszavazás intézményének bevezetése általában is akadályozni tudja a hatalmi intézményeket. Egyértelműen megjelenik továbbá a „kisebbségi fegyver” jellegzetes szempontja is.

Ellentétben az 1990-től hangoztatott álláspontjukkal, a demokratikus ellenzék az 1989-et megelőző években a népszavazás intézményét kifejezetten támogatta. Kőszeg Ferenc *Kér még a nép? c. írása* szerint „demokrácián a döntés demokráciája értendő” (Kőszeg 1985: 8), ennek megfelelően követeli, hogy az Elnöki Tanács éljen alkotmányban rögzített jogával, és „a társadalom egészét érintő fontosabb döntések előtt” rendeljen el népszavazást, valamint „a képviselők ismerjék meg választóik véleményét és képviseljék akaratukat” (Kőszeg 1985: 8). Kőszeg említi továbbá, hogy legyen törvényi szabályozása az állampolgári kezdeményezéseknek, és ezeket vegye végre komolyan az állam. A két évvel későbbi Társadalmi Szerződés már kifejezetten részletes szabályokat követel: helyi és országos népszavazást, rögzítve azokat a témákat, melyekben kötelező népszavazást tartani, és ugyancsak rögzítve azt, hogy mekkora választói támogatás esetén legyen egy népszavazás kötelezően megtartandó (Kis – Kőszeg – Solt 1987: 16–18). Értelmezésükben ez a korabeli belpolitikai-legitimációs válság szükségszerű következménye: rendezni kell a szuverenitással kapcsolatos kérdéseket, így a párt és állam intézményeinek szétválasztását. A párt uralmát alkotmányos úton kell korlátozni, és ennek eszköze nemcsak a parlamenti szuverenitás biztosítása, de a népszavazás lehetővé tétele is. Ebben a kontextusban

¹² A kompetencia-érvelés a választók szakpolitikai kérdésekben való járatlanságát, a döntéshozatalhoz szükséges szakmai felkészültség hiányát hozzá fel a népszavazások ellenében (lásd például Körösi 2009, kritikája: Altman 2011, Unger 2022).

TANULMÁNYOK

tehát a népszavazás bevezetésének követelése a képviseleti intézmények gyengítését, és más politikai szereplők hatalmának korlátozását célozza.

A Társadalmi Szerződés után megjelenő két másik reformjavaslat, a többszerzős Fordulat és reform és a Bihari Mihály által írt Reform és demokrácia ugyancsak tartalmazta a népszavazás bevezetésének szükségességét. Előbbi pusztán a társadalmi részvétel egyik fontos lehetőségeként említi az országos és helyi népszavazást, de ennél több vagy részletesebb magyarázatot nem olvashatunk az elemzésben. Utóbbiban Bihari hosszan taglalja a helyi és országos népszavazás lehetséges szabályozásának részleteit: a kötelezően kiírandó népszavazás (szuverenitást érintő nemzetközi szerződések és szervezeti tagságok, Alkotmánybíróság létrehozása, alkotmányról szóló népszavazás, emberi jogi kérdések) mellett intézmények és állampolgárok is kezdeményezhetnék azt (Bihari 1987: 215, 219–221). Bihari javaslatát az alkotmányozást megerősítő lezáró népszavazásról Kilényi Géza megismétli két évvel később, hozzátéve, hogy elsősorban „jogi szakértelmet nem igénylő, emocionális kérdések” esetében látna erre lehetőséget, a címer-vitát vagy az ország elnevezését említve példaként (Baló et al. 1989a). Egy későbbi interjúban Bihari említi a korlátozott többpártrendszer bevezetésének népszavazással történő megerősítését (Baló et al. 1989b).

Noha a fentiekhez hasonló részletezésben más forrásokat nem találni, ezeken túlmenően a népszavazásnak még két további sajátosságát emelik: egyrészt, mint a parlament ellensúlya (Fejti 1987), vagy „korrekciós forma” a képviseleti döntéshozatallal szemben (Pokol 1988), illetve az állam-lakosság kapcsolatrendszer fenntartásának (Raft et al. 1987), a közvélemény politikai befolyásának garanciája (Görög – Horváth 1986).

Látható tehát, hogy az értelmiségi-közéleti (és részben ellenzéki) diskurzus jelentősen eltér a jogtudományi és pártállami források hangvételétől, tartalmától és kereteitől is. Az egyetlen azonosságnak a népszavazás bevezetésének időzítése tűnik: azaz, a népszavazás bevezetése e források szerint is egy belpolitikai konfliktus feloldását, enyhítését eredményezné – azonban ellentétben az előzőek megközelítésével, nem a helyi, hanem az országos politika konfliktusa ez. Alapvetően eltér azonban a népszavazás bevezetésének oka: ezekből a forrásokból ugyanis a képviseleti intézmények gyengítése, valamint a „kisebbségi fegyver” szándékai olvashatók ki. Érdekes módon, noha logikus lenne azt feltételezni, hogy politikai haszonszerzés (állampolgári támogatás megszerzése) is megbújhatott az értelmiségi-ellenzéki politikai javaslatok és követelések mögött, valójában ez aligha játszott szerepet, hiszen a megszólalók jelentős része a politikai hatalomért folytatott versenyben ténylegesen nem vett/vehetett részt.

TANULMÁNYOK

A hétköznapi nyilvánosság

Ellentétben a többi színtérrel, a napi- és hetilapokban a népszavazás bevezetésének kérdése érdemi vita vagy ismertetés nélkül, csak a híradások szintjén jelent meg: ez egyaránt igaz az 1985-ös Népfront-kongresszust követő híradásokra, mint az 1988–89-es kodifikációs folyamatra. A napi- és hetilapok rendre beszámoltak arról, hogy az egyes pártszervek és politikusok éppen mit nyilatkoztak vagy döntöttek a népszavazás bevezetése kapcsán: legyen szó akár az MSZMP KB és PB üléseiről, a Minisztertanács jogalkotási terveiről, vagy épp a Népfront egyes szerveinek munkájáról. Ezek a híradások értelemszerűen átvették a népszavazáshoz kapcsolódó pártállami érvkészetet is: a szocialista demokrácia fejlesztése, a társadalmat megosztó kérdések eldöntése és ezzel közmegegyezés kialakítása, vagy éppen a demokratikus és jogállami jelleg erősítése rendre visszaköszönt a cikkekben. Ez részben annak is eredménye, hogy az országos és megyei lapok sok esetben egy-az-egyben vették át és közölték propaganda-szerűen az egyes politikai szervek közleményeit, így például az MSZMP 1988. májusi pártértekezletének záróhatározatát, a PB állásfoglalásait és így tovább.

Másfelől azonban, a hétköznapi nyilvánosságban sokszor esett szó konkrét kezdeményezésekről, melyeket egyes társadalmi csoportok, mozgalmak vagy épp kormányzati tisztségviselők népszavazással javasoltak eldönteni. Ez 1988–89-ben alapvetően két témát jelentett: egyrészt a bős-nagymarosi vízlépcsőről szóló kezdeményezést, másrészt az alkotmányreform keretében az alkotmányt megerősítő/elfogadó népszavazást. Mindkét javaslat története részletesen megjelenik a vizsgált napi- és hetilapokban: van, hogy adott esetben egyazon lapszámban több cikk is foglalkozott például a bős-nagymarosi fejleményekkel (hol tart az építkezés, mi a kormány álláspontja a népszavazásról, hol tart az aláírásgyűjtés és mi a tiltakozó civilek következő akciója, megmozdulása). Hasonlóképpen: az alkotmányt jóváhagyó népszavazás kérdése 1988 novemberétől lényegében heti szinten van jelen a napilapokban, hangsúlyozva, hogy ez elengedhetetlen az alkotmányozás valóban demokratikus jellege szempontjából.

A napi és heti sajtó mindezek mellett rendszeresen beszámolt helyi népszavazásokról (ezek döntően településrészek önálló településsé válásáról szoltak, például Zsámbok, Balatonfenyves, Ráckeve, Gyúró-Tordas),¹³ illetve országos népszavazási

¹³ Noha a részletes jogszabályi háttér a helyi népszavazások kezdeményezésére és eljárására vonatkozóan majd csak az 1989. júniusi törvényt követően lesz, ez nem volt akadálya annak, hogy 1986-tól kezdődően helyi népszavazásokat tartsanak. Ezeknek a népszavazásoknak – a híradások alapján – leggyakrabban településrendezési (elszakadás) kérdésben kellett dönteni, azonban van arra is példa, hogy egy kistépülés lakossága „költségvetési” kérdésben döntött: a Baranya megyei Varga lakói 1988. május 22-én arról tartottak népszavazást, hogy mire költsek azt a 150 ezer forintot, melyet „társadalmi munkájukkal nyertek a Baranya megyei települések múlt évi versenyén. Úgy döntöttek, hogy megvásárolják Sásdi Sándor szülőházát, és irodalmi gyűjteményt rendeznek be benne”. (*Népszabadság*, 1988. május 23. Hírek-rovat, 14. oldal) Érdekes adalék, hogy 1988–89-ben a párt és a kormány egyik visszatérő érve a

TANULMÁNYOK

kezdemenyezés-ötletekről, így például az 1995-ös világiállítás megtartása (állampolgárok javasolják olvasói levelekben), a dohányzás szigorítása (az egészségügyi minisztérium vezetői és a Dohányfüstellenes Egyesület javasolják), vagy éppen a gazdasági átmenet (szövetkezeti és földreform kérdése, társasági tulajdon kérdése, az MDF javaslata) kapcsán.

Noha explicit módon a vizsgált lapok lényegében nem foglalkoztak a népszavazás intézményével, sem a közvetlen demokrácia sajátosságaival, a már említett konkrét kezdeményezések kapcsán mégiscsak kiolvasható a klasszikus vita a népszavazás szerepéről, esetleges korlátairól és hátrányairól. Egyszerre írtak a lapok ugyanis arról, hogy „érzelmi motívumokkal” telített kérdésekben nem szabad népszavazást tartani (például halálbüntetés kérdése kapcsán ezt többször is idézik Kulcsár Kálmán igazságügyi minisztertől), illetve azt, hogy alapvetően „emocionális, érzelmi” alapon eldönthetők olyan kérdések, mint az ország címere, államformája vagy elnevezése (idézik a lapok Kilényi Géza igazságügyminiszter-helyettest). Olvashatunk arról, hogy megosztó kérdéseket érdemes a lakosságra bízni és népszavazással eldönteni (így például a dohányzás korlátozásáról), mely így egyfajta közmegegyezéshez vezethet, illetve arról, hogy a társadalmat és szakmai-tudományos közvéleményt megosztó ügyekben nem indokolt a népszavazás (bős-nagymarosi vízlépcső kérdése).

Összességében azonban azt látjuk, hogy a közvetlen demokrácia és a népszavazás intézménye nem volt a nyilvánosság érdeklődésének homlokterében. Nem zajlott különösebb vita arról, ki mit vár az intézménytől, milyen hatása lehet a politikai döntéshozatalra, a demokratikus átmenetre, vagy az átmenet eredményeképp létrejövő új, plurális demokratikus politikai rendszerre. Ennek egyik lehetséges oka, hogy részben az egyre mélyülő gazdasági válság, az ellenzéki politikai erők egyre nyíltabb működése, majd a demokrácia-csomagterv többi eleme, az egyesülési, gyűlekezési törvények és a sztrájkjtörvény hátrább sorolta a népszavazás bevezetésének kérdését.

Összegzés

A helyi népszavazás bevezetésének ötlete (1985) és az első népszavazási törvény elfogadása (1989) közötti négy évben a helyi és országos népszavazás kérdése számos alkalommal jelent meg az akadémiai, értelmiségi-ellenzéki és társadalmi nyilvánosságban, illetve a pártállam testületeinek napirendjén. Eredetileg az egyre erősödő belpolitikai válság egy lehetséges kezelésére szolgált volna a helyi népszavazás, miközben az ellenzéki-értelmiségi források egyszerre követelték/javasolták az országos népszavazás szabályozását is. Az egyes szereplők eltérő okokból támogatták

bős-nagymarosi vízlépcsőről szóló népszavazás ellen az volt, hogy amíg nincs törvény a népszavazásról, nem lehet népszavazást tartani, mert megkérdőjeleződne annak törvényessége. Úgy tűnik, a helyi népszavazások esetében ez a törvényességi szempont nem merült fel.

TANULMÁNYOK

az intézményt: amíg a pártállam részéről elsősorban a népszavazások villámhárító és mediációs jellege, illetve saját társadalmi támogatottságának növelése érhető tetten, addig az értelmiségi diskurzusban elsősorban a népszavazás kontroll-funkciója dominált. Mindeközben azonban a hétköznapi nyilvánosságban sokkal inkább egyes kezdeményezések, nem pedig a közvetlen demokrácia intézménye és politikai rendszerben betöltött szerepe jelent meg. A lakossághoz tehát nem az intézmény politikai rendszerre gyakorolt hatása és lehetőségei, hanem sokkal inkább egyes kezdeményezések híre jutott csak el.

Kezdetről jelen van a kompetencia-kérdés: vajon miben lehet „engedni” a népszavazást, és mi az, amit jobb nem a lakosságra bízni (erről lásd többek között Altman 2011, Matsusaka 2004). Sajátos, hogy ezt a kérdést a vizsgált források egyike sem a rendelkezésre álló nemzetközi tapasztalatok, hanem vélelmezett igazságok alapján válaszolja meg: így köszön vissza rendre az egyes írásokban, hogy adózási és költségvetési kérdésekben nincs értelme népszavazást tartani, mert a lakosság úgyszemint támogatná sem az adóemelést, sem egy szigorúbb költségvetést, vagy éppen az, hogy „szakmai” kérdésekben (például vízi erőmű építése) a nem tájékozott lakosság nem tud megfelelő döntést hozni. E fenntartásokat, félelmeket ugyan más országok gyakorlatának megismerésével cáfolni, illetve enyhíteni lehetett volna, ugyanakkor a nemzetközi kitekintés e téma kapcsán szinte teljes egészében elmaradt. Meglepő módon a nyilvánosság semelyik vizsgált területén nem jelent meg érdemi információ arról, hogy más országokban hogyan működnek ezek az intézmények, milyen politikai, gazdasági, társadalmi következményekkel jár a közvetlen demokrácia, illetve a népszavazás. Ez annál is inkább furcsa, mert a vizsgált időszakban, különösen 1988–89-ben számos más intézmény, eljárás esetében kifejezetten mérvadó volt a nemzetközi tapasztalatok és intézményi megoldások figyelembevétele, implementálása (Alkotmánybíróság, versenyjog, piacgazdasági átalakulás intézményei és szabályai). A népszavazás azonban megmaradt „magyar” intézménynek, melynek szabályozása és gyakorlata nemzetközi kitekintést vagy tapasztalatok gyűjtését nem igénylő „belügy”, és mindenekelőtt olyan alkotmányjogi kérdés, mely a képviseleti hatalomgyakorlás, nem pedig a demokrácia és állampolgári részvétel felől tekintett a népszavazásra. Ennek intézményformáló hatása pedig nemcsak az 1989-es népszavazási törvényen, hanem a későbbi politikai-alkotmányos gyakorlaton is meglátszott.

Irodalom

- Altman, D. (2011): *Direct democracy worldwide*. Cambridge University Press, New York, doi.org/10.1017/CBO9780511933950
- Altman, D. (2019): *Citizenship and Contemporary Direct Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge, doi.org/10.1017/9781108634397

TANULMÁNYOK

- Antal L. – Bokros L. – Csillag I. – Lengyel L. – Matolcsy Gy. (1987): Fordulat és reform. *Medvetánc*, 7 (2. Melléklet): 5–45.
- Baló Gy. et al. (1989a): Baló György – Andics Jenő – Bihari Mihály – Medgyessy Péter – Miszlivetz Ferenc – Orbán Viktor kerekasztalbeszélgetése: Merre mentünk, merre megyünk, merre menjünk? *Mozgó Világ*, 15(1): 7–47.
- Baló Gy. et al. (1989b): Gál Zoltán – Kilényi Géza – Sólyom László – Tamás Gáspár Miklós – Baló György kerekasztalbeszélgetése: Se karmester, se partitúra. *Mozgó Világ*, 15(6): 3–22.
- Bihari M. (1987): Reform és demokrácia. *Medvetánc*, 7 (2. Melléklet): 165–225.
- Birch, A. (1993): *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. Routledge, Abingdon, Oxon
- Bjørklund, T. (1982): The Demand for Referendum: When Does It Arise and when Does It Succeed? *Scandinavian Political Studies*, 5(3): 237–259. doi.org/10.1111/j.1467-9477.1982.tb00262.x
- Dezső M. (1988): A választójog mint politikai alapjog. *Jogtudományi Közlöny*, 43(12): 655–658.
- Fejti Gy. (1988): A politikai intézményrendszer reformjának útján. *Társadalmi Szemle*, 43(12): 29–37.
- Fürcht P. (1987): A helyi népszavazásról. *Állam és Igazgatás*, 37(2): 118–124.
- Görög T. – S. Horváth J. (1986): Meditációk a szocializmus politikai intézményrendszeréről. *Világosság*, 27(2): 83–91.
- Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1987. április 21-én megtartott üléséről. adatbázisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_09910.pdf#search=&page=57 (Szövegbeli hivatkozása: MSZMP PB 1987) (Utolsó letöltés: 2022. 10. 26.)
- Kara P. – Wiener Gy.: A népszavazás bevezetésének lehetősége a helyi tanácsoknál. *Jogtudományi Közlöny*, 41(5): 224–231.
- Kilényi G. (1986): Gondolatok a tanácsi szervezet továbbfejlesztéséről. *Állam és Igazgatás*, 36(5): 432–454.
- Kis J. – Kőszeg F. – Solt O. (1987): Társadalmi szerződés. A politikai kibontakozás feltételei. *Beszélő, Különszám*, 1987. július.
- Komáromi L. – Pállinger Z. T. (2011): Javaslatok a közvetlen demokratikus intézmények szabályozására az új alkotmányban. (Az Országgyűlés Alkotmány-előkészítő eseti bizottságának 2010 októberében megküldött javaslat.) <https://www.parlament.hu/biz39/aeb/info/klpz.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. október 28.)
- Körösényi A. (2009): A népszavazások és a képviseleti demokrácia viszonya. In: Enyedi Zs. (szerk.): *A népakarat dilemmái. Népszavazások Magyarországon és a*

TANULMÁNYOK

- nagyvilágban. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány – Századvég Kiadó, Budapest
- Közlemény az MSZMP Központi Bizottságának 1988. november 22-i üléséről. Magyar Nemzet, 1988. november 24., 51(240): 1–2. (Szövegbeli hivatkozása: MSZMP KB 1988)
- Kószeg F. (1985): Kér még a nép? Beszélő, 13–14. sz., 1–18.
- Kukorelli I. (1984): Az állampolgári alapjogok jelentősége a jogalkotásban. Állam és Igazgatás, 34(4): 289–299.
- Kukorelli I. (1986): Időszerű közjogi feladatok. Népfront, 31(5): Melléklet, 34–40.
- Kukorelli I. (1996): A közvetlen demokrácia „visszafejlesztésének” irányai. In: Em-lékkönyv Szentpéteri István egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára. Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica, 49(1–48.): 315–325.
- LeDuc, L. (2003): The Politics of Direct Democracy. Referendums in Global Perspective. Broadview Press, Peterborough, Ontario. doi.org/10.3138/9781442602823
- Magyar Szocialista Munkáspárt központi szerveinek jegyzőkönyvei, Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, 1987. április 21. (288. f. 5/991. ő. e.), 57–74, online elérhetősége: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_09910.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 10. 26.)
- Matsusaka, J. G. (2004): For the Many or the Few? The Initiative, Public Policy, and American Democracy. The University of Chicago Press, Chicago
- Netling Gy. (1989): Mozgalmi napló. Népfront, 34(6): 22–28.
- Pateman, C. (1970): Participation and Democratic Theory. Cambridge University Press, Cambridge. doi.org/10.1017/CBO9780511720444
- Pokol B. (1988): Bináris logika és politikai rendszer. Valóság, 31(12): 1–14.
- Pozsgay I. (1988): Emelkedő nemzet akarunk lenni! (felszólalás az MSZMP Országos Pártértekezletén, 1988. május, Népszabadság, 1988. május 22. 46(121): 3–4.
- Raft M. et al. (1987): Alkotmányos rendszerünkéről – Gál Zoltán, Kilényi Géza, Király Tibor, Kovács István, Madarász Tibor, Schmidt Péter, Vékás Lajos, Raft Miklós és Forgács Imre beszélgetése. Társadalmi Szemle, 42(12): 48–62.
- Rahat, G. (2009): Elite motives for initiating referendums. Avoidance, addition and contradiction. In: Schiller, T. – Setälä, M. (eds.): Referendums and Representative Democracy Responsiveness, accountability and deliberation. Routledge, Abingdon, Oxon, doi.org/10.4324/9780203873427
- Samu M. (1986): Szocialista államunk fejlesztésének mai tendenciái. Állam és Igazgatás, 36(2): 142–151.

TANULMÁNYOK

- Schiller, T. (2013): Origins of Direct Democracy – Conflict, Independence, Democratic Transformation. *Iustum Aequum Salutare*, 9(4): 11–25.
- Sólyom L. (1985): A társadalom részvétele a környezetvédelemben. *Medvetánc*, 5–6(4–1): 217–242.
- Sólyom L. (1988): Felszólalás a Duna Kör rendezvényén, 1988. november 30. *Beszélő*, 25. szám, 590–591.
- Szentpéteri I. (1965): A közvetlen demokrácia fejlődési irányai. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Unger A. (2009): Képviselési vagy közvetlen demokrácia. In: Szabó M. D. – Majtényi L. (szerk.): *Mi fenyegeti a köztársaságot? Eötvös Károly Intézet*, Budapest
- Unger A. (2019): *Demokrácia a képviseleten túl. Közvetlen demokrácia és az EU demokratizációja*. Eötvös Kiadó, Budapest

TANULMÁNYOK

Szociálpolitikai modellváltás Magyarországon a 2010 utáni kormányzás tükrében

KOVÁCS FRUZZSINA¹

ABSZTRAKT

A magyar szociálpolitika a 2010-es kormányváltást követően lényeges hangsúlyváltozásokon ment keresztül. A tanulmány célja annak vizsgálata, hogy az Esping-Andersen által jóléti államok tipizálására felállított modellekhez képest az említett hangsúlyváltozások milyen irányt mutatnak. Elemzési szempontként a modellek klasszikus ismérveit használjuk és öt terület mentén elemezzük a szociálpolitikai elvek, célok, eszközök változásait. A foglalkoztatás, családpolitika, adópolitika, lakáspolitikai és válságkezelés mentén azt szeretnénk ismertetni, hogy Magyarországon jelenleg nem beszélhetünk a kormány által deklarált tisztán konzervatív szociálpolitikai modellről. Tanulmányunk konklúziója az, hogy a hazai rendszer jelenleg vegyes elemeket használ, bár a deklarált értékek konzervatívak, és a hatalom igyekszik megőrizni a konzervatív struktúrákat és szereplőket, a szociálpolitikában megfigyelhető egy lényeges hangsúlyeltolódás, a vegyes modell pedig erőteljes liberális elemeket mutat.

KULCSSZAVAK: jóléti modell váltás, workfare, rekommodifikáció, reziduális elvű redistribúció, illiberális jóléti paradoxon

ABSTRACT

Social policy model change in Hungary in the light of post-2010 governance

Hungarian social policy underwent a major shift in emphasis following the change of government in 2010. The aim of this study is to examine the direction of these changes of emphasis compared to the models used by Esping-Andersen to typify welfare states. The analysis uses the classical criteria of the models and analyses changes in social policy principles, goals and instruments in five areas. In the areas of employment, family policy, tax policy, housing policy and crisis management, we would like to show that in Hungary we cannot currently speak of a purely conservative social policy model as declared by the government. The conclusion of our study is that the Hungarian system currently uses mixed elements, although the declared values are conservative and the authorities try to preserve conservative structures and actors, there is a significant shift in emphasis in social policy, and the mixed model shows strong liberal elements.

KEYWORDS: welfare model change, workfare society, re Commodification, residual principle redistribution, illiberal welfare paradox

¹ Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, email: kovacsfruzzi97@gmail.com

TANULMÁNYOK

Bevezetés

Jelen tanulmány a 2010 utáni magyar szociálpolitika működését vizsgálja a kormányváltástól napjainkig. A cikk során az Orbán-kormány jóléti intézkedéseit elemezzük az Esping-Andersen (1990) általi értelmezés tükrében. A dolgozat az összehasonlító elemzés módszertanát alkalmazza annak kutatására, hogy milyen deklarált célok mentén működik a jelenlegi politikai elit, és az általuk érvényesülő szociálpolitikai akarat hazánkban.

A jóléti modellváltásra irányuló legutóbbi kutatások szerint a magyar szociálpolitika drámai változásokon esett át a közelmúltban. Ferge Zsuzsa úgy véli, a 2010 óta eltelt időben kormányintézkedések szintjén jelentek meg a szegényeknek ártó, a közép és felső osztályoknak kedvező intézkedések (Ferge 2018). Csillag és Szelényi szerint posztkommunista tradicionalizmusról beszélhetünk, melyeknek fő ismertetőjelei – mint például az értelmetlen szegények kirekesztése, vagy az etatizmus – megtalálhatók az Orbán-kormány politikájában (Csillag – Szelényi 2015). Ladányi (2020) szerint negatív redisztribúció fedezhető fel a társadalombiztosítási törvény átforgalmazásában, vagy a hajléktalanokat vegzáló rendelet (2018. évi 178. korm. rendelet) deklarálásában is.

A 2010-es kormányváltás utáni magyar szociálpolitikai kutatások egyik legnagyobb kérdése, hogy milyen viszonyban áll az állam a társadalom különböző rétegeivel, változott-e az elmúlt tíz évben a jóléti újraelosztás formája és fókuszja. Az állami redisztribúció az integrációt, vagy inkább a kirekesztést segíti elő? A Ferge (2018) által oly sokszor említett, s napjainkban egyre erőteljesebben megjelenő szelektív diszkrecionális újraelosztási elv kiknek kedvez, és hová vezet az, ha az újfajta redisztribúció eredményeként, már nem garantáltak a szociális jogok, csupán a piacon megvásárolhatók? A jelenlegi Orbán-kormány szociálpolitikájában érdemesek-e valamire a szegények (Gans 1992), vagy a szolidaritás helyét végleg átveszi a munka alapú társadalom és a „piacon vásárolt” jogok rendszere?

Jelen tanulmány kereteit meghaladja, hogy a fent megfogalmazott valamennyi kérdésre választ keressünk. Írásunkban főként a következő dimenziókra szeretne fókuszálni: hol van napjaink Magyarországnak helye, az európai jóléti rendszeren belül, illetve milyen szerepet vállal az állam a védelemre szoruló társadalmi csoportok esetében? A kutatásunk egyik központi kérdése, hogy az ezredforduló környéken még inkább konzervatívnak minősített jóléti modell milyen irányba mozdult el az elmúlt tizenkét évben Magyarországon. A kutatás során az összehasonlító elemzés módszerét használtuk annak érdekében, hogy képet kapjunk azokról a lehetséges modellbéli elmozdulásokról, amelyek bekövetkeztek 2010 óta.

TANULMÁNYOK

A jóléti állam fogalmának alakulása

A jóléti állam szerepe, illetve létjogosultsága napjaink egyik legvitatottabb kérdése (Pongrácz 2017). Míg a huszadik század közepén azt láhattuk, hogy az állam egyre nagyobb szerepet vállal a társadalmi jólét megteremtésében, addig napjainkban ez a szerepvállalás kifejezetten csökken, célcsoportja és formája jelentősen átalakul (Ferge 2018). A jelenlegi globalizált világban a jóléti államok már nem tudják betölteni eredetileg vállalt jóléti funkcióikat, az ellátó és szolgáltató rendszer, illetve a szociális jogok átforgalmazása nélkül (Hemerijck 2013, Taylor-Gooby 2013, Csoba 2015).

A jóléti államok definíciójának megfelelően, a nemzeti kormányok feladata, hogy az állam szerepének hangsúlyozásával olyan szociálpolitikai keretet alakítsanak ki, amely képes tompítani a társadalom egyenlőtlenségi viszonyait. Éppen ezért fontos politikai, illetve közpolitikai kérdés az, hogy az állam milyen szerepet töltsön be a gazdaság és a társadalom szabályozásában, működtetésében. Milyen mértékben feladata gondoskodni annak tagjairól, és amennyiben gondoskodik, milyen minőségben kell, hogy megtegye azt (Kulin 2008)?

Az állami szerepvállalás mértékével és formájával kapcsolatos viták mentén alakultak ki a ma ismert európai jóléti állam modellek, melyeknek működési kereteit és meghatározó jellemzőit Esping-Andersen 1990-ben „The Three Worlds of Welfare Capitalism” című munkájában ismertette. Jóllehet az általa bemutatott liberális, konzervatív és skandináv jóléti állam típusok az ezredforduló környékén és az azt követően megjelenő kutatások eredményeként kiegészültek a kelet- közép-európai, illetve mediterrán modellel (Ferge 2018, Ferrera 1996, Cerami 2005, Fenger 2007, Gal 2010, Adascalitei 2012). Ezekben a jóléti modellekben más és más az állam szerepe, különböző a szociális rendszer felépítése, illetve változó módon kívánják megvalósítani a társadalmi igazságosság elvét. A különbözőségek mellett az egyes jóléti modelleket képviselő országokban mégis van valami közös: arra törekednek, hogy szociális védőhálót teremtsenek a társadalom sérülékeny tagjai számára. A vita kérdése csupán az, hogy az állam által biztosított védőháló milyen sűrű, milyen színvonalú közösségi védelmet garantál, és milyen módon szolgálja az egyének és a különböző társadalmi csoportok érdekeit.

Hicks és Esping-Andersen jóléti állam értelmezése

Ahhoz, hogy a következőkben egy összehasonlító elemzés keretein belül tanulmányozhassuk a 2010 utáni magyar szociálpolitikai modell változásait, célszerű röviden összefoglalni a jóléti modellek sajátosságait.

A liberális, szociáldemokrata és konzervatív modellek összehasonlításához a Hicks és Esping-Andersen (2005) által használt elemzési szempontokat szeretném a következőkben összegezni. Tény, hogy az esping-anderseni jóléti államok rendszerére vonatkozó tipizálás számos eleme – a környezeti feltételek átalakulása, mint

TANULMÁNYOK

például a nők társadalmi szerepének megváltozása miatt – napjainkban már nem érvényes, az összehasonlító elemzés során az alapmodell mégis jó viszonyítási alapot ad a valóság komplexitásának ábrázolásához.

Az összehasonlító elemzés során első szempontként a modellek által támogatott népszerűség lefedettségét vizsgáljuk. Míg a konzervatív modell kifejezetten a népesség foglalkoztatott rétegét támogatja, addig a liberális rendszerek rászorultság alapon szelektálnak. A szociáldemokrata rendszerek az ellátásaikkal lefedik a népesség egészét, tehát itt az ellátások tipikusan univerzálisnak mondhatók. Második szempontként a piac jóléti szerepét értelmezzük. A liberális modellben erős, míg a konzervatív, illetve szociáldemokrata országokban a piac szerepe az alapvető szükségletek kielégítésekor gyenge. A reziduális rendszerek a szükséglet kielégítésben többnyire piaci alapúak, és az állami/közösségi támogatások a népességnek csupán a szegény rétegeit célozzák. A korporatív berendezkedésű országokban – a munkavégzéshez kötött jövedelmek miatt – a piacnak jelentős szerep jut, ez és a biztosítási rendszerek kiterjedtsége garanciát jelent a foglalkoztatottak és hozzátartozóik számára kiszámítható kockázatok (időskor) és az esetleges krízisek (balesetek, betegség) kezelésére. A szociáldemokrata modellben is a teljes foglalkoztatás jelenti a jólét gazdasági alapját, de a kockázatkezelés során stabilan érvényesül a dekommodifikáció elve. A defamilizáció elve és gyakorlata, valamint az újraelosztás mértéke, a konzervatív és liberális modellekben egyformán gyenge, míg a szociáldemokrata modellben ez az elv is erősen érvényesül. A szegénység csökkentésére tett állami kísérletek a liberális rendszerekben a leggyengébbek, a konzervatívoknál erősödnek, míg a szociáldemokratáknál a legjelentősebbek.

Az elemzés módszertana

A tanulmány következő fejezetei során az elmúlt tizenkét év változásait elemezzük a FIDESZ-KDNP kormány által deklarált konzervatív szociálpolitikához viszonyítva. A kutatás célja annak megismerése, hogy látható – e bizonyos eltolódás, és ha igen, akkor milyen irányba, az Esping-Andersen (1990) által ismertetett európai szociálpolitikai modellek területén. A FIDESZ-KDNP kormány hatalomátvételét követően történtek olyan rendelkezések és törvénymódosítások, melyek vitathatóvá teszik létjogosultságunkat a konzervatív szociálpolitikát képviselők sorában, a következőkben ezekre szeretnénk rávilágítani.

A kutatás időintervallumát tekintve a 2010 utáni Orbán-kormány intézkedéseit vizsgálja a Covid-19 járvány válságkezelésével bezárólag. Az elemzés központi dimenziója az állami redistribúció deklarált céljainak és látens gazdasági érdekeinek vizsgálata, párhuzamba állítván azokat az Esping-Andersen általi modellértelmezéssel. A dolgozat módszertani szempontból egy kritikai összehasonlító elemzés. Főként az Alaptörvényre, a 2010. évi Szociális törvényre, a 2014. évi XCIX. törvényre,

TANULMÁNYOK

illetve olyan társadalompolitikai és gazdasági kutatásokra támaszkodtunk, melyek bemutatják, illetve értelmezik a második Orbán-kormány politikáját. Az elmúlt tíz év során számos olyan tanulmány és könyv született, melyek keretbe helyezik a 2010 utáni kormányzás során törvénybe iktatott elképzeléseket (Ferge 2017, Kis 2020, Csillag – Szelényi 2015). Ezek bemutatása kapcsán teszünk kísérletet annak értelmezésére, hogy az orbáni szociálpolitika újraelosztási mechanizmusa mely társadalmi rétegek érdekeit szolgálja. A kutatás során igyekeztünk olyan forrásokat felhasználni, melyek átfogó képet nyújtanak a szociálpolitikáról, párhuzamba hozván azokat a jelenleg kialakult gazdasági és társadalmi helyzettel. Szívesen hagyatkoztunk Szelényi Iván, Ferge Zsuzsa, Szigeti Péter, illetve Fekete Judit munkásságára. Ferge Zsuzsa utóbbi években megjelentetett könyvei és tanulmányai, átfogóan értelmezik a 2010 utáni szociálpolitikát, így az általa ismertetett tények és szempontok voltak a kutatás fő alapjai. Szelényi Iván munkássága a hatalom működésének elemzésekor volt nagy segítségünk, Szigeti Péter és Fekete Judit művei pedig, a keynesi jóléti államelmélet értelmezése terén voltak leginkább hasznunkra.

Öt meghatározó szociálpolitikai terület változása 2010 után

A tanulmány terjedelme nem engedi, hogy a jóléti modellváltás elemeit kutatva a szociálpolitika valamennyi területén bekövetkezett változásokat elemezzük, így a következőkben öt olyan területet szeretnénk kiemelni, ahol megítélésünk szerint a leginkább érvényesült a modellváltás: a foglalkoztatáspolitikai, a családpolitika, a lakáspolitikai, az adópolitika, valamint az elmúlt évek pandémiás helyzetében megfigyelhető állami szerepvállalás terén.

FOGLALKOZTATÁS

A 2010. évi kormányváltás utáni foglalkoztatáspolitikai elemzésekor a munkanélküliség kezelésével foglalkozunk mélyrehatóbban. Ahhoz, hogy ezen a területen a modell változását felfedezhessük, elsőként a kormányváltás után életbe lépő törvényt módosításokat célszerű elemeznünk. Mivel a jelenleg regnáló rezsim alatt számos törvényt módosítottak, az elemzés során csak néhány meghatározó szabályváltozást vizsgálunk.

A foglalkoztatás jogi kereteinek átformálása a 2010. évi Szociális Törvénnyel kezdődött. A 2010 évi CLXXI. törvény szerint, a korábbi rendelkezésre állási támogatást (rát), felváltja a bérpótló juttatás (bjp). A néven kívül a juttatásnak több feltétele is változott. A korábbiakkal ellentétben, a jogosultsághoz szükségessé vált évi legalább 30 nap munkaviszony, ami kiváltható akár önkéntes munkával is. A 35 év alattiak képzését, mint szükséges eszközt, ezzel együtt megszüntették (2010. évi CLXXI. törvény).

TANULMÁNYOK

2012-ben a két évvel korábban bevezetett „bjp”-t felváltotta az „fht”, azaz a foglalkoztatást helyettesítő támogatás. Összegét 28 500 Ft-ról a nyugdíjminimum 80 százalékára, azaz 22 800 Ft-ra csökkentették. Ezzel együtt csökkentették a rendszeres szociális szegély (rszs) összegét, a korábbi 60 600 Ft-ról, 42 000 Ft-ra (2013. évi LXXV. törvény).

A 2014. évi költségvetés készítése során a foglalkoztatáspolitikai önálló intézményrendszerének, a munkaerőpiaci intézményrendszernek az önállóságát megszüntették, a teljes rendszert betagolták a kormányhivatalokba (Ferge 2017). Ezzel párhuzamosan a tartós munka nélkül lévők ellátásának jelentős része, ami a korábbiakban a kormány felelősségét képezte, átkerült az önkormányzatok jogkörébe (2014. évi XCIX. törvény). A feladatkör átcsoportosításával együtt a támogatások pénzügyi fedezetének a megteremtése is az önkormányzatok feladatává vált. A törvénymódosítás révén tehát, az önkormányzatok jogköre és feladatköre jelentősen bővült, költségvetésük viszont az új feladatoknak és felelősségi körnek, valamint az önkormányzatok gazdálkodását hátrányosan érintő, időközben foganatosított jogszabályi módosításoknak köszönhetően szűkült.

A jogszabályi változások alapján azt láthatjuk, hogy a 2010 utáni első öt év foglalkoztatáspolitikája, Orbán Viktor 2012-es Arab–Magyar Gazdasági Fórumon tett bejelentése szerint alakult (Szolnoki 2012). A korábbi „welfare” politikáját felváltotta a „workfare society” (Szolnoki 2012). A kormányváltást követően a magyar jóléti társadalom helyét fokozatosan átvette a munka alapú társadalom. A passzív munkaerőpiaci eszközök összevonása és visszafogása, és a jóléti intézkedésekkel kapcsolatos jogkörök önkormányzatokra való hárítása arra engednek következtetni, hogy az Orbán-kormány egyre liberálisabb foglalkoztatáspolitikának ad teret. A foglalkoztatáspolitikai szempontjából szociálpolitikai modellünk tehát jobbra tolódik.

A modell jobbra tolódását erősíti a 2014. évi közfoglalkoztatással kapcsolatos törvényi szabályozás is. A törvény értelmében a magyar kormány kizárta a foglalkoztatáspolitikai eszközrendszeréből a komplexitást. A jogszabályi meghatározásban a közmunka nem jár felzárkóztató programokkal vagy oktatásra irányuló tevékenységgel. A kormány a feltételekhez kötött jóléti ellátás modellének megerősítésével a közmunka alá tagolta a társadalom mélyszegénységben élő tagjait, kiteljesítette a „workfare” modellt és munkavégzéshez kötötte a passzív jóléti ellátások ezen formáját. Míg 2011-ben összesen 265 813 fő lépett be a közfoglalkoztatásba, addig ez a szám 2013-ra 402 073 főre növekedett (Fazekas – Varga 2015). A 2015. évi közmunkaprogramba belépők száma az előző évet is felülmúlta 5%-kal (Blaskó – Fazekas 2016).

Az Orbán-rendszer foglalkoztatáspolitikáját az adatok alapján akár sikeresnek is mondhatjuk, hiszen a gazdasági konjunkturális ciklus meglovaglása, illetve a passzív munkaerőpiaci ellátások szűkítése révén, a kormánynak sikerült emelni a foglalkoztatotti létszámot. A KSH adatai szerint 2009–2019 között az aktív népesség foglalkoztatotti aránya 50,7%-ról, 62,6%-ra növekedett, ezzel együtt a közfoglalkoztatás által megszerzett jövedelem viszont, a létminimum alatt maradt (KSH 2020).

TANULMÁNYOK

A törvényi passzusok és statisztikák átvizsgálását követően azt láthatjuk, hogy a kormány a foglalkoztatás növekedését a gazdasági környezet adta lehetőségek kihasználása mellett, a „munkakerülést” drákói szigorral büntető politikája révén érte el (2010. évi CLXXI. törvény, 2013. évi LXXV, 2014. évi XCIX. törvény, Schering 2019). A munka alapú társadalom ideológiájának köszönhetően a politikai vezetés drasztikusan összevonta, illetve szűkítette segélyezési politikáját, a mélyszegénységben élők jóléti ellátását pedig a közfoglalkoztatási programban való részvételhez kötötte. Az Orbán-kormány azzal érte el a foglalkoztatás ilyen léptékű növekedését, hogy szigorúbb segélyezési szabályokat hozott, és ez által kényszerítette az embereket a gyakran képzettségükhöz méltatlan, a létminimum szintet el nem érő jövedelmet garantáló munkavállalásra. A jelenlegi kormányzat célja – a statisztikák javításán kívül – a teljes foglalkoztatás elérése és a peremhelyzetű csoportok – mint például a tartós munka nélkül lévők – számára biztosított jóléti kiadások csökkentése. A munka alapú társadalom ideológiája tehát, a szociális jogok erőteljes korlátozásával, illetve a passzív munkaerő-piaci eszközök részleges megvonásával és szűkítésével valósul meg, utóbbi pedig a liberális jóléti rendszerek sajátja (Andersen 1990).

Esping-Andersen jóléti tipológiája szerint a jobboldali liberális rendszerek ismérve, hogy a segélyek alacsony összegét, illetve rövid időtartamát használják motivációs eszközként az állaskeresők újbóli munkába állítására. A peremhelyzetű csoportok jóllétéért nem a közösség, hanem az individuum a felelős akkor is, ha a munkavállalók munkavégző képessége nem biztosítja az alapvető szükségleteket fedező jövedelem nyílt munkaerő-piacon való megszerzését (Esping-Andersen 1990). Magyarországon a munkanélküliek az Európai Unióban legrövidebbnek számító, három hónapos állaskeresési időszakát követő jóléti ellátás garanciái (például a foglalkoztatás helyettesítő támogatás 22 800 Ft-os összege) az egzisztenciális minimum és egyéb küszöbök alatt maradnak. A kevésbé választhatóság elvének érvényesülése, az ellátás alacsony színvonala és feltételekhez – jelen esetben munkavégzéshez – kötése, a folyósítás idejének korlátozása és a „workfare” elv érvényesülése mind a liberális jóléti modell erőteljes dominanciáját igazolják. Az utóbbi évek foglalkoztatáspolitikai modellje már alig hasonlít a rendszerváltás környékén a német konzervatív modellt mintaként követő és a biztosítási jogviszonyt, valamint a szociális garanciákat előtérbe helyező rendszerre.

CSALÁDPOLITIKA

Családpolitika tekintetében a kormányváltás utáni változásokat a pénzbéli ellátások, és a szolgáltatások tükrében szeretnénk bemutatni. A pénzbéli ellátások közül a szülői szabadságot, a családi adókedvezményt és a családi pótlékot ért változásokat fogjuk elemezni.

A családi pótlékkal kapcsolatban fontos megemlíteni, hogy a szolgáltatás összegét 2008 óta nem emelték. Az ellátás egy gyerek esetén 12 200 Ft, két gyerek

TANULMÁNYOK

esetén 26 600 Ft, három gyerek esetén pedig 16 000 Ft gyermekenként. Az ellátás több mint 1 millió 700 000 gyermeket érint (KSH 2020). Az, hogy a kormány nem tartja fontosnak a családi pótlék emelését, vagy inflációkövetését, arra enged következtetni, hogy a családpolitika univerzális jellege eltűnőben van. Helyét egy perverz újraelosztási mechanizmus veszi át. Kitűnő példa erre a családi adókedvezménnyel kapcsolatos 2011-es törvénymódosítás.

A 2011. évi családvédelmi törvény szerint a felelős gyermekvállalást a magyar állam nagyrészt a családi adókedvezmények révén támogatja (2011. évi CXCV. törvény). Az adó 2022-ben egy gyermek esetén 10 000, két gyermek esetén 20 000, míg három vagy több gyerek esetén 33 000 Ft-tal csökken gyermekenként. A kedvezménynek nincs felső határa, tehát a jogosultság a leggazdagabbakra is vonatkozik. A juttatást igénybe vevők 74%-a a társadalom felső jövedelmi rétegéből kerül ki. A felsoroltakból kifolyólag a családi adókedvezmény a legfelső jövedelmi tized három gyereket nevelő családjinak a legkedvezőbb. Ebbe a csoportba 2020-as adatok szerint 22 000 adófizető esett bele (Krekó – Erős – Greskovics 2021). Tehát az intézkedés által a szolidaritás csökken, a társadalmi egyenlőtlenségek nőnek.

Passzív ellátások tekintetében a 2010-es kormányváltás után a FIDESZ visszaállította a gyermekgondozási segély (gyes) folyósításának idejét két évről három évre, és 2014-től bevezették a gyermekgondozási díj extra változatát (GYED extra). Bár a támogatás időtartamán emeltek, a juttatások összegén nem. A törvénymódosítás a felső középosztály érdekeit tükrözi, hiszen a változások eredményeként e csoport tagjai az ellátás keretében több támogatáshoz jutnak. A szegényebb családokhoz jutott összegek értékét többnyire elvitte az éves infláció. Az alsóbb társadalmi rétegek nem érik el a támogatások azon formáját, amelynek révén magasabb összeghez jutnak, másfelől a passzív ellátások mentén folyósított összegek nominálértékének befagyasztása az infláció miatt a vásárlói érték drasztikus csökkenésével jár együtt. Míg 2008-ban az egy gyerekes családoknak jutó 13 000 Ft az átlag kereset 6,4%-át tette ki, addig ugyanaz az összeg a 2019-es átlag kereset 3,5%-a (KSH 2019).

A szolgáltatások szempontjából az óvoda, a napközi és a bölcsőde 2010 utáni működését elemezzük. Bölcsődei férőhelyek tekintetében a FIDESZ követte a 2000-es évek utáni tendenciát. A kormányváltás utáni öt évben a bölcsődei férőhelyek száma 32 516 főről 39 519 főre nőtt (KSH 2015). Ezzel együtt a bölcsőde fenntartója kötelezheti a szülőket a bölcsődei térítési díj megfizetésére. A 2012-ben működő bölcsődék 40%-a vezette be ezt a kormány által támogatott változást (Ferge 2017). Ugyanez a törvény írja elő a hároméves korba lépő gyerekek kötelező óvoda-kezdését is. Napközi ellátás tekintetében is jelentős változások történtek 2010 után. A kormányváltás előtt a gyerekek 28%-a nem fért hozzá napközihöz, 2015-ben ez az arány már csak 23% volt (KSH 2016). A szolgáltatások biztosításának tekintetében (kötelező óvoda, bölcsődei és napközis férőhelyek bővítése) a rendszer a szociáldemokrata modellhez közelít.

TANULMÁNYOK

A fentiek alapján a családpolitikánál figyelhető meg a legnagyobb modellbeli keveredés. Pénzbeli ellátások tekintetében a kormány a liberális szociálpolitika irányába mutat, a szolgáltatások viszont szociáldemokrata jegyeket tükröznek. Jóllehet a kormányzati ideológiában kiemelt helyet foglal el a konzervatív értékek között a hagyományos családmodell támogatása, ami a nők családon belüli szerepének megerősítését támogatja (gyes, gyed középpontba állítása), de a családszerkezet felbomlásával érvényét veszítő egykeresős családmodell a nők munkavállalását segítő, a szociáldemokrata modellben általánosnak mondható gyermekek napközbeni ellátását szolgáló intézmények megerősítését kényszerítette ki.

ADÓPOLITIKA 2010 UTÁN

Az adópolitika terén szintén a konzervatív szociálpolitikai elvektől eltérő sajátos törvénykezés figyelhető meg 2010 után. Ezen a területen a személyi jövedelemadó rendszer és a családi adókedvezmény kapcsolatát szeretném kiemelni.

A 2011-ben kihirdetett Alaptörvényben az Orbán-kormány megváltoztatta a személyi jövedelemadó működését. Az új Alkotmány kimondja: „A közösség erejének és minden ember becsületének alapja a munka” (Alaptörvény 2011). Az új program legfőbb elemét tehát a munka támogatása jelentette. Ennek látható jelei voltak az adórendszer átformálásának kapcsán is. Az addigi többsávú struktúra helyét az egykulcsos adózás vette át 15%-os adókulccsal. A kormány a továbbiakban kivette az adójóváírást, tehát az adómentesek sávja megszűnt. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a legalacsonyabb jövedelműeket ugyanakkora adó terhelte, mint a legjobban keresőket. Az adójóváírás nélkülözése kapcsán keletkezett hiányt a korábbiakban szemléltetett családi adókedvezmény kiszélesítésével próbálta kompenzálni az orbáni politika. A kormány logikája szerint a személyi jövedelemadó által okozott hátrányok kompenzálhatók a családi adókedvezménnyel, abban az esetben, ha a munkavállaló megfelelő keresettel és több gyermekkel rendelkezik. Mivel jelenleg a rendszer egyik legfőbb értéke a gyermek, a dolgozó többgyermekes családok támogatása a kormány szemszögéből teljesen logikus intézkedés. Ezzel együtt az is megállapítható, hogy az új adórendszer egyértelmű győztesei a jólkereső, többgyermekes családok, tehát a felső társadalmi csoportok. Azok az alacsony- és közepes-jövedelműek viszont egyértelmű veszteségek, akik egyáltalán nem tudják, vagy csak nagyon alacsony összeggel tudják igényelni a családi adóvisszatérítéseket.

Ha a szociálpolitika modellek szempontjából vizsgáljuk az adórendszer változását, azt láthatjuk, hogy a korábbi többsávú adórendszer az alsó társadalmi rétegek irányába térítette el a jövedelmeket. Az újraelosztás tehát szociáldemokrata módon az egyenlőtlenségek csökkentésére törekedett. A 2010 utáni redisztribúció adózás terén csak a jólkeresőket, a felsőbb társadalmi rétegeket kompenzálja, az újraelosztás tehát gyenge, a szegénység csökkentésére tett lépések szintén hiányoznak.

TANULMÁNYOK

Ezek alapján azt állapíthatjuk meg, hogy az adózás területén a szociálpolitikai rendszerünk liberalizálódott, a modell pedig, a kormány intézkedéseinek köszönhetően ezen a területen is jobbra tolódott.

ÁLLAMI BEAVATKOZÁS A LAKHATÁSBA

A lakáspolitikai szerteágazó területeiből a tanulmány korlátozott terjedelme miatt csupán két terület elemzésére térünk ki, a következő bekezdésekben az önkormányzati bérlakások számának alakulását, illetve az otthonteremtési támogatásokkal kapcsolatos jogosultak társadalmi helyzetét vizsgáljuk.

Az önkormányzati bérlakások tömeges privatizációja a rendszerváltáskor vette kezdetét, csúcsát viszont a 2010 utáni orbáni politika éveiben érte el. 2015-re összesen 111 000 önkormányzati bérlakás maradt Magyarországon, ez mindössze 16%-a a rendszerváltás előtti állománynak (Ferge 2017). Jellemzően a lakásállomány legrosszabb, legkevésbé felszerelt része maradt az önkormányzatoknál, amelyeket – bár az alacsonyabb társadalmi rétegek rászorultsági alapon igénybe vehetnének – mégis ritkán, és nehezen vállalható feltételekkel hirdetnek meg. Ez a sajátos lakáspolitikai helyzet azt eredményezi, hogy az alacsony jövedelmű lakással nem rendelkező családok a magán bérlakási szektorba kényszerülnek, és a formális jogszabályok és lakcímviszonyok miatt a szociális ellátások egy lényeges részéről is elesnek (Ferge 2017).

A már meglévő szociális bérlakások háttérbe szorításával az Orbán-kormány a hangsúlyt az újonnan épülő családi házakra, illetve a falusi házak megvásárlásának és korszerűsítésének támogatására helyezi. A harmadik és negyedik Orbán-kormány több otthonteremtési támogatást is hirdetett fiatal házaspárok számára, melynek során különböző számú gyermek vállalása esetén, az állam támogatásokat és kedvezményes hiteleket biztosít azok számára, akik a hitelekből adódó törvényi kötelezettségeknek megfelelően családot alapítanak. A támogatások szinte mindegyikénél kikötés, hogy a hitel feltételeinek megfelelően, a család csakis újonnan épült, vagy a kivitelező által felépített, de még tulajdonossal nem rendelkező otthont vehet a birtokába. Tehát a támogatásokat a kormány nem pusztán demográfiai céllal folyósítja, hanem ezzel együtt az ingatlanpiacot is fel akarja lendíteni. A rendszer lényegi eleme, hogy a piaci, illetve állami feltételek révén, a támogatásokat igénybe vevők köre kereset és vagyoni helyzet alapján differenciált (Sági – Tatay 2017). Az ingatlanárak növekedése és a piaci hitelek törlesztő részletének emelkedése miatt csak azok a családok tudnak élni az állam által kínált lehetőséggel, akik stabil anyagi háttérrel és megfelelő egzisztenciával rendelkeznek.

A lakhatással kapcsolatos törvénykezések kapcsán azt láthatjuk, hogy az állam a továbbiakban nem kíván hangsúlyt fektetni az alsóbb társadalmi rétegek lakhatásának megteremtésére és támogatására ezzel szemben a redistribúció révén támo-

TANULMÁNYOK

gatja azokat az egyébként is jó keresetű háztartásokat, amelyek az ingatlanpiac fel-
lendítésén keresztül nagyobb, korszerűbb otthonba költöznének. Az állami támoga-
tások a lakhatás terén nem univerzálisak. Vagyoni cenzus alapján differenciálnak, és
az alsóbb rétegeket társadalmi látókörön kívülre helyezik, erősítve ezzel is neolibe-
rális gazdasági berendezkedés és jóléti politika már egyébként is széles térnyerését.

Az Esping-Andersen általi tipizálás tükrében azt láthatjuk, hogy az újraelosztás
szerepe erős, a szegénység csökkentésére tett lépések viszont annál gyengébbek. La-
káspolitika terén egy perverz redisztribúció (Németh 2008) figyelhető meg, amely
során az állam sokat ad a gazdagoknak, viszont bizonytalan helyzetbe kényszeríti a
kevésbé tehetőseket.

A COVID-19 JÁRVÁNY MUNKAERŐPIACI VÁLSÁGKEZELÉSE

A Covid-19 járvány kapcsán az állam munkaerőpiaci válságkezelését vizsgáljuk.
A konzervatív keynesi közgazdaságtani elv gazdasági recesszió esetében a nagymér-
tékű állami beavatkozást és a jóléti intézkedések kiszélesítését hirdeti, hogy ezzel
megakadályozza az alsóbb társadalmi rétegek elszegényedését és a középosztály el-
adósodását (Voszka 2018). Ezzel párhuzamban a válságra reagálva, és az általános
jóléti elvet sajátos módon értelmezve, az Orbán-kormány a következő döntéseket
hozta.

Válaszként a Covid-19 járvány munkaerőpiaci kihívásaira a kormány bérhelyet-
tesítő mentőcsomagot jelentett be. A csomag lényege, hogy maximum 75 000 Ft-ig
pótolja a programban résztvevő munkavállalók bérét. A törvény létszámmegtartó kö-
telezettséget írt elő a programban résztvevő munkáltatók számára, viszont csak azo-
kat a foglalkoztatottakat kellett kötelezően továbbra is állományban tartaniuk, akik
részt vettek az ellátásban (Magyar Közlöny 2020). Tehát azok a munkavállalók, akik
nem esnek bele a szűk költségvetésű program keretébe, szabadon elbocsáthatók a
kormány beleegyezésével. Ezzel a regnáló rezsim gyakorlatilag beismerte azt, hogy az
általuk kidolgozott program nem tekinthető minden munkavállaló számára univer-
zálisnak, viszont udvarias gesztusértékkel bír a nagyvállalatok irányába (Kis 2020).

A Kis Miklós által ismertetett Titanic elv fedezhető fel a vendéglátóiparban, a
multik terén, vagy például a nagyobb üzletláncok esetében is. Az elv lényege, hogy
a mentőcsomagot minden esetben az első osztályon „utazók” kapják meg a legko-
rábban, őket követik a másod-, majd a harmadosztály utasai. Esetünkben is hasonló
figyelhető meg. A szállodaláncok 600 milliós felújítási alapra pályázhattak, míg az
általuk a járvány során elbocsátott munkavállalók nem kaptak semmilyen kárpótlást
(Kis 2020). A Covid-19 járványhoz alkalmazott beavatkozási politika a keynesi alap-
elvekkel szemben nem az alul lévők életminőségének stabilizálását szolgálta, hanem
a liberális piaci szereplők veszteségét enyhítette és a deklarált illiberális modellben
a liberális érdekeket szolgálta.

TANULMÁNYOK

Összegzés

A fent leírtak alapján az alábbi következtetéseket vonhatjuk le: a 2010-es kormányváltást követően az Orbán-kormány politikája, különböző területeken a szabályok jobb társadalmi státuszú csoportok érdekei szerinti módosításával differenciáltan tolta más-más irányba az általa deklarált konzervatív szociálpolitikai modellt. A foglalkoztatáspolitikán belül a munkanélküliek gyors piaci integrálását erőltetve a rendszer rövid idejű, illetve alacsony összegű szolgáltatásokat biztosított, s nem vonakodott a szociális jogokat háttérbe szorító kényszer jellegű intézkedések – például a jóléti ellátás munkához kötése – alkalmazásától sem. A kormány jóléti politikájának zászlóhajója, a családpolitika területén, bár következetesen konzervatív értékeket kommunikált, a gyakorlatban itt is a jóléti modellek keveredése figyelhető meg. A passzív ellátásokat fókuszra az univerzálisan ellátások (családi pótlék) helyett, a szelektív normatív ellátásokra (családi adókedvezmény) összpontosul és ezzel hozzájárul működő liberális értékeket és érdekeket érvényesítő „perverz” redistribúció kiteljesedéséhez. Ezzel együtt a szolgáltatások terén az állam kiszélesítette, már-már univerzálissá tette néhány szolgáltatását (például a kötelező óvodai ellátását), előidézve a jóléti modellek átláthatatlan keveredését.

A keynesi jóléti állam szerepe kapcsán hasonló a helyzet a Covid-19 járvány okozta válságkezelés során. Az adópolitika formálásának, a sajátos válságkezelésnek és a magasabb státuszú társadalmi rétegeket támogató lakáspolitikának eredményeként, a kormány figyelmen kívül hagyja, a szegényebb társadalmi rétegek megélhetési, illetve lakhatási nehézségeit, ezzel is előidézve a felsőbb és alsóbb társadalmi rétegek közti szakadék kiszélesítését.

Az elemzés összegzéseként kijelenthetjük, hogy a 2010-es kormányváltást követően Magyarországon az Esping-Andersen által ismertetett modellek keveredése és a liberális szociálpolitikai intézkedések erőteljes dominanciája figyelhető meg. A felsoroltak következtében három elem kiemelkedő.

Az első, hogy jelenleg vegyes modellről beszélhetünk Magyarországon. A jelenlegi jóléti rendszernek vannak konzervatív jegyei, viszont megfigyelhető a reziduális elv egyre nagyobb térnyerése, és ez által a liberális már-már neoliberalis szociálpolitika egyre erősebb térhódítása is.

A második fontos elem, hogy perverz redistribúció mutatkozik meg az újraelosztásban. Az állami redistribúció mértéke, bár erős - ez a szociáldemokrata rendszerek sajátja -, a szegénység mérséklésére tett lépések mégis gyengék, ami már inkább a liberális modellre jellemző. Ez a furcsa kettősség azért figyelhető meg, mert az erős újraelosztás a gazdagok és a felsőközéposztály részére kedvez, kihagyva éppen azokat a szegény rétegeket, amelyek a leginkább rászorulnának az állam támogatására.

A harmadik fontos momentum, hogy a NER rendszere illiberális demokráciát, és ezzel együtt kettős értékrendszeren alapuló szociálpolitikát működtet domináns liberális jegyekkel. Ez az Orbán-rezsim egyik legjellemzőbb paradoxona, mely ismé-

TANULMÁNYOK

telten azt a tényt erősíti, hogy a 2010 utáni politikában kevésbé érvényesülnek az általános szociálpolitikai elvek és a logikus társadalmi szempontok. Helyüket olyan politikai érdekek veszik át, melyek az aktuális hatalom jövőbeni ambiciózus törekvéseit szolgálják. A liberális intézkedések térhódítása egy egyre nagyobb mértékben reziduális jóléti modellt sejtető és szelektív diszkrecionális szociálpolitikát alkalmazó rendszert eredményez, melyben a szolidaritás mérséklődik, a társadalmi egyenlőtlenségek pedig nőnek.

Irodalom

- Adascalitei, D. (2012): Welfare State Development in Central and Eastern Europe: A State of the Art Literature Review. *Studies of Transition States and Societies*, Vol. 4, No. 2. 59–70.
- Andor L. (2017): Szociálpolitikánk negyedszázada európai tükörben. *Esély: Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat*, 28. évf. 4. sz. 3–16.
- Bonoli, G. (1997): Classifying welfare states: a two-dimension approach. *Journal of Social Policy*, Vol. 26, No. 3. 351–372. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0047279497005059>
- Cerami, A. (2005): Social Policy in Central and Eastern Europe. The Emergence of a New European Model of Solidarity. Erfurt, Erfurt University
- Csillag T. – Szelényi I. (2015): „Drifting from liberal democracy Neoconservative ideology of managed illiberal democratic capitalism in post-communist Europe”, *East European Journal of Society and Politics*,
- Esping-Andersen, G. (1990): The three worlds of welfare capitalism. Princeton, NJ, Princeton University Press. DOI: <https://doi.org/10.1177/095892879100100108>
- Fekete J. – Szigeti P. (2005): Az állam szerepe a jólétben és a mindennapi hatalomgyakorlásban. MTA PTI, Budapest
- Fenger, M. (2007): Welfare Regimes in Central and Eastern Europe: Incorporating Post-Communist Countries in a Welfare Regime Typology. *Contemporary Issues and Ideas in Social Sciences*, Vol. 3, No. 2. 1–30.
- Ferge Zs. (2018): Az európai jóléti államok a válság után. *Esély Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat* 2018, 1 sz. 98–101.
- Ferge Zs. (2017): Magyar társadalom és szociálpolitika 1990–2015. Osiris Kiadó, Budapest
- Ferrera, M. (1996): The ‚Southern Model’ of Welfare in Social Europe. *Journal of European Social Policy*, 6(1), 17–37. <https://doi.org/10.1177/095892879600600102>

TANULMÁNYOK

- Gal, J. (2010): Is there an extended family of Mediterranean welfare states? Journal of European Social Policy, Vol. 20, 4. 283–300. DOI: <https://doi.org/10.1177/0958928710374374>
- Gans, H. J. (1992): Mire szolgálnak az érdemtelen szegények? Esély Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat 1992, 4/3
- Hemerijck, A. C. (2013): Changing Welfare States. Oxford, Oxford University Press
- Hicks, A. – Esping-Andersen, G. (2005): Comparative and Historical Studies of Public Policy and the Welfare State. The Handbook of Political Sociology States, Civil Societies, and Globalization, Cambridge University Press
- Kis M. (2020): Az Orbán-kormány embertelen válságkezelési karaktere, Mérce 2020, Budapest. <https://merce.hu/2020/04/20/az-orban-kormany-embertelen-val-sagkezelesi-karaktere/>
- Központi Statisztikai Hivatal (2021): A 15–74 éves népesség gazdasági aktivitása nemenként. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0002.html (2022. 10. 28.)
- Központi Statisztikai Hivatal (2022): A családtámogatások és gyermekgondozási ellátások. https://www.ksh.hu/stadat_files/szo/hu/szo0050.html (2022. 10. 28.)
- Központi Statisztikai Hivatal (2016): Bölcsőde, családi napközi. https://www.ksh.hu/stadat_files/szo/hu/szo0008.html (2022. 10. 28.)
- Központi Statisztikai Hivatal (2020): Gazdaságilag aktív, bruttó átlagkereset, reálkereset (1960–). https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qli001.html (2022. 10. 28.)
- Kulin L. (2008): Szociológiai és szociálpolitikai jelenségek és folyamatok. Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet, Budapest
- Pongrácz A. (2017): Az Állam Gazdaságpolitikai szerepvállalásának változásai. PRO PUBLICO BONO – Magyar Közigazgatás, 2017/3, 168–195.
- Sági J. – Tatay T. – Lentner Cs. – Neumanné Virág I. (2017): A család- és otthont-eremtetési adókedvezmények, illetve támogatások egyes hatásai. Pénzügyi Szemle, 2017/2 Budapest
- Szolnoki Sz. (2012): Welfare, workfare, what's fair? A magyar workfare society – I. rész. https://foglalkoztatasi.blog.hu/2012/11/18/welfare_workfare_what_s_fair_i_resz
- Taylor-Gooby, P. (2013): The Double Crisis of the Welfare State and What We Can Do About It. Basingstoke, Palgrave Macmillan. DOI: <https://doi.org/10.1057/9781137328113>
- Voszka É. (2018): Jóléti állam, Keynes és a köztulajdon. Socio.hu Társadalomtudományi Szemle 8(1), 95–112.

TANULMÁNYOK

Jogszabályok

Magyarország Alaptörvénye
2018. évi 178. korm. rendelet
2010. évi Szociális törvény
2014. évi XCIX. törvény
2013. évi LXXV. törvény
2011. évi CXCV törvény:

TANULMÁNYOK

„Ha munkásszálló – legyen jó”¹

Munkásszállók helyzete az állami és a vállalati szociálpolitikában Szabolcs-Szatmár megyében a hetvenes években

MURÁNYI-GYŐRI GRÉTA²

ABSZTRAKT

Az ingázók „második otthonának” bemutatása, az ingázás, mint a Kádár-korszak egyik legmeghatározóbb társadalmi jelenségének kutatása kapcsán elkerülhetetlen. Különösen indokolt ez Szabolcs-Szatmár megyében illetően, amely térség különösen szorosan kapcsolódott a megyén belüli ingázás jelenségéhez. A korszakban megvalósuló összefonódó állami és vállalati szociálpolitika egyik fő célja, különösen az 1960-as évek első felétől, kétségkívül a munkásszállók által nyújtott kielégítő életkörülmény és kulturális szolgáltatások biztosítása volt. Míg a megyei politikai vezetés részéről az 1970-es évek elejétől, addig az egyik legtöbb ingázót foglalkoztató vállalat, a Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat számára már a hatvanas évek végétől prioritást élvezett az ötvenes évek eleje óta működtetett munkásszállók ügyét. A vállalati törekvések legfőképpen a megfelelő higiéniai körülmények kialakítása, valamint a kulturális lehetőségek biztosítása kapcsán mutatkoztak meg. A jelentős anyagi ráfordítás ellenére maradandó eredményt azonban nem sikerült elérni, aminek hatására a korábbi évtizedekben kitűzött vállalati célok az 1980-as években is prioritást élveztek.

KULCSSZAVAK: megyén belüli ingázó, szociálpolitika, munkásszálló, vállalati felelősségvállalás

ABSTRACT

‘If a worker’s hostel – let it be good’ – The status of worker’s hostels in state and corporate social policy in Szabolcs-Szatmár county in the 1970s

The presentation of the commuter’s ‘second home’ is inevitable in connection with the research of commuting as one of the most defining social phenomena of the Kádár era. This is particularly justified in Szabolcs-Szatmár county, which area was closely connected to the phenomenon of short-distance commuting. One of the main goals of the intertwining state and corporate social policy implemented in the era, especially from the first half of the 1960’s, was undoubtedly to ensure satisfactory living conditions and cultural services provided by workers’ hostels. While from the beginning of the 1970’s, the county’s political leadership, one of the companies employing the most commuters, the Szabolcs County State Construction Company, prioritized

¹ Kelet-Magyarország, 1971. 05. 20., 3.

² Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi és Művészeti Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola-Magyarország története a reformkor végétől napjainkig doktori program, e-mail: greta.gyoeri@gmail.com

TANULMÁNYOK

the matter of workers' hostels, which had been operated since the beginning of the fifties, from the end of the sixties. The company's efforts were mainly shown in connection with the creation of suitable hygienic conditions and the provision of cultural opportunities. However, despite the significant financial outlay, a lasting result was not achieved, as a result of which the corporate goals set in previous decades were also prioritized in the 1980's.

KEYWORDS: *short-distance commuting, social policy, worker's hostel, corporate responsibility*

Bevezetés

„A munkásszállói életmód (...) egyszerre kínál lehetőséget a társadalmi felemelkedéshez és taszít a társadalom periferiájára, egyszerre szakít ki megszokott, embert megtartó kötelekekből és egyszerre ígér új közösséget.” (Veres 1979: 66) Az 1970-es évek kritikai álláspontját méltán tükrözi arról az intézményről, amely több ezer bejáró munkás biztos lakóhelyét jelentette. Az életmód magában hordozta kettősségét, lakói pedig a korabeli társadalom egyik legkiszolgáltatottabb rétegét jelentették. Habár hivatalosan már a hatvanas évek második felében is a munkások „második otthonát” volt hivatott képviselni, annak átmeneti, ideiglenes jellegének hangsúlyozása mellett, ennek jegyében a szállások lakói számára kulturált életfeltételeinek megteremtése folyamatosan napirenden szerepelt a politikai életben. Számuk a Kádár-korszak folyamán nagy mértékben változott, ez a jelenség pedig a hetvenes, illetve nyolcvanas évek folyamán tükröződik erőteljesen. Míg az 1949. évi adatokat figyelembe véve 889 ilyen jellegű intézeti szállás működött országosan addig, ez az arány a hatvanas évekre közel megnégyszereződött (3223). A hetvenes években már csökkent a számuk (2363), ez a tendencia pedig mind az 1980 (1587), mind az 1990. évi adatokat (903) tekintve is megfigyelhető volt (KSH 1990: 23, KSH 1980: 7). A lakók számát illetően Bóhm Antal szerint, aki a KSH Szociális és Kultúrstatistikai Főosztály által 1961-ig összegyűjtött statisztikai adatokból indul ki, míg 1955-ben 110 000 fő lakott ilyen jellegű intézményben, addig ez a szám 1959-ben közel megkétszereződött (243 000 fő). 1961-re ez a szám kisebb mértékben csökkent, ez tendencia pedig a hatvanas években tovább folytatódott, 1971-re pedig 125–130 000 főre csökkent (Bóhm – Pál 1985). Ez a szám a nyolcvanas évekre már alig érte el a 92 000-et (KSH 1980: 70). Az országos adatokkal ellentétben a szállások számának a csökkenéséről Szabolcs-Szatmár megyében a nyolcvanas évektől kezdve lehet beszélni: míg 1970-ben 20, 1980-ban 37 (KSH 1980: 7), 1990-ben pedig csupán 14 munkásszálló üzemelt (KSH 1990: 28). Emellett a megyei viszonyokat tekintve kétségtelen, hogy a legtöbb szálló Nyíregyházán működött,³ míg a nyolcvanas évekkel bezárólag 17-re

³ A legtöbb munkásszálló széles férőhely kínálattal (300–1500) a hetvenes és a nyolcvanas években kétségtelenül Nyíregyházán, valamint kisebb kapacitással rendelkező szállók számos településen is működtek: többek között Mátészalkán (4), Fehérgyarmaton (2), Vásárosnaményban (1), valamint Tiszavasváriban (1) és Kisvárdán (1) (Az 1980. évi népszámláláskor összeírt intézeti háztartások főbb adatai: 83).

TANULMÁNYOK

tehető a számuk (KSH 1980: 83), addig ezen létesítmények száma 1990-re (8) már drasztikusan csökkent (KSH 1990: 27). Habár számuk a statisztikai források tekintetében folyamatosan ingadozott, azonban még így is egy stabil társadalmi intézménynek tekinthetők, amelyek vizsgálata a Kádár-korszakban, az ingázás jelenségének vizsgálata kapcsán elengedhetetlen. Ennek kapcsán a továbbiakban azokról a politikai változásokról, döntésekről lesz szó, amelyek főként a hetvenes években születtek, és amelyek merőben átformálták a munkásszállók társadalmát, a lakók mindennapjait. Ezek a politikai direktívák főként a szállók megfelelő egészségügyi körülményeinek biztosítását célozták meg, illetve a munkásművelődés jegyében a szállók lakóinak kulturális életének fellendítését. Ezek a változások Szabolcs-Szatmár megyében⁴ is éreztették hatásukat, abban a régióban, melynek neve kétségtől össze kapcsolódott a bejáró munkások sajátos társadalmi rétegével. Jelen tanulmányban ehhez kapcsolódóan egyrészt arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen szerepet játszott az országos és a helyi szociálpolitikában a munkásszállások kérdése, illetve az ott élők problémái, valamint a hatvanas évekre jelentős mértéket öltő elhelyezési igények hogyan és milyen formában jelentek meg a hivatalos politikai diskurzusban? Ez a kérdés, már csak abból a szempontból is lényeges, hiszen ahogy a statisztikai adatok is bizonyítják, 1955 és 1961 között közel megháromszorozódott a szállások és a lakók száma. Ebből következően az ingázók száma határozott mértékben nőtt, viszont a politikai vezetés számára is nyilvánvalóvá vált, hogy konkrét intézkedésekre van szükség a munkásszállások elhanyagolt helyzetét illetően. Emellett az is lényeges szempont, hogy hogyan és milyen formában ragadható meg a hivatalos politikai álláspont és a mindennapi gyakorlat világosan érzékelhető ellentmondását?

A tanulmány első részében szisztematikus áttekintem, hogy milyen sajátosságok jellemezték a szociálpolitikai döntéshozatal mechanizmusát a munkások helyzetét illetően országos, illetve megyei szinten. A tanulmány második része viszont a hetvenes évek országos direktíváinak gyakorlati megnyilvánulását mutatja be az 1949-ben alapított Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat (továbbiakban: SZÁÉV) esetében. A SZÁÉV által gyakorolt szociálpolitika bemutatása több okból kifolyólag is indokolt: a megszületett országos politikai direktívák számos területen nyomon követhetőek a vállalat esetében, mivel már a kezdetektől munkásszállót működtetett, emellett pedig az a kiterjedt és a mai napig feldolgozatlan levéltári anyag is jelentős szempont, ami alapján bepillantást lehet nyerni a korszak vállalati szociálpolitikai gyakorlatának számos aspektusába.

A nyolcvanas évek végére ez az állapot lényegesen nem változott, habár még mindig Nyíregyházán (8) működött a legtöbb férőhelyet kínáló létesítmény, azonban már egyre kevesebb városban üzemelt ilyen létesítmények. Ezt bizonyítja, hogy a korábban Mátészalkán megtalálható 4 szálló erre az időszakra már megszűnt (KSH 1990: 65–66).

⁴ A vizsgált korszakban a megye hivatalos megnevezése a rendszerváltás időszakáig.

TANULMÁNYOK

A kutatás során elődleges forrásoknak tekinthetők a levéltári anyagok, valamint a legfőbb politikai vezetés és a Szakszervezetek Országos Tanácsa (későbbiekben: SZOT) által meghozott döntéseket hirdető közlönyök (Magyar Közlöny, Szakszervezeti Szemle). A szakszervezeti kiadványok már csak abból a szempontból is kiemelkedő fontosságú forrástípusok, hiszen a korszakban a munkásszállók főként a szakszervezetek irányítása alatt álltak, így a SZOT által meghozott döntések meghatározóak voltak. Levéltári források tekintetében, a SZOT, valamint a Megyei Tanács és a Végrehajtó Bizottság iratanyaga szolgáltat érdemi információt általános politikai döntésekről, azok jelentőségéről és végrehajtásáról, valamint a SZÁÉV vállalati iratanyaga, ami részben beszámolókat tartalmaz, részben pedig az országos direktívák gyakorlati megvalósulásáról ad számot. A megyei sajtó (Kelet-Magyarország), illetve az országos periodika termékei a kutatás szempontjából másodlagos forrásként kezelendők, hiszen csupán nagyobb megmozdulásokról, eseményekről adtak számot, viszont ezek politikai háttéréről csupán érintőlegesen számoltak be. Módszertani tekintetben, nem csupán a kronológiai háttér pontos meghatározása, hanem olyan területek kiemelése is célszerű, ahol a legtöbb intézkedés történt a munkásszállások helyzetét illetően.

Országos szociálpolitikai célok 1958 és 1970 között

Habár határozott munkásjóléti intézkedésekre a hatvanas évektől kezdve került sor, azonban a hagyományos értelemben vett szociálpolitikának már ezt megelőzően is szerves részét képezték a munkásréteg helyzetét megcélzó politikai döntések. A második világháborút megelőző időszakban a szociálpolitika keretein belül munkásvédelmet, a „*munkások önszegélyének rendezését*”, valamint „*a munkásjóléti közigazgatást*” foglalta magába (Gyáni 1994: 7). A munkásjóléti közigazgatás keretein belül többek között a lakáspolitikai élvezett kitüntetett szerepet, amely kapcsán az állami és az úgynevezett „*paternalista*” vállalati politika működött egymás mellett. Emellett a későbbiekben pedig a szegénypolitikát is a szociálpolitikai gyakorlat szerves részének tekintették, amely téren a legfontosabb kötelezettségeket az állam és a társadalmi karitatív egyesületek vállalták magukra (Gyáni 1994: 14–15).

A kommunista hatalomátvételt követően azonban a korábbi politikai gyakorlattal ellentétben a szociális gondoskodás merőben új irányt vett. A negyvenes évek végétől, az ötvenes évek elejétől lényegében a szociálpolitika fogalma jelentős mértékben háttérbe szorult, hiszen a hivatalos politikai ideológia szerint a meglévő társadalmi és gazdasági rendszer maga is „*a dolgozók jólétét szolgálta*”, így külön politikai döntésekre ezen a területen nem is volt szükség (Tomka 2015: 76–77). A szocializmus szociálpolitikával történő azonosítása, mint „*az állam jószágos ado-*

TANULMÁNYOK

*mánya*⁵ (Ferge 1991: 77), ami magába foglalta a munkavédelmet, a társadalombiztosítást és a munkahelyi szociális juttatások valamennyi formáját (Tomka 2003: 62), főként az évtized első felében volt hivatalos álláspont (Horváth 2012).

Ezt követően végül az 1950-es évek második felének politikai változásai hoztak jelentős mértékű változást a szociális intézményrendszer fejlődését tekintve. Kezdeti lépések már 1953 szeptemberében történtek, egy olyan bizottság felállításának képében, amely a munkásréteg lakáshelyzetének és munkakörülményeinek feltérképező vizsgálatát helyezte előtérbe (Horváth 2012). Azonban jelentős eredményre a Kádár-éra alatt került sor. A politikai vezetés legfontosabb céljainak deklarálása az 1958-as munkáshatározathoz kötődött, amely kapcsán felismerték azt a tényt, hogy a munkások szükségletei *„nem másképpen, hanem ugyanúgy alakulnak a kapitalista országokban”* (Bartha 2012: 60). Az új munkáspolitikára már sokkal nagyobb hangsúlyt fektetett a lakáspolitikára és egyéb szociális juttatásokra, a munkások anyagi követeléseinek kielégítésére, főként lakástámogatás és szociális juttatások formájában, ami többek között egyet jelentett a munkásszállások helyzetének megjelenésének kezdetével is az országos politikai szinten. A meghozott döntések hatékonyságát is jelezte, hogy végrehajtását a politika vezetés szigorúan ellenőrizte. Ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy az üzemek, vállalatok rendszeresen tájékoztatták a központi szerveket a munkásellátás helyzetéről (Bartha 2012).

A munkáshatározatban lefektetett célok megszületése egy nagy horderejű politikai változás kezdetének tekinthető, ami nem csupán a munkásréteg helyzetének javulását célozta meg, hanem a későbbiekben, az ingázás mértékének erősödésének következtében az ingázó munkások társadalmának helyzetét illetően is lépéseket tett. A 1960-as évek második felének gazdasági politikai döntései, az 1968-as új gazdasági mechanizmus meghirdetése következtében – ami együtt járt egy olyan vállalati önállósággal is, ami a vállalati szociális tevékenység folyamatos kibontakozásához vezetett⁶ (Ladányi 2010) – pedig olyan politikai változások történtek, amelyek következtében *„a szélesebb párt- és államapparátus a korábbinál jóval pozitívabb módon és tudatosabban viszonyult a szociálpolitikához”* (Tomka 2015: 75-77). Az 1960-as évek közepétől egy olyan konszolidációs folyamat vette kezdetét, amelynek legfőbb célkitűzése a politikai stabilitás, és további társadalmi feszültségek elkerülése volt (Valuch 2020). Immáron a szociális gondoskodásra a társadalmi egyenlőtlenség visszaszorításának eszközeként tekintettek, ebből adódóan pedig ezt a politikai területet egyre inkább az életszínvonalpolitikával azonosították (Horváth 2012). Ennek jegyében a politikai vezetés kiemelt jelentőséget tulajdonított az üzemi mun-

⁵ A szociális intézkedések ilyen szempontú megközelítése az úgynevezett *„ajándéksemlélet”* lényegét képezte (Ferge 1991: 77).

⁶ Ferge Zsuzsa munkájában a tervutasításos rendszer folyamatos bírálatára helyezte a hangsúlyt, amit 1950-re datált, felhívva a figyelmet a kezdeti kritikákra – összehasonlítva sikertelen csehszlovák és lengyel példákkal –, ami karöltve az 1960-évek gazdasági és társadalmi változásaival hozzájárult a vállalati önállóság folyamatos kibontakozásához (Ferge 2010: 41–43).

TANULMÁNYOK

kásréteg kielégítő életkörülményének biztosításának és további, a munkásréteg szociális helyzetének javítását megcélzó intézkedések kidolgozásának (Valuch 2020).

A korszakban ennek megfelelően már a szociális biztonság négy válfaját különböztették meg egymástól, amelyek függetlenül működtek a következő évtizedekben. Ezek egyike a teljes foglalkoztatottság volt, aminek folyamatos megteremtése a gazdaságpolitika rendre legfontosabb célkitűzései között szerepelt. Emellett a társadalombiztosítás, az ártámogatások is a szociális gondoskodás fontos elemét jelentették, azonban jelen esetben a munkahelyek kiemelt szerepe, a szocialista jóléti hálózat negyedik eleme érdemel kitüntetett szerepet. A szociális rendszer ezen sarokköve Magyarországon lényegében a vállalatok által képviselt szociálpolitikai irányelvek és az állami szociális gondoskodás összefonódásával, egyfajta hibrid jellegként valósult meg a gyakorlatban. Ez a szociálpolitikai stratégia magába foglalta a vállalati szociális juttatások valamennyi formáját, többek között a vállalati intézményhálózat (például vállalati óvodák, munkásszállók) működtetését is (Tomka 2015).

A korszakban első a munkásszállásokra vonatkozó előírásokat tartalmazó rendelet már 1961-ben megszületett, ami többek között pontokba foglalta a munkásszállásokra vonatkozó legfontosabb előírásokat is. A cél nem csupán a munkások elhelyezésére vonatkozó előírások meghatározása volt, hanem egészségügyi és szociális előírások rendszerezése, valamint a munkásszállások hivatalos kategorizálása volt felszereltségük szerint, azokat öt kategóriába sorolva. Míg az I. kategóriába az eredetileg szállásnak tervezett épületek tartoztak, amelyek színvonalukban teljesítették a szükséges egészségügyi előírásokat, addig a II-V. kategóriába tartozó létesítmények már ideiglenes vagy állandó szállásokra vonatkoztak. Ezek az épületek nem eredetileg szálló funkció miatt épültek, valamint amelyek részben vagy teljesen közművesítettek voltak, és legalább hetente kétszer biztosították a melegvízszolgáltatást. A megadott térítési díjak 15 és 180 forint, míg az építőipar esetében 15 és 160 forint között alakultak.⁷

Míg az 1961-ben megszületett politikai döntések nem tértek ki részletesen kötelező jellegű egészségügyi előírásokra, addig a 37/1963. számú rendelet már ezt is tartalmazta. A rendelet az állandó és az ideiglenes munkásszállásokra vonatkozóan határozott meg egészségügyi szabályokat. A hatvanas évek politikai vezetése nem csupán egészségügyi és egyéb intézkedéseket tartalmazott, hanem azt az intézményi alapot is lefektette, ami szükséges volt a következő évek döntéseinek meghozatalát illetően. Amellett, hogy rendelkezett a hálólhelyiségek és fürdőhelyiségek rendeltetésszerű felépítéséről, felszereléséről, kötelező funkciókat is érintett, mint például hulladékkezelést és a takarítás rendjének meghatározását.⁸

⁷ 2/1961.(III. 28.) MüM rendelet – Magyar Közlöny 1961. 03. 28. (20.) 144–146.

⁸ Az egészségügyi miniszter 37/1963. (Eü. K. 23) Eü. M. számú rendelete a munkásszállások működésének egészségügyi szabályairól – OKISZ értesítő, 1964. 01. 11., 10–15.

TANULMÁNYOK

Ezt követően 1967-ben már egy, az egészségügyi követelmények szempontjából is jóval kidolgozottabb döntés született amellett, hogy a meglévő öt helyett hat kategóriába sorolta a szállásokat felszereltségük szerint. Míg az I. és II., valamint a III. és IV. kategóriába sorolt szállások leírása nem változott, addig az V. kategóriába tartozó létesítmények, azok a szállások tartoztak, amelyek padlásterekben, üzlethelyiségekben, valamint bizonyos épületrészekben, alagsorokban ideiglenes jelleggel lettek kialakítva. A VI. kategóriába sorolt létesítményekre a direktíva nem tért ki. A korábbiakhoz képest előrelépés volt annak törvénybe foglalása, ami minden szállásra nézve kötelező volt kategóriától függetlenül: ez pedig a szállások világításának, fűtésének, takarításának, az ágynemű használatának, valamint rendszeres mosásának biztosítása volt. Ezek a feltételek nagyban hozzájárultak a szállásokon lakók mindennapi életüknek viszonylagos normalitásához.⁹

Munkásszállások helye a szociálpolitikai direktívákban a hetvenes években

Habár a hatvanas években is számos rendelet született, azonban kétségtelen, hogy a hosszú távú eredmények a hetvenes évek politikai döntéshozatal folyamatához köthetők. A legtöbb intézkedés a lakhatás körülmények és a szállók felszereltsége kapcsán született. A hetvenes években két esetben 1976-ban és 1979-ben született ezzel kapcsolatban rendelkezés. Egyrészt a 2023/1976. számú határozat volt kiemelt fontosságú, ami a munkásszállók létesítésével és a megfelelő lakhatási körülmények kialakításával már szigorúbb elvárásokat, követelményeket fogalmazott meg. A munkásszállók létesítéséről, megszüntetéséről szóló határozat végleges formát 10/1977. számú rendelet keretein belül nyert. Hasonló módon ugyancsak kategorizálta a munkásszállásokat, egészségügyi, higiéniai viszonyok, illetve férőhelyek száma alapján is. Ezen felosztás szerint az addigi hat helyett négy kategóriába osztotta be a munkásszállásokat férőhelyek száma, valamint a hálólhelyiségek felszerelése szerint.¹⁰ Emellett a 18/1979. rendelet, ami újra öt kategóriát határozott meg, a korábbiaktól eltérően már nagyobb hangsúlyt fektetett a művelődési és sportolási tevékenység biztosítására a szállót üzemeltető vállalat részéről, valamint a kihasználatlanság problémájára.¹¹

A megfelelő higiéniai körülmények ügye mellett a munkásszállók helyzetét illetően a művelődésügy is előtérbe került, ami az 1976-ban megszületett közművelődési

⁹ 8/1967. (X. 8.) MüM. rendelet egyes szociális-kulturális juttatásokról – Magyar Közlöny 1967. 10. 08. (67.) 546–548.

¹⁰ 10/1977. (VII. 20.) MüM. rendelet egyes szociális juttatásokról – Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1977, 804–806.

¹¹ 18/1979. (XII. 1.) MüM. rendelet egyes szociális-kulturális juttatásokról – Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1979, 779–781.

TANULMÁNYOK

törvényhez, valamint az azzal kapcsolatos egyéb rendelkezésekhez köthető. A hivatalos politikai felfogás kétségkívül az ingázók széles köre számára próbálta „vonzóvá tenni a szocializmust”¹² (Bartha 2009: 163), ennek jegyében a törvény meghatározta, hogy az állami szervek, a társadalmi szervezetek, a vállalatok és a szövetkezetek közös feladata az úgynevezett „a közművelődésben hátrányos helyzetű dolgozók”, a munkásszállások lakói, illetve a bejáró munkások művelődésének elősegítése.¹³

Ennek a művelődési tevékenységnek a legfőbb végrehajtói egyrészt az állam, másrészt a vállalatok voltak, illetve vállalati kereteken belül, azok az önkormányzati szervek és szakszervezetek, amelyek a legnagyobb szerepet kapták a munkásszállások lakóinak helyzetét illetően. A 33/1977. számú rendelet¹⁴ példának okáért az önkormányzati szervek szerepkörét határozta meg a munkásszállásokon folyó közművelődési tevékenységben. Az önkormányzati szervek létrehozásának célja ebben az értelmében az volt, hogy érdekeltté téve a lakókat, a munkásszálló fenntartásával kapcsolatos helyi feladatok megoldásában közösen vegyenek részt, s az itt lakó dolgozók saját maguk intézzék problémáikat (V. Sütő et al. 1980). Emellett, a művelődési tevékenység további meghatározó intézményi hátterének részét jelentették a *vállalati művelődési bizottságok*. A művelődési bizottságok feladatairól a 25.002/1976. számú határozat rendelkezett,¹⁵ ami kimondta, hogy feladatuk a munkásszálláson lakók környezeti kultúrájának, művelődésre ösztönzésének, a művelődés lehető legjobb feltételeinek megteremtésének az önkormányzat munkájának segítségével (V. Sütő et al. 1980).

A megyei szociálpolitika jellegzetességei a hatvanas években

Az országos politika sajátosságainak összefoglalását követően érdemes megvizsgálni a megyei politikai vonal legfőbb jellegzetességeit is, illetve, hogy a megszületett döntések miképpen érvényesültek a megyei politikai életben. Az 1958-as munkáshatározat hatására egyre inkább előtérbe került a munkásellátás, valamint a lakáshelyzet esetében a lakások elosztása.¹⁶ Számos olyan vállalati beszámoló is született,

¹² A legtöbb politikai intézkedés a valóságban nem mindig érte el a célját. A munkásszállók bemutatását megcélzó tanulmányok is igazolják, hogy a munkásszállások lakóinak érdeklődését nem keltették fel a kulturális programok, és amely esetekben nem csupán a nevelő célú szándék, de a kulturált szórakozás sem volt biztosítható (Kohut 2010).

¹³ 1976. évi V. törvény – A közművelődésről – Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1976, 46–54.

¹⁴ A SZOT elnökségének 33/1977. (VI. 27.) számú határozata a munkásszálláson lakó dolgozók önkormányzati szervezetének működéséről.

¹⁵ Az Országos Közművelődési Tanács elnöksége és a Szakszervezetek Országos Tanács elnöksége a 25.002/1976/VI.22 számú közös határozata a vállalati művelődési bizottságok létesítéséről – Művelődésügyi Közlöny 1976. 09. 03. (20.) 705–706.

¹⁶ MNL SzSzBML XXIII. 1. 1959. március 7. 2. Intézkedési terv a munkásosztály helyzetéről szóló Központi Bizottsági határozat végrehajtására.

TANULMÁNYOK

amely esetekben munkásellátási és a szociális igényeket kielégítő döntésekről számol be a vállalati vezetés a tanács részére. Ezek a jelentések már a hatvanas évek elején is jelezték, hogy a vállalatok terjeszkedésével arányosan egyre inkább nőtt az igény szociális és kulturális téren egyaránt.¹⁷ Azonban a tanácsi vállalatok esetében az is nyilvánvalóvá vált, hogy a munkásellátás és a munkásvédelmi direktívák előnyt élveztek a szociális és kulturális ellátással szemben.¹⁸ A hatvanas évek folyamán, mint ahogy a fennmaradt beszámolókból is kiderül a vállalatok nem csupán alapvető munkásvédelmi, közegészségügyi előírásokat teljesítettek, hanem a kulturális tevékenységből is igyekeztek kivenni részüket. A Nyíregyházi Konzervgyár ebben az esetben példának okáért üzemi könyvtárat is működtetett.¹⁹ A munkásszállásokra vonatkozó előírások szükségességének gondolata, további művelődési igények kielégítése már a hetvenes évek elejétől megjelent.²⁰ A továbbiakban a hetvenes évek politika döntéseinek hatását vizsgálom meg a megyei politikára vállalati kereteken belül, egy olyan vállalat tevékenységén keresztül, amely már a hatvanas évektől is aktívan foglalkozott munkásszállásainak szociális és kulturális ellátottságával.²¹

Szociálpolitikai döntéshozatal gyakorlata és a SZÁÉV munkásszállásai

„Számolnunk kell azzal a kényszerkörülménnyel, hogy vállalatunk dolgozóinak kétharmada tulajdonképpen ingázó.”²² Az 1949-ben megalakult SZÁÉV vállalati politikájában ez a mondat fontos felismerést jelentett a hetvenes évek első felében. Azonban a bejáró munkások helyzetére vonatkozólag már korábban is születtek döntések, főként az első munkásszállók megjelenését követően. Az ötvenes években nem lehetett beszélni, csupán kezdetleges, úgynevezett „felvonulási” munkásszállókról,²³

¹⁷ MNL SzSzBML XXIII. 1. 1960. július 14. 3. Beszámoló a munkásosztály helyzetéről szóló tanács-határozat végrehajtásáról.

¹⁸ MNL SzSzBML XXIII. 2. 1961. október 27. Előterjesztés a tanácsi vállalatok munkavédelmi és munkásellátási helyzetéről.

¹⁹ MNL SzSzBML XXIII.2. 1969. június 28. A Nyíregyházi Konzervgyár igazgatójának beszámolója a dolgozók érdekében hozott szociális, kulturális, egészségügyi és munkaügyi osztályok betartásáról, Jelentés a Szabolcs-Szatmár Megyei Végrehajtó Bizottsághoz, 1969. június 28.

²⁰ MNL SzSzBML XXIII.2. Jelentés a Végrehajtó Bizottsághoz megyénk népművelési helyzetéről, problémáiról, feladatairól – az országos népművelési konferencia tükrében, 1970. október 12.

²¹ MNL SzSzBML XXIII. 2. Az ÉVM. Szabolcs-Szatmár Megyei Állami Építőipari Vállalat igazgatójának beszámolója a dolgozók érdekében hozott munkaügyi, szociális, kulturális és egészségügyi szabályok betartásáról, 1970. április 18.

²² MNL SzSzBML XXIX.36. 35. doboz, Újságcikk-Népszava 1977. július 2.

²³ A vidéki építőipari vállalatokat tekintve egy 1958. évi jelentés szerint a dolgozók 5%-a (1300 fő) modern berendezéssel rendelkező szállón, 21%-a (5769 fő) állandó munkásszállón, 15%-a (4251 fő) pincéből, illetve üzemhelyiségekből kialakított helyiségben volt elszállásolva, a dolgozók több mint fele, 54%-a (14 763 fő) számára pedig a vállalatok felvonulási épületet biztosítottak. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, a továbbiakban: MNL OL M-SZKL-2.-16. 2.doboz 8.őe. Javaslat az építőipari munkásszállások szakszervezeti életének kialakítására, 1958. június 25.)

TANULMÁNYOK

amely épületek kétségkívül a legrosszabb felszereltségű, minőségű munkásszállónak számítottak a korszakban (Horváth 2012.) Az első ilyen fajta épület az ötvenes évek elején épült meg, azonban nem tudott megfelelő szociális, kulturális, illetve egészségügyi ellátást nyújtani a lakók számára.²⁴ Változásra ezen a téren először 1962-ben került sor, ezt követően pedig felépült az első már szélesebb igényeket kielégítő munkásszálló Nyíregyházán 250 férőhellyel, ami a megye első korszerű létesítményét is jelentette munkások számára.²⁵ A központi, Széchenyi utcai szálló a hatvanas évektől a nyolcvanas évek végéig munkásszállóként működött, azonban a műszaki problémáknak illetve a kihasználatlanságnak köszönhetően²⁶ 1990-ben kérvényezték annak háromcsillagos szállodává alakítását.²⁷

Habár a hatvanas években átadásra került az első korszerű munkásszálló, azonban folyamatosan igény mutatkozott újabb beruházások korszerű felszerelések iránt.²⁸ Ezt az igényt igyekeztek kielégíteni tíz évvel később, 1972-ben, amikor már egy 160 férőhelyes a központi telepen kialakított szálló üzemelt ugyancsak Nyíregyházán a Tünde utcában,²⁹ egészen 1987-es megszűnéséig,³⁰ valamint 1975-ben Mátészalkán egy 100 férőhellyel rendelkező szálló is átadásra került a régióban.³¹ 1977-re pedig a már említett négy állandó (kettő Nyíregyházán és egy Mátészalkán, valamint Sátoraljaújhelyen, utóbbi a Tünde utcai szállóhoz hasonlóan ugyancsak 1987-ben szűnt meg)³² szálló mellett ideiglenes jellegű szállások is felépültek, Fehérgyarmaton és Mátészalkán egy 20 fős, illetve Nyírbátorban egy 24 fős faház formájában.³³

A férőhelyek biztosítása mellett azonban a munkásszállások kielégítő felszereltségének, illetve kulturális és sportolási lehetőségek megteremtése is helyet kapott a vállalati vezetés részéről a meghozott döntések függvényében.

²⁴ MNL SzSzBML XXIX.36., 35.doboz, Sajtó (Építészeti és Városfejlesztési Világhíradó), 1976. május 11.

²⁵ Kelet-Magyarország, 1962. szeptember 8., 3.

²⁶ A kihasználatlanság már a hetvenes években szokványos problémának számított. Egy 1977-es vállalati jelentés szerint számos állandó jellegű szállás esetében a kihasználtság foka átlagosan 40-60% körül mozgott. Míg a központi szállás esetében 1975-ben és 1976-ban 68%, addig a sátoraljaújhelyi szállás esetében 1975-ben 50%, 1976-ban pedig 45% volt (MNL SzSzBML XXIX.36. 38.doboz, Jelentés a munkaugyi szociális ellátásról, 1977. július 13.).

²⁷ MNL SzSzBML XXIX. 36. 35. doboz, Vállati Tanácsülés jegyzőkönyve, Előterjesztés a Vállalati Tanács elvi engedélyezéséhez a Széchenyi utcai munkásszálló szállodává való átalakítására, 1990. március 8.

²⁸ MNL SzSzBML XXIX.36. 35. doboz, Szabolcsi Építők I. évf. 3.szám, 1966. március.

²⁹ Kelet-Magyarország, 1973. december 4., 5.

³⁰ MNL SzSzBML XXIX. 36. 179. doboz, Az Ellátási Osztály tevékenysége a munkahelyi szociális ellátás területén, 1988. május 5.

³¹ MNL SzSzBML XXIX.36., 35. doboz, Sajtó (Építészeti és Városfejlesztési Világhíradó), 1976. május 11.

³² MNL SzSzBML XXIX. 36. 179. doboz, Az Ellátási Osztály tevékenysége a munkahelyi szociális ellátás területén, 1988. május 5.

³³ MNL SzSzBML XXIX. 36. 38. doboz, Jelentés a munkaugyi szociális ellátásról, a 11/1976/VIII.3. EüM. rendelet végrehajtásáról, 1977. július 13.

TANULMÁNYOK

Intézményi alapját ezeknek a döntéseknek legfőképpen a szakszervezeti szervek jelentették. Egyrészt a Vállalati Szakszervezeti Tanács és Bizottság működése tekinthető ebből a szempontból mérvadónak. A *Vállalati Szakszervezeti Tanács* mellett, hogy a szakszervezeti szervek tevékenységét irányította, véleményezhette a vállalat szociálpolitikai és közművelődési tervének tartalmát, valamint ellenőrizhette a tervben foglaltak szabályszerű végrehajtását is.³⁴ Míg a Tanács hatásköre kezdetben a szociális és közművelődési tervben foglaltakra, addig 1981-től kibővült a munkásszállók intézményeire is kiterjedt. Ezzel kapcsolatban önállóan határozhatott a vállalati munkásszállás önkormányzati szerve és fegyelmi bizottsága létszámának meghatározásában. Emellett az igazgatóval egyetértésben dönthetett a vállalati munkásszállások házirendjét illetően, valamint a vállalati munkásszállások kategóriába sorolási javaslatételében. Ez a jogkör gyakorlatilag a nyolcvanas évekre is meghatározta a Tanács létjogosultságát az ingázó munkások és a munkásszállók lakóinak helyzetét illetően.³⁵ A Tanács mellett a *Vállalati Szakszervezeti Bizottság* is széleskörű jogosítvánnyal rendelkezett. Amellett, hogy irányította a vállalati művelődési intézmények működését, dönthetett az igazgatóval egyetértésben a vállalati közművelődési bizottság elnökének és tagjainak megbízásában, valamint a szociálpolitikai terv pontjainak végrehajtásában. Ezenfelül figyelemmel kísérhette a dolgozók élet- és munkakörülményeit érintő valamennyi rendelet, határozat, előírás betartását.³⁶ A vállalati bizottság tevékenységének keretein belül munkabizottságok tevékenysége is kiemelkedő volt, hiszen elősegítették a vállalati politikai mechanizmus hatékonyságát. A Szakszervezeti Bizottságok munkabizottságai, a *Közgazdasági, Munkavédelmi és Szociálpolitika, Kulturális, Agitációs és Propaganda Bizottság*, valamint a *Nőbizottság*, az *Ifjúsági Bizottság* és a *Sportbizottság* tevékenységét foglalta magába.³⁷ A munkásszállások ügyének szempontjából a *Kulturális, Agitációs és Propaganda*, valamint a *Sportbizottság* tevékenysége volt meghatározó. Míg előbbi többek között figyelemmel kísérte a dolgozók tovább képzését, addig utóbbi a vállalati tömegsport helyzetéért volt felelős.³⁸ A vállalati szakszervezeti szervek mellett szerves részét jelentették az intézményrendszernek a munkásszállások ügye kapcsán mind *szállásbizottságok*, mind pedig a *munkásszállások önkormányzati szervei*. A szállásbizottságok a munkásszállásokon folyó körülményekkel való foglalkozás,

³⁴ MNL SzSzBML XXIX.36. 51. doboz, A szakszervezeti szervek vezetőtestületének működési szabályzata, 1976. november 26.

³⁵ MNL SzSzBML XXIX.36. 51. doboz, Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat Szakszervezeti szervezetének működési szabályzata és munkamódszere, 1977. december 20.

³⁶ MNL SzSzBML XXIX.36. 51. doboz, A szakszervezeti szervek vezetőtestületének működési szabályzata, 1976. november 26.

³⁷ MNL SzSzBML XXIX.36. 38. doboz Tájékoztató jelentés a vállalati tömegtestnevelési helyzetről, 1978. május 30.

³⁸ MNL SzSzBML XXIX.36. 51. doboz, SZÁÉV Szakszervezeti szervezetének működési szabályzata és munkamódszere, 1981. január.

TANULMÁNYOK

valamint közvetlenül a munkásszállások önkormányzat munkájának támogatása volt.³⁹ A szállásbizottságok mellett végül egy olyan intézményről is szót kell ejteni, ami ugyancsak a szállások mindennapjaiban meghatározó szerepet játszott, illetve a hivatalos politikai állásfoglalást is erőteljesen képviselte, valamint célja volt a lakók körében a politikai irányvonalakhoz igazodva egy olyan „szocialista embertípus” ki-nevelése, „amely szocialista módon dolgozik, s a szocialista erkölcs szerint él” (Somos 1970: 6). Ez a fegyelmi bizottság főként nevelő-pedagógiai jellegű hatáskörét jelen-tette, ennek szellemében pedig minden olyan egyén elbírálás alá került, aki vétett a házirend, a közösségi szabályok ellen (Kovács 1976).

Ellátás, higiéniai körülmények

A vállalati szociális intézkedésekben a munkásszállók korszerűsítése már a hatva-nas évek második felében is napirenden volt (1969-ben a sátoraljaújhelyi munkás-szálló esetében)⁴⁰, de rövid távú eredményeket sikerült elérni, így a kérdés a hetve-nes években továbbra is problémát jelentett. Bár 1972-től törekedett a vállalati ve-zetés arra, hogy megfelelő körülményeket biztosítson a szállók lakói számára, amibe beletartozott a hideg és meleg vízellátás biztosítása, azonban érdemi változást csu-pán 1976 után sikerült elérni.⁴¹ Ez már csak abból a szempontból is aktuális volt, hiszen a 10/1977. számú rendelet értelmében még a legjobb állapotban lévő mun-kásszálló is csupán a II. (nyíregyházi munkásszálló) illetve az alacsonyabb komfort-színvonalat jelentő, III. kategóriába (sátoraljaújhelyi) tartozott. A vállalat vezetésé-nek korábbi határozatlan stílusa helyett a hetvenes évek második felétől komoly politikai döntések születtek. A vállalati vezetés legfőbb célja a munkásszállók meglé-vő színvonalának megőrzése volt, habár a Mátészalkán üzemelő, 1975-ben létesült felvonulási munkásszálló valamelyest biztosítani tudta az egy állandó szállótól el-várt feltételeket. Emellett a változások közepette nőtt az erre szánt anyagi ráfordítás is (1975-ben 5664 m/Ft, 1976-ban már 6906 m/Ft), azonban ennek az összegnek a nagyobb részét a nyíregyházi központi munkásszállóra fordították. Ennek hatására nem csupán a vaságyakat cserélték le heverőkre, hanem a kisebb berendezési tár-gyakat (például szék, asztal, falvédő, függöny, szőnyegek, takarók) is. 1978-ra az ál-landó munkásszállások esetében is nagyobb figyelmet szenteltek a szállók megfelelő színvonalának megteremtésére. A munkásszállások kategorizálása mellett a 11/1976/VIII. 3. EüM. rendelet is meghatározta a vállalati szociálpolitika ez irányú tö-

³⁹ MNL SzSzBML XXIX.36. 38. doboz, A Vállalati Szakszervezeti Tanács 1978. évi tevékenységéről, 1979. április 3.

⁴⁰ MNLSzSzBML XXIII. 2. Az ÉVM. Szabolcs-Szatmár megyei Állami Építőipari Vállalat igazgatójának beszámolója a dolgozók érdekében hozott munkaügyi, szociális, kulturális és egészségügyi intézkedések betartásáról, 1970. április 18.

⁴¹ MNL SzSzMBL XXIX36. 36. doboz, Szabolcsi Építők, 1976. augusztus, XI. évfolyam 8. szám.

TANULMÁNYOK

rekvéseit, ami a munkásszállók helyzetéről, egészségügyi és ellátási színvonaláról intézkedett. Ennek értelmében, a központi, a mátészalkai és a sátoraljaújhelyi munkásszállón az előírásoknak megfelelő hálókiosztásokat, valamint fűtést, mosást, takarítást szolgáló helyiségeket alakítottak ki. A központi és Tünde utcai szállón orvosi rendelőt, betegszobát alakított ki, valamint kizárólag a központi szállóban fogorvosi kezelés is elérhető vált. Emellett 1978. január 1-től biztosítottak rendszeres mosási lehetőséget is, köszönhetően a vállalat és a Patyolat Vállalat megállapodásának.

Látványosan javultak az étkezési viszonyok is. 1976-ban ételtároló rekeszek helyett hűtőgépeket helyeztek el, azonban a tapasztalat azt mutatta, hogy a munkások nem használják ki ezeket a gépeket. Minden szállóban lehetőség volt ételmelegítésre és főzésre, valamint propán-bután gáz villanytűzhellyel ellátott konyha is üzemelt. Felmerült az egyszeri melegítéskészítés lehetőségének továbbfejlesztése is. Ezen a téren a vállalati vezetés számára a központi szállóban üzemelő konyha rekonstrukciója is mérvadó volt, valamint, cukrászsütemény kialakítása és a büfé ételválasztékának bővítése, emellett, a Kereskedelmi Vendéglátó Vállalattal együttműködve az önköltségi áras vacsoráztatás lehetőségének a megteremtése.⁴² Az ellátási igények kielégítése terén a nyolcvanas években sem történt változás, az étkezési lehetőségek fejlesztése és a szállók korszerűsítése továbbra is prioritást élvezett.⁴³ Utóbbi esetben már csak azért is szükség volt a szállók színvonalának folyamatos emelésére, hiszen mint ahogy egy beszámolóból is kiderül, a 18/1979. évi a szociális és kulturális juttatásokról szóló rendelet értelmében a sátoraljaújhelyi szálló a legrosszabb minősítés kapta (V. kategória) az állandó szállások közül, azonban a másik három szállás sem kapott sokkal jobb minősítést (a két nyíregyházi szállás III. kategóriába míg a mátészalkai a IV. kategóriába került).⁴⁴

Kultúra, művelődés

A hetvenes évek első felében már számos kezdeményezés színesítette a munkásszállások kulturális palettáját. A korabeli sajtó nem csupán tanulási és művelődési lehetőségekről számol be, hanem angol nyelvtanfolyam indításáról, a *munkásakadémia*, valamint az *Ismerd meg hazád* mozgalom keretein belül megrendezett rendezvé-

⁴² MNL SzSzBML XXIX.36. 38. doboz, Jelentés a munkaügyi szociális ellátásról a 11/1976./VIII.3/számú rendelet alapján, 1977. július 13.

⁴³ 1980-ra a vállalati vezetés célul tűzte ki többek között a nyíregyházi szállók esetében a melegvizes szolgáltatás általánossá tételét, valamint a Széchenyi utcai szálló gázüzemes ellátásnak bevezetését. (MNL SzSzBML XXXV.75. 19. doboz 3.6e. Vállalati akcióprogram az MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottságának 1979. március 30-ai határozata végrehajtásához).

⁴⁴ MNL SzSzBML XXIX.36. 39. doboz, 1981. március 20. Beszámoló a szociális terv 1980. évi végrehajtásáról, 1981. március 20.

TANULMÁNYOK

nyek népszerűségéről.⁴⁵ Emellett a munkahelyeken, a munkásszállásokon 20 tévé, 140 rádió, különböző napi és hetilapok, hét letéti könyvtár állt a dolgozók rendelkezésére.⁴⁶ Ezek a lehetőségek azonban nem voltak elérhetőek a vállalat összes bejáró dolgozója számára, hiszen csupán Nyíregyházára korlátozódtak. Habár a hetvenes évek első felében pozitív változásokról számolt be a sajtó, 1975-ben már ezzel együtt sok negatívum is napvilágra került a szállásokról és azok kulturális helyzetéről, így felmerült a kulturális rendezvények megrendezésének rendszeressé tételének igénye. Emellett „közönség-művész” találkozók szervezése, propaganda és kultúrműsorok sugárzásának megoldása, valamint színvonalas kultúrműsorok, kéthetenkénti filmvetítés és egy munkásfilmklub megalapításának terve is a kulturális célok között szerepelt.⁴⁷

Az 1976 utáni vállalati szociálpolitikában a SZÁÉV esetében, bár nem jelentett drasztikus változást, azonban a korábbinál is határozottabb elképzelések születtek a munkásszállások helyzetét illetően. Elsősorban az állandó jellegű munkásszállók szempontjából az intézmények kulturális színvonalának fejlesztése, valamint idővel a központi szálló művészeti-kulturális centrummá alakítása volt a legfontosabb cél. Azonban egy olyan intézményi háttér kialakítására is szükség volt, amely véghez tudta vinni a vállalati vezetés ilyen irányú célkitűzéseit, valamint, hogy maradandó változást tudjon elérni.

Az 1976-ban történt politikai változásokat követően és azt megelőzően is számos intézmény megalakult, amelynek célja a közművelődési törvényben foglaltak végrehajtásának előkészítése volt. A kezdetekben a munkásszállásokban folyó kulturális tevékenységet koordináló intézmény, vállalati közművelődési bizottság volt. A vállalat keretei belül már 1975-ben megalakult egy hat fős *Közművelődési Bizottság*,⁴⁸ melynek feladatköre kiterjedt a vállalat közép és hosszútávú közművelődési tevékenységének koordinálására, valamint folyamatos kapcsolat fenntartására egyéb üzemekkel, vállalatokkal, illetve városi művelődési intézményekkel. Emellett alapvető célkitűzés a bejáró munkások, a munkásszállások lakói számára alapvető kulturális feltételek biztosítása volt.⁴⁹ A későbbiekben a Közművelődési Bizottság helyett *Művelődési Bizottság* szerveződött, ami 13 taggal 1978-tól kezdte meg munkáját.⁵⁰ A bizottságok tevékenysége mellett a hetvenes évek végétől már az *üzemi népművelők* is szerves részét képezték a vállalat keretein belül zajló közművelődési tevé-

⁴⁵ Kelet-Magyarország, 1972. október 24., 5., 1973. augusztus 3., 3.

⁴⁶ MNL SzSzMBL XXIX.36. 36. doboz, Szabolcsi Építők, 1974. december, IX. évfolyam 12. szám.

⁴⁷ MNL SzSzBML XXIX.36. 179. doboz, Az V. ötéves terv időszakára szóló egészségügyi, szociális, kulturális terv.

⁴⁸ MNL SzSzBML XXIX.36. 38. doboz, Beszámoló a Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat közművelődési tevékenységéről, 1979. december 5.

⁴⁹ MNL SzSzBML XXIX.36. 37. doboz, SZÁÉV Szakszervezeti Bizottságának jegyzőkönyve, Tájékoztató a Vállalat Közművelődési Bizottság munkájáról, 1976. november 23.

⁵⁰ MNL SzSzBML XXIX.36. 38. doboz, Beszámoló a Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat közművelődési tevékenységéről, 1979. december 5.

TANULMÁNYOK

kenységnek. A népművelők nem csupán a Művelődési Bizottság tevékenységét irányították, hanem részt vettek éves programajánlatok összeállításában, rendezvények lebonyolításában, valamint kulturális igényfelmérést végeztek.⁵¹ A vállalati bizottságokon túl *szakszervezeti munkabizottságok* is figyelemmel kísérték a munkásszállások művelődési helyzetét. Ebből a szempontból a *Kulturális, Agitációs és Propaganda Bizottság* tevékenységét érdemes kiemelni, amely szervezet nem csupán ellenőrizte a kulturális keret felhasználásának alakulását és a vállalat szociálpolitikai tervének megvalósulását, hanem gondoskodott a letéti könyvtárak működéséről, valamint a munkásszállásokon folyó kulturális tevékenységről is.⁵²

A változás jelei már 1976-1977-ben nyilvánvalóvá váltak, az ehhez kapcsolódó eseményekről pedig a vállalati jelentések is rendszeresen beszámoltak. 1976-ban a Széchenyi utcai szállón már rádióműsor sugárzására is lehetőség volt, egy hangosító berendezés segítségével, valamint minden állandó szállón tévékészülék is rendelkezésre állt, illetve valamennyi helyiségben lehetőség volt rádióműsor hallgatására. 1978-ra pedig célja volt vezetésnek minden szállón egy darab színes tévé beüzemelése a szálló lakóinak szórakoztatása céljából. A szállókon 10-12 folyóiratot járattak, valamint meghatározott napokon könyvkölcsönzési lehetőségre is lehetőség volt a szálók önálló könyvtáraiban. Egy az 1977-es állapotokat tükröző jelentés egyúttal már felhívta a figyelmet, a lakók mérsékelt érdeklődésére is az ismeretterjesztő programok iránt.⁵³

A későbbiekben az intézkedések már nem csupán a berendezések színvonalának fejlesztésében, merültek ki, hanem további színesebb programok kidolgozásában. Ehhez kapcsolódóan ünnepi könyvhéttel egybekötött könyvkiállítás és további író-olvasó találkozók megszervezését is tervbe vették. Emellett nagy hangsúlyt fektetettek a lokális történelmi hagyományok ápolásán túl, a helyi közművelődési intézményekkel való tartalmas kapcsolat fenntartására.⁵⁴ A nyolcvanas évek első felében, habár kevesebb összeg állt rendelkezésre kulturális kiadásokra,⁵⁵ azonban a korábbi prioritások így sem változtak. A VI. ötéves terv keretein belül az állandó munkásszállásokon még több rendszeres program szervezése mellett, alapvető célkitűzés volt a központi munkásszállót a vállalat közművelődési tevékenységeinek bázisává tenni.⁵⁶

⁵¹ Kelet-Magyarország, 1982. május 8., 5.

⁵² MNL SzSzBML XXIX.36. 51. doboz, SZÁÉV Szakszervezeti szervezetének működési szabályzata és munkamódszere, 1981. január. 27.

⁵³ MNL SzSzBML XXIX.36. 38. doboz, Jelentés a munkaügyi szociális ellátásról, 1977. július 13.

⁵⁴ MNL SzSzBML XXIX.36. 38. doboz, Szakszervezeti Bizottság jegyzőkönyve, Az 1979. évi szociális terv, 1979. évi művelődési terv, 1978. december 4.

⁵⁵ Míg 1977-ben a kulturális célokra fordított összeg 186 900 forint volt, ami nem csupán a munkásszállások, hanem a vállalati kulturális tevékenységre fordított kiadásokat is magába foglalta, addig ez az összeg 1982-re már 145 000 forintot jelentett. (MNL SzSzBML XXIX.36. 179. doboz, Az 1977. évi részese-dési alap szociális, kulturális, sport részének felosztása, 1., A vállalati részesedési alapot terhelő szociális kulturális, sport, segélyezési és üdülési alap felhasználások 1982. évi tervezete, 1981. november)

⁵⁶ MNL SzSzBML XXIX.36. 39. doboz Javaslat a VI. ötéves terv célkitűzéseire, Szociális ellátás-Oktatás, közművelődés, 1981. március 31.

TANULMÁNYOK

Habár a vállalati vezetés részéről tehát a beszámolók gyakran beszámoltak olyan intézkedésekről, amelyek a szálló lakóinak életét voltak hivatottak megkönnyíteni, azonban ez a gyakorlatban nem mindig érte el célját. Míg a bejáró munkásokat érintő intézkedéseket illetően mind a politika, mind a megyei sajtó egységes álláspontot képviselt, addig a munkásszállókat érintő intézkedések kapcsán ez már nem volt egyértelmű. Ezt bizonyítja olyan a megyei sajtóban megjelent riport is, amely példának okáért a SZÁÉV munkásszállóin jelenlévő állapotokat taglalja. Kiderül, hogy habár különféle kulturális lehetőségek valóban elérhetővé váltak, azonban minőségük sok kívánnivalót hagyott maguk után, ami nem tükrözte a vállalati vezetés legfontosabb törekvéseit ezen a téren.

Összegzés

Tanulmányomban a vizsgált korszak munkáspolitikai mechanizmusának elméletét és gyakorlatát vettem górcső alá országos és megyei viszonylatban egyaránt a munkásszállók kapcsán. Az állami és szakszervezeti munkáspolitikai egyik fő célja kétségtelenül a munkásszállók által nyújtott szolgáltatások minőségének javítása volt, különösen a hatvanas évek első felétől. Ezáltal egy olyan hibrid szociálpolitikai gyakorlat valósult meg, ami magába foglalta a vállalatok által képviselt, valamint az állam által az üzemeken keresztül megvalósuló a munkásság helyzetét megcélzó politikáját.

Míg a megyei politikai vezetés részéről csak a hetvenes évek első felétől, addig a SZÁÉV mint az ingázó munkások tömegét foglalkoztató nagyvállalat esetében már a hatvanas évek végétől kiemelten kezelte az ötvenes évek eleje óta működtetett munkásszállók ügyét. Ezek a törekvések legfőképpen a megfelelő higiéniai körülmények kialakítása, valamint a kulturális lehetőségek biztosítása kapcsán mutatkoztak meg. A politikai döntéshozatal által hozott határozatok, intézkedések, habár a szállók kategorizálása által is kötelezték a szállókat megfelelő egészségügyi körülmények kialakítására, azonban ez a gyakorlatban nem mindig érte el célját. A SZÁÉV munkásszállói esetében, habár történtek lépések, azonban a nagyobb anyagi ráfordítás sem hozott biztos eredményt. Ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy folyamatosan alacsonyabb kategóriába tartozott nem csupán a munkásszállók többsége, hanem a központi munkásszálló is, annak ellenére, hogy utóbbinak mind ellátási, mind kulturális szempontból kitüntetett figyelmet tulajdonított a vállalati vezetés.

A művelődésügy téren a vállalati vezetés törekvései már a hetvenes évek elejétől, jóval a közművelődési törvény megszületése előtt sikert értek el. A megszervezett kulturális programok sokszínűségéről és népszerűségéről nem csupán a vállalati tájékoztatók, hanem a megyei sajtó is rendszeresen tudósított. A sajtó azonban nem csupán pozitív eredményekről számolt be, hiszen a hivatalos diskurzus és a szálló lakóinak tényleges tapasztalatai ellentmondásba ütköztek, olyan riportok tükrében,

TANULMÁNYOK

amelyek beszámoltak a szociálpolitikai intézkedések következményeinek árnyoldaláról. A hetvenes években elért eredmények mellett további rendezvények szervezése a vizsgált korszakban végig a vállalati politika középpontjában állt egészen a nyolcvanas évek végéig, megkülönböztetett figyelmet szentelve az állandó munkásszállók kulturális életének fellendítésének, valamint a központi munkásszálló vállalati kulturális bázissá avanzsálásának.

Irodalom

- Bartha E. (2009): A munkások útja a szocializmusból a kapitalizmusba Kelet-Európában 1968-1989. L'Harmattan, ELTE BTK Kelet-Európa története Tanszék, Budapest
- Bartha E. (2012): „Ezen a szállón szinte minden megszűnt, ami korábban valamifajta többletként volt jelen”. Korall 13(49): 58–81.
- Bóhm A. – Pál L. (1985): Társadalmunk ingázói – az ingázók társadalma. MSZMP KB Intézete, Kossuth, Budapest
- Ferge Zs. (1991): Szociálpolitika és társadalom-Válogatás Ferge Zsuzsa tanulmányai-ból. T-Twins Kiadó, Budapest
- Ferge Zs. (2010): Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek – Adalékok a rendszerstruktúra és a társadalmi struktúra átalakulásának dinamikájához. Napvilág, Budapest
- Gyáni G. (1994): A szociálpolitika múltja Magyarországon. História Könyvtár – MTA Történettudományi Intézete, Budapest
- Horváth S. (2012): Két emelet boldogság? mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban. Napvilág, Budapest
- Kohut T. (2010): „Erkölcsei téren ma már a szállókon rend van”: mindennapi élet a szocialista korszak munkásszállásain. Korall 9(32): 60–77.
- Kovács I. (1976): Újra fogalmazni a szálláspolitikát. Munka 26(6): 26–27.
- KSH (1986): Az 1980. évi népszámláláskor összeírt intézeti háztartások főbb adatai Munkanyag, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- KSH (1993): 1990.évi népszámlálás Az intézeti háztartások főbb adatai, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- Ladányi J. (2010): Egyenlőtlenségek, Redisztribúció, Szociálpolitika – Válogatott tanulmányok (1975–2010). Új Mandátum Kiadó, Budapest
- Somos Á. (1970): Szórakozás. Magyar Ifjúság 14(51): 6.
- Tomka B. (2015): Szociálpolitika: Fejlődés, formák, összehasonlítások. Osiris, Budapest

TANULMÁNYOK

- Valuch T. (2020): Mindennapi történeteink-Válogatott társadalomtörténeti tanulmányok. Kronosz, Pécs
- Veres S. (1979): A munkásszálló- kérdőjelekkel. Valóság 22(4): 66–79.
- V. Sütő A. – Deák S. – Szabó F. (1980): Szállás-otthon. A tanácsi vállalatok munkásszállásainak helyzete. A közművelődési tevékenység feltételei, gyakorlata a munkásszállásokon, Budapest

Levéltári források

- MNL OL (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára)
- M-SZKL-2-16. (Szakszervezetek Országos Tanácsának iratanyaga: Szociálpolitika, munkásellátás, életszínvonal – Politika, társadalom és biztosítás (1949–1980))
- MNL SZSZBML (Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár Beregi Megyei Levéltára)
- XXIII. 1 (Szabolcs-Szatmár megyei Tanács jegyzőkönyve)
- XXIII. 2 (Szabolcs-Szatmár megyei Végrehajtó Bizottság jegyzőkönyve)
- XXIX. 36 (Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat iratanyaga)

Hivatkozott törvények, rendeletek, gyűjtemények

- 2/1961. (III. 28.) MüM. rendelet a munkásszállásokkal kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról
- Az egészségügyi miniszter 37/1963. (Eü. K. 23) Eü. M. számú rendelete a munkásszállások működésének egészségügyi szabályairól
- 8/1967. (X. 8.) MüM. rendelet egyes szociális-kulturális juttatásokról
1976. évi V. törvény – A közművelődésről
- Az Országos Köz művelődési Tanács elnöksége és a Szakszervezetek Országos Tanács elnöksége a 25.002/1976/VI.22 számú közös határozata a vállalati művelődési bizottságok létesítéséről
- 10/1977. (VII. 20.) MüM. rendelet egyes szociális juttatásokról
- A SZOT elnökségének 33/1977. (VI. 27.) számú határozata a munkásszállón lakó dolgozók önkormányzati szervezetének működéséről
- 18/1979. (XII. 1.) MüM. rendelet egyes szociális-kulturális juttatásokról
- Magyar Közlöny 1961, 1967
- Művelődésügyi Közlöny 1976
- OKISZ Értesítő 1964
- Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977

TANULMÁNYOK

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1979. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980

Sajtó

Kelet-Magyarország 1962, 1971, 1973, 1978, 1982

Szabolcsi Építők: ÉM megyei építőipari pártbizottság és vállalat lapja 1966, 1974, 1976

TANULMÁNYOK

Burnout syndrome among health care workers in Hungary – a literature review

KOCSICSKA IVANA¹

ABSTRACT

Burnout is recognised as an occupational hazard and prolonged response to chronic interpersonal stressors at work in various people-centred professions, with higher prevalence among health care workers. The main objective of this research was the integrative review of the literature on burnout syndrome in Hungarian health care workers. Twelve (12) studies found in PubMed database were included in the research and a number of important conclusions have been summarized about burnout syndrome among employees of the Hungarian health care system. Also, as important conclusion it has been highlighted, that recognising, preventing, and treating burnout and depression among health care workers should be one of the priorities of the health care in Hungary.

KEYWORDS: Burnout, Health Care Workers, Emotional Exhaustion, Depersonalisation, Personal Effectiveness, Resilience

ABSZTRAKT

A kiégési szindróma előfordulása az egészségügyi dolgozók körében Magyarországon – szakirodalmi áttekintés

A kiégési szindróma foglalkozási ártalomként is definiálható, valamint a munkahelyi krónikus interperszonális stresszhatásokra kialakuló tartós reakcióként, mely a különböző emberközpontú szakmákban fordulhat elő, különösen nagy gyakorisággal az egészségügyi dolgozók körében. A kutatásom fő célja a magyar egészségügyi dolgozók körében jelentkező kiégéssel foglalkozó szakirodalom integráló áttekintése. A PubMed adatbázisban található tizenkét (12) tanulmány elemzése alapján számos fontos következtetés fogalmazódott meg a magyar egészségügyi ellátórendszer dolgozói körében jelentkező kiégés kapcsán. Mindenképp kiemelendő, hogy az egészségügyi dolgozók kiégésének és depressziójának megelőzése, időben történő felismerése és kezelése a hazai egészségügy egyik prioritásaként kell, hogy szerepeljen.

KULCSSZAVAK: kiégési szindróma, egészségügyi dolgozók, érzelmi kimerülés, deperszonalizáció, személyes hatékonyság, reziliencia

¹ Hantos Elemér Doctoral School, Faculty of Economics of the University of Miskolc, e-mail: kocsicska. ivana@gmail.com

TANULMÁNYOK

Introduction

In the last decade, due to various social changes and changing work conditions, the problem of burnout has come into focus. As it is a relatively “new” phenomenon, there is a discrepancy between the accepted, scientifically established concept and the opinions and formulations that appear and are disseminated in various media (Weber et al. 2000).

Burnout has been recognised for many years as an occupational hazard in various people-centred professions such as human services, education and health care. The relationships that such service providers develop with their beneficiaries require continuous and intense personal, emotional contact and can be quite stressful. In addition, such organisational environments are often shaped by various social, political and economic factors (such as funding cuts or political constraints), resulting in working conditions with high demands and low resources. More recently, as also other professions have become increasingly oriented towards ‘high-level’ customer service, the phenomenon of burnout has become significant in these jobs as well (Maslach 1997). However, previous research has shown that the prevalence of burnout syndrome among health care workers is higher than in the general working population. This is of particular importance because burnout is reflected in more negative attitudes towards patients and lower quality of health care service (Holmqvist 2006, Aiken 2002).

In order to provide further conclusions on the importance of the problem of burnout among health care professionals, in my current research I have completed review of the literature on burnout syndrome in Hungarian health care workers. I have applied an integrative review as a type of literature review that uses a systematic, comprehensive and critical approach to evaluate the research on a given topic. This is a commonly used approach for synthesising data from multiple studies to provide new insights, important theoretical and conceptual contributions, as well as evidence for health care practice and policy. I have collected findings, conclusions and recurring concepts from different sources, highlighting similarities and differences between these concepts. My main aim was to integrate the interpretations of the primary authors’ research, which will lead to the development of higher conceptual constructs. However, it should also be emphasised that important goal of the research in health care in general, is to contribute to the improvement of the health care processes and patient care involved.

Literature review

Burnout syndrome is a psychological syndrome that develops as a prolonged response to chronic interpersonal stressors at work. The three main contributors to this response are overwhelming exhaustion, cynicism combined with feelings of

TANULMÁNYOK

detachment from work, and feelings of ineffectiveness and lack of accomplishment. The significance of this three-dimensional model is, that it clearly places the individual experience of stress in a social context and includes the person's perception of him/herself and others (Maslach et al. 2016). Burnout is the 'state of mental and physical exhaustion, which is caused by one's professional life' (Freudenberger 1974). Research on burnout was initially exploratory in nature and relied mainly on qualitative techniques. As the phenomenon of burnout was first addressed by researchers in the fields of social and clinical psychology, they explained the burnout syndrome in terms, which were specific and relevant to their own field of research. Researchers in industrial-organisational psychology have also studied burnout syndrome and subsequently, a perspective that emphasises attitudes and behaviours in the workplace has come into focus. The burnout syndrome was conceptualised as a form of workplace stress, with a primary focus on the organisational context and less on the physical characteristics of the experienced stress (Maslach et al. 2016).

Since the burnout syndrome became more precisely defined, the next step was developing a clear set of measures to assess it. Although different measures have been proposed, the first burnout measure, based on a comprehensive psychometric research programme, was the Maslach Burnout Inventory (MBI) (Maslach et al. 1981, Maslach et al. 1996). Over the years, burnout measures have undergone many changes and modifications. As the initial concept of burnout originated mainly in the health care and human services, the measures developed in the 1980s tended to reflect the experience of these professions. Later, however, other occupations began to show interest in adapting burnout syndrome and its measurement to their own working conditions, and the solution was the development of a general survey that could be used within any kind of occupation (MBI-GS) (Schaufeli et al. 1996).

As already mentioned, it has been shown that the prevalence of burnout syndrome among health care workers is higher than in the general working population and subsequently reflected in a lower quality of health care service. Previous studies suggest that burnout in health care workers is also manifested in changes in appearance (e.g. appearing tired), behaviour (e.g. becoming avoidant, less eye contact) and mood (e.g. becoming more irritable and agitated, poor communication). In addition, perfectionistic and obsessive traits can be associated with the syndrome, further exacerbating it, especially when workloads or stress are particularly high. The nature and amount of time spent with patients and their families is closely related to the level of fatigue and depersonalisation of health workers (Bressi 2009). This was even more pronounced during the Covid pandemic. Preventing and mitigating the different aspects of burnout requires treating those as high priority within the profession. The problem of burnout is considerable challenge of the twenty-first century health care and one of the most extensively investigated fields of research related to health care workers.

TANULMÁNYOK

There are studies, which are particularly focused on nurses, as especially vulnerable category among health care workers (Khatatbeh et al. 2021), since they are working and dealing with many people, including co-workers, patients and their families (Gómez-Urquiza et al. 2017). Poor work environment, low salaries, high workload, extra time needed to complete their complex and constantly growing tasks, lack of collaboration between nurses and other health care professionals and lack of respect could be the possible reasons, which makes the nurses particularly vulnerable to burnout. Also, it has been noticed, that burnout decreases the nurses' Quality of Life, which further affects their quality of work, including quality of health care services and patient safety (Kelleci et al. 2011). World Health Organization defined Quality of Life as a humans' impression about their situation in life within their environment, regarding their aims, values, prospects and worries (WHO 1997). As one of its subtypes, we can highlight Professional Quality of Life, which refers to both positive and negative emotions that individuals come across in their job as helpers (Kim et al. 2015).

Methodology

As already mentioned, in my research I have used the literature review method to examine articles on burnout syndrome found in PubMed database. A literature review is a comprehensive, thorough overview of the current state of knowledge on a given topic, as well as discussion of the literature surrounding a certain topic. In order to identify gaps in the current knowledge and to make recommendations for future research, the evaluation should be done critically. This integrative type of the review is an important tool, which evaluates the strengths and weaknesses of the existing research and can be also used to inform decision-making in clinical practice or policymaking.

As first step, it is certainly important to decide, which articles relevant to the topic should be included in the research. A balance must be found between a broad review and a focus on a manageable number of studies. Since in my review I tended to deal with burnout syndrome among Hungarian health care workers, I have focused on studies that examined health professionals' views and experiences of burnout. Twelve (12) studies were included in this research area.

Results

I have found forty-seven (47) results in the PubMed database for articles on burnout syndrome in Hungarian health care workers. Of these, I have selected eight (8) articles in Hungarian and four (4) in English for the further, more detailed analysis.

TANULMÁNYOK

The articles were selected based on their research topic and content, which are clearly and directly reflecting the issue of burnout syndrome in a group of the Hungarian health care workers.

The publication issued in a Hungarian medical journal called „Orvosi Hetilap”², prepared by Czeglédi and her working group, and entitled “The incidence and prevention of burnout among nurses” (Czeglédi et al. 2019), details the prevalence of burnout among nurses working in Hungary, as well as the possible settings and ways of burnout prevention, with a special focus on the role of psychological counselling. The burnout syndrome is interpreted as emotional exhaustion, depersonalisation, loss of personal effectiveness and performance. Burnout has not only negative health and economic consequences for the individuals, but also impairs cooperation between health care workers and quality of health care, affects the incidence of malpractice and complications. Therefore, the recognition, prevention and management of burnout syndrome is of societal interest. Burnout can lead to depression and the development of psychosomatic illnesses. Also, in a state of total burnout a person may become incapacitated or self-destructive (Györffy 2006). Burnout syndrome takes years, decades to develop and can be successfully intervened at any time and at any level. Of course, self-awareness, an adequate assessment of one’s own condition and the courage to ask for help are crucial contributors. Psychologists can contribute to the prevention and management of burnout in many ways and settings.

In Sipos’s research entitled “Burnout levels of radiology department nurses in Hungary” (Sipos 2019), which was published also in „Orvosi Hetilap”, it was clearly emphasized, that among radiology department nurses the levels of depersonalization and emotional exhaustion are higher than in the average nurse population. Internationally validated Maslach Burnout Inventory questionnaire has been used for this research in which a total number of 404 respondents were included (14% of the registered radiology nurses in Hungary). This was the first analysis of the occupational burnout among radiology department staff in Hungary done with this type of questionnaire. The presented result is partly related to the time spent in the health care system and the age, while the higher personal effectiveness may be explained by the effect of positive feedback from patients and colleagues. Elevated scores of depersonalisation and emotional exhaustion, as well as a relatively high average age, may be a warning sign for employers to provide some changes. Employees may find ways to reduce burnout levels by developing their personal competences, e.g. through university training, research, education, participation in conferences. Also, an important conclusion is that future research should go deeper in identifying the underlying causes of this phenomenon.

² eng.: Medical Weekly

TANULMÁNYOK

Pálfi and her team in their publication „The role of burnout among Hungarian nurses”, which was published in International Journal of Nursing Practice (Pálfi et al. 2008), are discussing the results from the survey done with randomly chosen nurses from the health and social institutions in Baranya Country in Hungary, in order to define those personal and environmental factors, which are responsible for the development of burnout, as phenomenon appearing only in supporting relationships. The questionnaire was containing questions on sociodemographic data, psychosomatic symptoms and psychosocial work environment. Burnout was measured using the Burnout Questionnaire, while the physical and psychological symptomatology of burnout was measured by Individual Burnout Symptomatic Questionnaire. More than 90% of the participants confirmed, that they have a second job, due to low income and this had a significant effect on burnout. Also, research showed, that leaving one's job is closely connected with burnout. The third important recognized fact is that burnout was twice higher among nurses working in intensive care units compared with nurses working in long-term care units and in active wards. On the other hand, personal data, including age, position and work experiences in years, were not important risk factors.

Kollár in his publication „Communication within the health care team: doctors and nurses”³ published in “Orvosi Hetilap” (Kollár 2016), is highlighting burnout as growing phenomenon among doctors. Dealing with the individual responsibility (including the risk of making mistakes) in the environment with increased media's interest and more critical patients' approach, perfectionism, the need to constantly meet expectations, personal vulnerability and reduced recognition all increase the risk of burnout (Gazelle et al. 2015). This is often associated with alcohol problem and suicide risk. Kollár highlighted, that according to Weng (Weng et al. 2011) the burnout risk was lower in doctors with higher emotional intelligence. He also highlighted, that promoting mindfulness and sharing of experiences between practitioners can be useful in the fight against burnout. Appropriate evaluation and feedback system would be also a very important tool in further improvement of the work environment. In addition to the above mentioned, Kollar emphasized the job insecurity, relocation and fear of losing income as important causes of tension in Hungarian health care, in summary, he concluded, that recognising, preventing, and treating burnout and depression among health care workers should be a priority in Hungary.

Hompoth and her working group in their publication „Investigation of the burnout syndrome among the employees of the Department of Emergency Medicine at the University of Szeged”⁴ (Hompoth et al. 2018) were exploring, whether among

³ hun.: Kommunikáció az egészségügyi teamen belül: orvosok és szakdolgozók

⁴ hun.: A kiégésszindróma vizsgálata a Szegedi Tudományegyetem, Sürgősségi Betegellátó Önálló Osztály dolgozóinak körében

TANULMÁNYOK

emergency department workers there is a similar relationship between higher level of burnout, particular demographic variables and higher levels of physical symptoms, as it is presented in number of previous literature sources. The health care workers (190 persons) of the Emergency Department of the University of Szeged were included in the survey.

They have observed positive correlation between lower levels of burnout and older age, higher number of children, non 'single' marital status, longer time spent in health care and fewer physical symptoms. This could be explained by the fact, that with age, health care workers learn new strategies for coping with burnout symptoms. The link with the number of children may be explained by the fact, that those with more children spend less time at work or it could be also, that health care workers, who suffer more from burnout have less or no children. The association with marital status may be due to the fact that people in a relationship or marriage may have more social support from their partner in everyday life or another possibility is, that workers with burnout are less able to develop and maintain relationships. Similarly to the literature, this research also showed, that better quality of social support decreases risk of burnout. This survey did not show association between burnout and gender, which could be due to the difference in the size of two gender groups included into the survey. There was also no association with the number of hours worked per week, which may be due to the fact, that some of the workers had a second jobs, which meant more working hours per week compared to those with one job (only in emergency), but still the same number of hours spent in the emergency department. In summary, they confirmed, that burnout is a major problem in the health care sector, since it can further lead to the state of persistent burnout, depression and other chronic illnesses (e.g. sleep disorders, digestive problems, hypertension, diabetes).

The relatively small number of subjects have been mentioned as the limitation of this study. However, they underlined, that would like to further expand this research and include other emergency departments.

In paper prepared by Stankovic and her working group „Investigation of the burnout syndrome among the employees of the Department of Surgery at the University of Szeged and comparison with the results of the Department of Emergency Medicine”⁵ (Stankovic 2019) it has been showed, that the degree of burnout was higher in the Emergency Department sample on all three scales, but a significant difference was found only on the depersonalisation scale. Considering separately nurses and physicians and the relationship between the level of burnout with demographics and other factors, they have concluded, that in case of nurses, there was a positive correlation with the number of years spent in health care, while

⁵ hun.: A kiégésszindróma vizsgálata a Szegedi Tudományegyetem Sebészeti Klinikájának dolgozói körében és összehasonlítása a Sürgősségi Betegellátó Önálló Osztályon kapott eredményekkel

TANULMÁNYOK

for physicians, there was a positive correlation with hours worked per week. Only in case of nurses, there was a significant association between physical symptoms and emotional exhaustion, as well as between social support and emotional exhaustion and/or depersonalisation. They plan to further develop and refine the targeted burnout prevention and intervention programme, which will be available for the staff in these wards.

Győrfy and Girasek in their publication „Burnout among Hungarian physicians. Who are the most jeopardized?”⁶ (Győrfy et al. 2015) expressed, that among Hungarian physicians, the performance loss is the most frequently occurring dimension of burnout. They have completed a representative, cross-sectional, online epidemiological study obtained from online questionnaires completed by 4784 physicians (including 256 doctors working in anaesthesiology-intensive therapy and 94 doctors working in orthopaedics-traumatology), which is 14% of the complete Hungarian physician population. While no differences were found between the two genders in terms of performance loss, the emotional exhaustion was significantly more common among women, while depersonalisation was more common among men. All three dimensions of burnout were significantly more frequent in the young physician group (<35), residents and in inpatient care. There is a strong correlation between all three components of burnout and working on-call or being in more than one job at the same time. Also, it can be concluded, that anaesthesiology-intensive therapy and orthopaedics-traumatology are the fields with highest rates of all three dimensions of burnout. Job dissatisfaction also shows a strong correlation with burnout. Among those who would not choose a medical profession again, there are significantly higher rates of burnout. This research showed that marital status does not influence burnout, but that those with a medical partner have significantly higher rates of depersonalisation and those without children have significantly higher rates of all three factors of burnout. Also, all dimensions of burnout are significantly higher among health care workers with significant role conflict. In Hungary, the dimension of performance loss has the leading role, while at the international level emotional exhaustion is the most prominent.

In their research „Workload, mental health and burnout indicators among female physicians” Győrfy and her research associates (Győrfy 2016) conducted a quantitative, online survey of physicians and dentists working in Hungary (between May and July 2013), in order to describe their mental health, workload, and burnout indicators. Two time-points were compared, in 2003 and 2013, based on two nationally representative surveys of female doctors, and comparison made with data from other professional control groups. There were no significant differences in the frequency of depressive symptoms and suicidal thoughts. On the other hand, the overall prevalence and all the items of sleep disorders increased. The

⁶ hun.: Kiégés a magyarországi orvosok körében. Kik a legveszélyeztetettebbek?

TANULMÁNYOK

workload (including the amount of daily working hours and number of workplaces), burdensome, intensity of role conflict and stressful situations increased compared to the data from the 2003 survey. Also, female doctors reported less overall work-related satisfaction in 2013 and this was followed with decrease of personal accomplishment dimension of burnout. There was a clear positive correlation between increased workload on one side and the increased prevalence of sleep disorders and decrease of personal accomplishment dimension of burnout on the other side. Compared to the professional control groups (control groups from the population-based surveys Hungarostudy 2002 and Hungarostudy 2013) there was a higher prevalence of depressive symptoms, suicide attempts, and sleep disorders among female physicians at both time-points.

Similar results presented Piko (Piko et al. 1997, Piko 2006) already in her researches in 1997 and 2006. In her paper „Burnout, role conflict, job satisfaction and psychosocial health among Hungarian health care staff: a questionnaire survey” (Piko 2006) she stated, that although the presented findings should be considered in light of some limitations, female workers tend to report higher levels of psychosomatic symptoms. She highlighted, that psychosomatic symptoms also may be considered as an important indicator of professional burnout. Of course, she mentioned also other factors related to the frequency of psychosomatic symptoms, including role conflict and number of years employed in health care.

Györffi and her team, in their publication „Willingness to migrate—a potential effect of burnout? A survey of Hungarian physicians” (Györffi et al. 2018), published in Human Resources for Health, were discussing and determined the association between physicians’ burnout and their willingness to migrate. There was conducted a quantitative, online survey of physicians and dentists working in Hungary in July 2013 and the assessment of burnout was done by Maslach Burnout Inventory. Number of daily working hours, age, number of workplaces and type of primary workplace were identified as factors having a significant effect on emotional exhaustion. At the same time, gender, shift work, working primarily at a private service provider and marital status were highlighted as having important effect on depersonalization, while the decrease of personal accomplishment was associated with increasing number of workplaces, shift work and working as a General Practitioner (GP). Similarly to the international trends, heavy workload and young age were associated with increase of all dimensions of burnout. This analysis showed that heavy workload indirectly increases the appearance of burnout, while emotional exhaustion and depersonalization have direct impact on the willingness to migrate. However, the number of physicians who migrated abroad is much less than those, who were/are planning to migrate, which might confirm the presumption, that the plan to work abroad and idealising another workplace is a coping strategy against burnout and the way to handle it.

TANULMÁNYOK

Győrfy, in his research entitled “Burnout and resilience among Hungarian physicians”⁷ (Győrfy 2019) was exploring the burnout indicators of Hungarian physicians. This was a representative, national physician survey in which 5013 physicians were included with the aim to describe burnout indicators and the correspondence between them and working conditions. In 2019, the medium and high rates of emotional exhaustion and performance loss were approximately like the results from 2013 (Győrfy et al. 2014), while depersonalisation showed a decrease compared to 2013. The gender distribution of each dimension of burnout is similar to the previous survey, with women showing a surplus in the dimension of emotional exhaustion and men in the dimension of depersonalisation. It remained the case that the youngest medical age group (<35) and residents are the most affected by all aspects of burnout. These data are at odds with international trends. Burnout is higher among inpatient care workers, those with multiple jobs and those who are regularly on call. However, all three dimensions of burnout and a below-average resilience score have a clear and significant relationship. Multivariate analysis also showed that lack of resilience is an important predictor of medium to high prevalence of emotional exhaustion, depersonalization and performance impairment. Previous studies also supported, that lack or low levels of resilience are strongly associated with psychological distress and maladaptive coping strategies (Thompson 2016). Among the personality factors that predispose to burnout, international studies highlight neuroticism, anxiety and perfectionism (Van der Wal 2016).

Szalai and co-authors in their publication „Burnout among Hungarian dentists”⁸ (Szalai 2021) presented that, for the dentist population in Hungary burnout is a greater threat, than it is expected based on the literature. The online questionnaire has been completed by 407 dentists, 57% of them working in Budapest. The results are also surprising because they showed worse results for the Hungarian dentists, than the survey in 2013 showed for Hungarian physicians (Győrfy 2013). This is likely due to the combined effects of the physical and emotional strain of dental work, inflexible working hours and the continuous increase in administrative burdens. The increase in the number of female dentists is a worldwide phenomenon and the studies comparing women and men show that female doctors are more prone to depression and burnout compared to their male colleagues. The role conflict that arises from the clash between profession life and their role in family, most typically experienced during the period of childbirth and child-rearing. Also, a higher probability of burnout was presented in younger age groups and in cases, when the practice was run by only one dentist. This suggests the importance of a supportive work environment. Other Hungarian research also showed that those

⁷ hun.: Kiegészítés és reziliencia (rugalmasság ellenállás) a magyarországi orvosok körében

⁸ hun.: Kiegészítés a magyar fogorvosok körében

TANULMÁNYOK

who have been working for only 1-2 years are the most affected (Tandari-Kovács 2011).

Important in the field of prevention is the sense of importance and significance of one's own personality in relation to work and profession, as well as autonomy, the possibility of professional development, the existence of support systems, staff meetings, case conferences, professional training, supervision, collegial consultation at the workplace, financial and moral appreciation and regulation of professional overload (Ónody 2001). Other important possibilities include increasing resilience, mindfulness, psychological counselling, and higher levels of self-awareness.

Conclusion

Based on the presented literature review, I have summarized a number of important conclusions about burnout syndrome among the Hungarian health care workers. These conclusions could make considerable contribution to the understanding and interpretation of the phenomenon.

Burnout is a major problem in the health care sector, having negative health and economic consequences for the individuals, but also impairing cooperation between health care workers and quality of health care service. The devastating effect on the performance is due to increased exhaustion, difficulty concentrating, irritability and feelings of aimlessness.

The burnout syndrome appears only in supporting relationships and it is interpreted as emotional exhaustion, depersonalisation, loss of personal effectiveness and performance. It can decrease the quality of life of health care workers and could further lead to the state of persistent burnout, depression, other chronic illnesses (e.g. sleep disorders, digestive problems, hypertension, diabetes) and self-destructiveness.

Multivariate analysis of the results of the national representative study (Győrffy 2019) showed that lack of resilience is an important predictor of medium to high prevalence of emotional exhaustion, depersonalization and performance impairment, suggesting that there is a clear and significant relationship between resilience and burnout. The lack or low levels of resilience are strongly associated with psychological distress and maladaptive coping strategies, while neuroticism, anxiety and perfectionism are the personality factors that predispose to burnout.

All the presented studies considering physicians provided appreciable evidence that burnout is growing phenomenon among doctors. The need to constantly meet expectations, personal vulnerability and reduced recognition all increase the risk of burnout. Kollár highlighted that this is often associated with alcohol problem and suicide risk. The job insecurity, relocation, as well as fear of losing income as important problems in Hungarian health care. Győrffy emphasized that among

TANULMÁNYOK

Hungarian physicians, performance loss is the most frequently occurring dimension of the burnout. However, there is a strong correlation between all three components of burnout and working on-call, in inpatient care or being in more than one job at the same time. While in case of nurses (Pálfi et al. 2008) personal data, including age, position and work experiences in years, were not found as important risk factors for burnout, representative studies with doctors (Győrffy et al. 2015, Győrffy 2019) explicitly highlighted, that all three dimensions of burnout were significantly more frequent in the young physician group (<35), residents. Also, research showed positive correlation between lower levels of burnout and older age, higher number of children, non 'single' marital status and longer time spent in health care. Number of daily working hours, number of workplaces and type of primary workplace were identified as factors having a significant effect on emotional exhaustion. At the same time, gender, shift work, working primarily at a private service provider and marital status were highlighted, as having important effect on depersonalization and number of workplaces and working as General Practitioner (GP) were associated with the decrease of personal accomplishment. The analyses showed that emotional exhaustion and depersonalization have direct impact on the willingness to migrate. While no differences were found between the two genders in terms of performance loss, the emotional exhaustion was significantly more common among women, while depersonalisation was more common among men.

The research done by Győrffy (Győrffy et al. 2015) showed that Anaesthesiology-intensive therapy and orthopaedics-traumatology are the fields with highest rates of all three dimensions of burnout. Also, it was showed, that the Emergency Department staff has higher degree of burnout on all three scales especially on the depersonalisation scale. This was a representative study with aim to analyse the Hungarian physicians' burnout and its associations with workload factors, but also compared different medical specialisation, which makes its results suitable for more clear understanding of the relevant aspects.

Few authors concluded nurses are also at increased risk of developing burnout syndrome. The enormous physical and emotional strain threatening nurses could result in burnout and the nursing shortage, subsequently. Also, the level of burnout among nurses is related to the time spent in the health care system and the age, while the higher personal effectiveness may be explained by the effect of positive feedback from patients and colleagues. Having a second job and leaving one's job is also closely connected with burnout. Based on research done by Sipos (Sipos 2019) radiology department nurses have higher than average depersonalization and emotional exhaustion levels. Although only 14% of the complete population of radiology nurses was included in the analysis, other factors, such as that different country hospitals were included in the study, as well as that the presented results correlate well with international research results, may strengthen the relevance of this analysis.

TANULMÁNYOK

According to Szalai (Szalai 2021), for the dentist population in Hungary burnout is a greater threat, than it is expected based on the literature. Such a high rate of performance decline is likely due to the combined effects of the physical and emotional strain, inflexible working hours and the continuous increase in administrative burdens. Also, a higher probability of burnout was presented in younger age groups and in female dentists. As only 6% of Hungarian dentists have been included in this survey (with more than 50% of them working in the capital city), there is a need for further research in this topic, with higher number of participants. However, the presented article could provide some valuable inputs in terms of burnout related problems in the dentist population.

The reviewed articles suggest that job dissatisfaction shows a strong correlation with burnout in all categories of health care workers. Among those who would not choose a medical profession again, there are significantly higher rates of burnout. Also, all dimensions of burnout are significantly higher among health care workers with significant role conflict.

The authors agreed that burnout syndrome takes years, decades to develop and can be successfully intervened at any time and at any level. Psychologists can contribute to the prevention and management of burnout, but also employees themselves may find ways to reduce burnout levels by developing their personal competences, e.g. through university training, research, education, participation in conferences. The analyses showed that the burnout risk is lower in doctors with higher emotional intelligence. Promoting mindfulness, sharing of experiences between practitioners, increasing resilience and self-awareness can be useful in the fight against burnout. Recognising, preventing and treating burnout and depression among health care workers should be a priority in Hungary.

References

- Aiken, L. H. – Clarke, S. P. – Sloane, D. M. (2002): Hospital nurse staffing and patient mortality, burnout and job dissatisfaction. *JAMA*, 288: 1987–93. <https://doi.org/10.1001/jama.288.16.1987>
- Bressi, C. – Porcellana, M. – Gambini, O. (2009): Burnout among psychiatrists in Milan: a multicenter survey. *Psychiatr Serv*, 60: 985–8. <https://doi.org/10.1176/ps.2009.60.7.985>
- Czeglédi E – Tandari-Kovács M. (2019): A kiégés előfordulása és megelőzési lehetőségei ápolók körében. *Orvosi Hetilap OH*, 160(1): 12–19. DOI: <https://doi.org/10.1556/650.2019.30856>
- Holmqvist, R. – Jeanneau, M. (2006): Burnout and psychiatric staff's feelings towards patients. *Psychiatry Res*, 145: 207–13. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2004.08.012>

TANULMÁNYOK

- Hompoth E. A. – Tőreki A. – Pető Z. (2018): A kiégésszindróma vizsgálata a Szegedi Tudományegyetem, Sürgősségi Betegellátó Önálló Osztály dolgozóinak körében. Orvosi Hetilap OH, 159(3): 113–118. <https://doi.org/10.1556/650.2018.30933>
- Fischer, J. – Kumar, S. – Hatcher, S. (2007): What makes psychiatry such a stressful profession? A qualitative study. Australas Psychiatry, 15: 417–21. <https://doi.org/10.1080/10398560701439699>
- Freudenberger, H. J. (1974): Staff burn-out. J Soc Issues, 30: 159 <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1974.tb00706.x>
- Gazelle, G. – Liebschutz, J. M. – Riess, H. (2015): Physician burnout: coaching a way out. J. Gen. Intern. Med., 30(4): 508–513. <https://doi.org/10.1007/s11606-014-3144-y>
- Gómez-Urquiza, J. L. – De la Fuente-Solana, E. I. – Albendín-García, L. – Vargas-Pecino, C. – Ortega-Campos, E. M. – Cañadas-De la Fuente, G. A. (2017): Prevalence of burnout syndrome in emergency nurses: A meta-analysis. Critical Care Nurse, 37(5): e1– e9. <https://doi.org/10.4037/ccn2017508>
- Gyórfy Zs. – Ádám Sz. – Pilling J. (2006): Az orvosok testi és lelki egészségi állapota. In: Szántó Zs., Susánszky É. (szerk.): Orvosi szociológia. Semmelweis Kiadó, Budapest, 105–116.
- Gyórfy Zs. – Girasek E. – Nagy F. (2013): Statisztikák mesélnek énrólam... Az „Orvoskutatás 2013” vizsgálat első eredményei. Orv. Lapja, 10: 5–7.
- Gyórfy Zs. – Girasek E. (2014): Workload, work satisfaction and burnout among Hungarian female residents. Results of representative, online survey. Orvosi Hetilap, 155(46): 1831–1840. <https://doi.org/10.1556/OH.2014.30038>
- Gyórfy Zs. – Girasek E. (2015): Burnout among Hungarian physicians. Who are most at risk? Orvosi Hetilap, 156(14): 564–570. <https://doi.org/10.1556/OH.2015.30121>
- Gyórfy Zs. – Dweik D. – Girasek E. (2016): Workload, mental health and burnout indicators among female physicians. Hum Resour Health. 1;14: 12. <https://doi.org/10.1186/s12960-016-0108-9>
- Gyórfy Zs. – Dweik D. – Girasek E. (2018): Willingness to migrate—a potential effect of burnout? A survey of Hungarian physicians. Hum Resour Health 16, 36. <https://doi.org/10.1186/s12960-018-0303-y>
- Gyórfy Zs. (2019): Kiégés és reziliencia (rugalmas ellenállás) a magyarországi orvosok körében. Orvosi Hetilap OH, 160(3): 112–119. <https://doi.org/10.1556/650.2019.31258>
- Kelleci, M. – Gölbaşı, Z. – Doğan, S. – Ata, E. E. – Koçak, E. (2011): The relationship of job satisfaction and burnout level with quality of life in hospital nurses. Cumhuriyet Medical Journal, 33, 144– 152. <https://doi.org/10.7197/CMJ.V33I2.1008000533>

TANULMÁNYOK

- Khatatbeh, H. – Pakai, A. – Al-Dwaikat, T. – Onchonga, D. – Amer, F. – Prémusz, V. – Oláh A. (2021): Nurses' burnout and quality of life: A systematic review and critical analysis of measures used. *Nurs Open.*, 00: 1–11. <https://doi.org/10.1002/nop2.936>
- Kim, K. – Han, Y. – Kwak, Y. – Kim, J. (2015): Professional quality of life and clinical competencies among Korean nurses. *Asian Nursing Research* 9(3): 200–206. <https://doi.org/10.1016/j.anr.2015.03.002>
- Kollár J. (2016): Kommunikáció az egészségügyi teamen belül: orvosok és szakdolgozók. *Orvosi Hetilap* OH, 157(17): 659–663. <https://doi.org/10.1556/650.2016.30444>
- Maslach, C. – Jackson, S. E. (1981): The measurement of experienced burnout. *J Occupat Behav*, 2: 99–113.
- Maslach, C. – Jackson, S. E. – Leiter, M. P. (1996): *Maslach Burnout Inventory manual*, 3rd ed. Palo Alto: Consulting Psychologists Press
- Maslach, C. – Leiter, M. P. (1997): *The truth about burnout*. Jossey-Bass, San Francisco
- Maslach, C. – Leiter, M. P. (2016): Understanding the burnout experience: recent research and its implications for psychiatry. *World Psychiatry*, 15(2): 103–11. <https://doi.org/10.1002/wps.20311>
- Ónody S. (2001): Kiegészi tünetek (burnout szindróma) keletkezése és megoldási lehetőségei. *Új Pedagógiai Szemle*, 51: 80–85.
- Palfi I. – Nemeth K. – Kerekes Z. – Kallai J. – Betlehem J. (2008): The role of burnout among Hungarian nurses. *International Journal of Nursing Practice*, 14: 19–25, <https://doi.org/10.1111/j.1440-172X.2007.00662.x>
- Piko B. – Barabás K. – Boda K. (1997): Frequency of common psychosomatic symptoms and its influence on self-perceived health in a Hungarian student population. *European Journal of Public Health* 7, 243–253. <https://doi.org/10.1093/eurpub/7.3.243>
- Piko B. (2006): Burnout, role conflict, job satisfaction and psychosocial health among Hungarian health care staff: a questionnaire survey. *Int J Nurs Stud.*, 43(3): 311–8. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu>
- Schaufeli, W. B. – Leiter, M. P. – Maslach, C. (1996): *Maslach Burnout Inventory – General Survey*. In: Maslach, C., Jackson, S. E., Leiter, M. P. (eds.): *Maslach Burnout Inventory manual*, 3rd ed. Palo Alto: Consulting Psychologists Press, 19–26.
- Sipos D. – Varga V. – Pandur A. A. – Kedves A. – Petőné Csima M. – Cseh S. – Betlehem J. – Moizs M. – Repa I. – Kovács Á. (2019): Radiológiai osztályon dolgozó szakdolgozók kiegészi szintje Magyarországon. *Orvosi Hetilap* OH, 160(27): 1070–1077. <https://doi.org/10.1556/650.2019.31442>

TANULMÁNYOK

- Stankovic M. – Tőreki A. – Lázár G. – Pető Z. (2019): A kiégésszindróma vizsgálata a Szegedi Tudományegyetem Sebészeti Klinikájának dolgozói körében és összehasonlítása a Sürgősségi Betegellátó Önálló Osztályon kapott eredményekkel. Orvosi Hetilap OH, 160(20): 784–791. <https://doi.org/10.1556/650.2019.31396>
- Szalai E. – Hallgató J. – Kunovszki P. – Tóth Z. (2021): Kiégés a magyar fogorvosok körében. Orvosi Hetilap, 162(11): 419–424. <https://doi.org/10.1556/650.2021.32010>
- Tandari-Kovács M. (2011): Érzelmi megterhelődés, lelki kiégés az egészségügyi dolgozók körében. Doktori értekezés. Semmelweis Egyetem, Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola, Budapest
- Thompson, G. – McBride, R. B. – Hosford, C. C. (2016): Resilience among medical students: the role of coping style and social support. Teach Learn Med., 28: 174–182. <https://doi.org/10.1080/10401334.2016.1146611>
- Van der Wal, R. A. – Bucx, M. J. – Hendriks, J. C. (2016): Psychological distress, burnout and personality traits in Dutch anaesthesiologists: a survey. Eur J Anaesthesiol, 33: 179–186. <https://doi.org/10.1097/EJA.0000000000000375>
- Weber, A. – Jaekel-Reinhard, A. (2000): Burnout Syndrome: A Disease of Modern Societies? Occupational Medicine, 50(7): 512–517. <https://doi.org/10.1093/occmed/50.7.512>
- Weng, H. C. – Hung, C. M. – Liu, Y. T. – Cheng, Y. J. – Yen, C. Y. – Chang, C. C. – Huang, C. K. (2011): Associations between emotional intelligence and doctor burnout, job satisfaction and patient satisfaction. Med Educ. 45(8): 835–42. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2923.2011.03985.x>. PMID: 21752080.
- WHO (1997): WHOQOL: Measuring quality of life.

TANULMÁNYOK

Oktatási módszerek az általános iskolások körében, a Covid-19 járvány idején¹

KUKUCSKA ZSUZSA²

ABSZTRAKT

A kutatás középpontjában a kisiskolások körében megmutatkozó Covid-19 járvány hatásai, az oktatási keretek átalakulásai állnak, melyen belül a tanulmány a pedagógusi nézőpontokra fókuszál. A kötelező online oktatási keretek felhívták a figyelmet a tantermi órák és a digitális tanítás közötti különbségekre, a tanári hivatás háttérdimenzióira, melyek a mai oktatási rendszer kihívásaiként is értelmezhetők. Ennek megfelelően a tanulmány reflektál a pandémia által generált társadalmi és mentális problémákra, az oktatás területén szükségessé vált digitalizációra, a pedagógusokat érintő tananyag átadási nehézségekre, azaz a pedagógiai szükségállapotra, a karanténpedagógiára. A tanítási módszerek változására egy kis- és nagyvárosokban tanító pedagógusi adatbázis biztosít alapot ($n = 12$). Eredményként általuk bemutatathatóvá váltak az online oktatás iskola-specifikus esetei, a digitális tananyagok átadására vonatkozó törekvések, a számos esetben megmutatkozó nehézségekkel és a későbbiekben beépíthető újításokkal együtt.

KULCSSZAVAK: digitális oktatás, karanténpedagógia, pedagógiai szükségállapot, oktatástechnológia, IKT eszközök, tananyag fejlesztés, pandémia

ABSTRACT

Teaching methods among primary school students during the Covid-19 epidemic

The research focuses on the effects of the Covid-19 epidemic among primary school children, the transformations of the educational framework, within the study focuses on pedagogical perspectives. Mandatory online education frameworks have drawn attention to the differences between classroom lessons and digital teaching, the background dimensions of the teaching profession, which can also be interpreted as challenges in today's education system. Accordingly, the study reflects the social and mental problems generated by the pandemic, the digitalisation that has become necessary in the field of education, the difficulties in the delivery of curricula affecting teachers, that is the pedagogical state of emergency and quarantine pedagogy. A pedagogical database teaching in small and large cities provides a basis for changes in teaching methods ($n = 12$). As a result, they have been able to present school-specific cases of online education, efforts to deliver digital learning materials, along with the difficulties in many cases and the innovations that can be incorporated later.

KEYWORDS: digital education, quarantine pedagogy, pedagogical emergency, educational technology, ICT tools, curriculum development, pandemic

¹ A publikáció elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00022 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

² Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, e-mail: kukucska.zsuzsa@arts.unideb.hu

TANULMÁNYOK

„... ne [most] mutassuk meg, hogy mennyi mindent milyen nagyon jól tudunk, mert van egy réteg, akinek probléma és nehézség online tanulni.”

(Fejlesztőpedagógus)

Bevezetés

A tanulmány középpontjában a Covid-19 járvány következtében átalakuló általános iskolai tanítási módszerek állnak. Ezáltal a kijelölt kutatási téma reagál a járvány miatt világszerte bevezetett iskolabezárásokra, a távoktatási munkarendre – melyet több címmel is illettek, mint kényszertávoktatás, digitális átállás vagy karanténpedagógia (Tölgyessy 2020, Fekete – Porkoláb 2020). A tanulmány így reflektál a pandémia által generált és az oktatás területén szükségessé vált digitalizációra, azaz a pedagógiai szükségállapotra (Fekete – Porkoláb 2020, Holle 2020, Lancker – Parolin 2020, Osváth – Papp 2020, Phelps – Sperry 2020).

Az alapfeladatokat illetően a digitális munkarend elrendelésére a legtöbb intézmény, illetve pedagógus hiába reagált megfelelően, több esetben is problémát okozott az alkalmazni kívánt platformok és szoftverek kiválasztása, valamint a digitális tartalmak előállítása, a tanulói kapcsolattartás (Farkas et al. 2021). Ezáltal kutatásom során arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen mértékben és hogyan alakultak át az oktatási keretek? Milyen eszközöket és módszereket alkalmaztak a pedagógusok? Így a technikai ellátottság kérdései is megjelennek – rendelkeznek-e a családok, és így a diákok megfelelő mennyiségű és minőségű okos eszközzel, illetve az ehhez szükséges minőségi tudással? Összességében pedig a karanténpedagógia következtében az általános iskolai tanárok milyen mértékű elmaradásokat véltek felfedezni a diákok tudásában?

A krízishelyzet alatt társadalmi kihívássá és egyben problémává is vált az általános iskolás korú gyermekek alapkompenciáinak lefektetése. Próbatétel elé állítja az oktatókat az írás, az olvasás és számolás alapjainak biztosításában (Proháczik 2020). Az oktatási metódusokra vonatkozó reform törekvések már a pandémiát megelőzően is fennálltak, viszont a kötelező online oktatási keretek ugyancsak felhívták a figyelmet a tantermi órák és a digitális tanítás közötti különbségekre, a tanári hivatás háttérdimenzióira – mindarra, ami a mai oktatási rendszer kihívásaként is értelmezhető (Czirfusz – Misley – Horváth 2020).

A problémák forrását minden esetben a digitális oktatásra való átállás felkészületlensége adta – hiszen „egy digitális oktatásra tervszerűen nem előkészült állam esetében a tanulók és tanárok legjobb képességeik és szándékaik ellenére sem képesek a tantermi oktatáshoz hasonló hatékonysággal tanulni és tanítani” (Fekete – Porkoláb 2020: 105). A magyar családok körében ez a számítógéppel való rendelkezés, a kamerával, mikrofonnal és gyors internetkapcsolattal való ellátottságban is megmutatkozott. Vagyis az új, digitális modell azon családok gyermekeinek kedvez, akik hozzáférnek a megfelelő technológiához, a tanulást elősegítő térhez és időhöz egyaránt (Fekete – Porkoláb 2020, Winter 2020).

TANULMÁNYOK

Oktatás a járvány idején

Az online átadott anyagok otthoni elsajátításának kevésbé ellenőrizhetősége miatt változások következtek be a diákok tanulási módszereiben is, melynek hatására növekedhetnek a tanulók közötti tanulási szakadékok, valamint a tanulás megszaki-
tása is bekövetkezhetett³. Társadalmi szinten pedig az izoláció veszélye mutatkozott meg körükben⁴ (Proháczik 2020). Mindehhez az online oktatás által megkövetelt digitális eszközök és internet-hozzáférés hiányosságai szintén köthetők (Garbe et al. 2020, Lancker – Parolin 2020). Számos hátrányos helyzetű településen felmerült a postai úton történő oktatás vagy a számítógép-kölcsönzés, az okos eszközök biztosítása a rászoruló hallgatók körében (Holle 2020, Osváth – Papp 2020). A problémákra továbbá a gazdasági szegmens is igyekezett minél gyorsabban megoldást nyújtani – többek között az internetszolgáltatók társadalmi támogatásként jelentős mennyiségű adatforgalmat biztosítottak előfizetőik számára, térítésmentesen (Proháczik 2020).

A kutatás során így három fő aspektusban ragadható meg az általános iskolai online oktatás és tanulás. Egyrészt megjelennek a tanulók, akik mint az „always online” generáció tagjai (Tölgyessy 2020) hiába használják napi szinten az online platformokat, a járvány ideje alatt körükben is előtérbe került a dokumentáció kérdésköre is (Engler 2020). Ide sorolható például az e-mailek kezelése, az e- Kréta rendszer vagy a Google Classroom felhasználó szintű kezelése, melyekhez nem minden tanuló rendelkezik kellő fokú kvalitással.

Másrészt figyelem összpontosul a pedagógusokra is mint az online tananyagok közvetítőire. Megfelelő digitális támogatottságuk ugyanakkor alacsony – akár a háttér tudásukat,⁵ akár az infrastrukturális ellátottságukat figyelembe véve –, mely jelentősen akadályozhatja a minőségi oktatást (Holle 2020, Proháczik 2020).

Harmadrészt, és egyben a tanulói dimenzióhoz kapcsolódva megjelenhet a szülők bázisa – akiket a hirtelen váltás ugyancsak felkészületlenül érhetett, felelősségük tovább nőtt, helyzetük kettősnek bizonyult. Számos esetben nem tudtak hozzájárulni gyermekük tanításához (Bíró 2020, Farkas et al. 2021, Fekete – Porkoláb 2020, Garbe et al. 2020, Holle 2020, Masonbrink – Hurley 2020, Winter 2020). Mögöttes befolyásoló tényezőként több irány is meghatározható. Egyfelől a kormányrendeletek vagy nem érintették a munkaköreiket, így továbbra is otthonukat elhagyva kellett dolgozniuk, másfelől ha érintette is, home office-ban ugyancsak el kellett látniuk

³ A problémák megjelenéséhez hozzájárulhat, hogy „az OECD PISA felmérésének eredménye... [alapján]... a magyarországi tanulók mintegy 60%-a közepesnél lényegesen rosszabbul, vagy egyáltalán nem képes digitális információkat feldolgozni, értelmezni és használni.” (Proháczik 2020: 209)

⁴ „A heti néhány online térben megvalósított óra nem tudja pótolni a napi iskolaközösségi részvételt és a közösség hiánya miatt nem alakul ki a társadalomba való beilleszkedés képessége... a társas szabályok szerinti működés.” (Proháczik 2020: 217)

⁵ Az OECD elemzése alapján „minden ötödik tanár arról számolt be... hogy nagy szükség lenne [IKT] továbbképzésre.” (Holle 2020: 4)

TANULMÁNYOK

saját feladataikat. Ezáltal munkahelyi szerepük egyrészt hatással volt gyermekük tanulására, másrészt a technikai hozzáférhetőségre is, a háztartásokban rendelkezésre álló számítógépek függvényében. Vagy mindezen befolyásoló tényezőkön túl nem rendelkeztek kellő fokú felkészültséggel sem a tananyag otthoni átadásához, gyermekeik tanulási támogatásához.

A digitális oktatás ismérvei

A koronavírus hatására, illetve az általa okozott rendkívüli helyzetben, kezdetben Magyarország a teljes iskolahálózat bezárása mellett döntött. Ezáltal csatlakozott a világ azon országaihoz, ahol az iskolabezárások több millió hallgatót érintettek (Czirfusz – Misley – Horváth 2020).

Kezdeti fázisként, a digitális távoktatás bevezetésekor minden intézményben egyfajta felmérésre került sor, hogy mind a pedagógusok, mind a tanulók számára rendelkezésre állnak-e az online oktatáshoz szükséges eszközök. A felkészültség az intézmény által használt oktatási platform kiválasztását, a digitális tananyagok előkészítését, az ütemezések és számonkérések kidolgozását is magába foglalta (Proháczik 2020). Így három hangsúlyos terep rajzolódott ki a felkészülés során. Egyrészt az infrastrukturális adottságok alapfeltételei – az internetelérés, a szükséges digitális eszközök és a megfelelő tanulási (például íróasztallal ellátott) környezet, másrészt a tanuláshoz szükséges készségek és digitális kompetenciák, harmadrészt pedig a támogató személyi környezet és az egyéni, individuális tényezők (mint például a motiváció) váltak szükségessé (Farkas et al. 2020).

A vírus hatására bekövetkezett hirtelen átállás egyben fel is gyorsította az oktatási rendszereket övező paradigmaváltást. A folyamatosan növekvő információáradat korábban is állandó fejlődésre ösztönözte az intézményeket és a pedagógusokat egyaránt, viszont a karanténpedagógia ugyancsak életre hívta a szükséges módosításokat. Így a tanulóknak nem csupán passzív befogadóként, a pedagógusnak pedig nem csak az ismeretek forrásaként kell megjelenennie, hanem fontossá vált az interaktivitás, a személyre szabottság és a tanulástámogatás, az alternatív módszerek elfogadása, a közösségi tanulás bevezetése (Benedek 2007, Farkas et al. 2021).

A digitális oktatásra való átállás során több esetben nehézséget okozott a nemzetközi vizsgálatok adatai alapján is kimutatott problémakör, miszerint Magyarországon *„még mindig alacsony a digitális technológiával támogatott tanórák aránya a köznevelésben, normál tanrend keretében is.”* (Czirfusz – Misley – Horváth 2020: 220) Így kisebb újtásként jeleníthető meg a bevezetett digitális oktatás során alkalmazott kétfajta kommunikáció – a pedagógusok és tanulók közötti egyidejű (szinkron) oktatás, és a nem egyidejű (aszinkron) forma.

TANULMÁNYOK

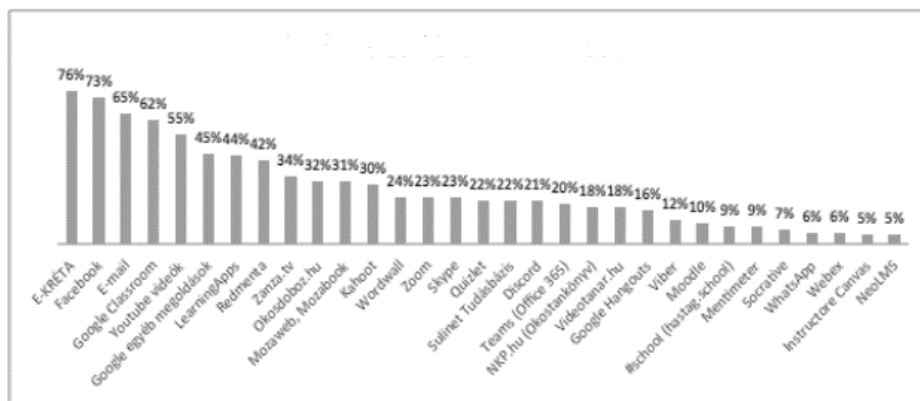
1. táblázat. A távtanítás két kommunikációs formájának jellemzői

Szinkrón	Aszinkron
Magyarázat	Ismeretek átadása
Konzultáció, beszélgetés	Gyakorlás, tananyag elmélyítése
Problémák azonnali kezelése	Kérdések megválaszolása például e-mailben
Páros, csoportmunka	Otthoni feladat (kísérlet, alkotás) elvégzése
Azonnali visszajelzés, értékelés	Online automatizált értékelés, visszajelzés
Tevékenység egy közösség tagjaiként	Egyéni teljesítmény létrehozása

Forrás: Farkas et al. 2021: 41

A digitális pedagógia mélyebb megismerésére a Czirfusz – Misley – Horváth szerzőhármas 2020. márciusában egy 1071 pedagógusból álló adatbázist hozott létre. A felmérés célja egyrészt mindazon platformok feltárása volt, melyeket mind a tanítók, mind a tanárok a leghasznosabbnak véltek pedagógiai céljaik eléréséhez, másrészt pedig az ily módon elért diákok arányainak feltérképezése. Eredményeikből kiderül, hogy a leggyakrabban alkalmazott felület az e-Kréta rendszere – a válaszadók 76 százaléka alkalmazta.

1. ábra. A digitális eszközök népszerűsége (%)

Forrás: Czirfusz – Misley – Horváth 2020: 222

Ugyanakkor több szerző is felhívta a figyelmet az e- Kréta felületének funkcionális kérdéseire (Czirfusz – Misley – Horváth 2020, Tölgyessy 2020). A rendszer nem tekinthető egy komplex tudásmenedzsmentet magába foglaló platformnak – s kiinduló célja sem az volt –, mindössze az adminisztrációt segítette elő korábban is.

TANULMÁNYOK

Vagyis mivel „*csupán a hivatalos bejegyzések rögzítésére és a szülőkkel való kommunikációra szolgál... a digitális oktatásra ezt a felületet ítélik a legkevésbé alkalmasnak a kitöltők.*” (Czirfusz – Misley – Horváth 2020: 222) Mindezt a digitális tanításra legalkalmasabbnak és legkevésbé alkalmasnak vélt platformok értékelése is tükrözi, melyen az 1-4 közötti értékelés során az e- Kréta felülete 1,9-es pontértéket kapott (2. táblázat).

Az e- Krétában rejlő bizonytalanságokra és problémákra Proháczik tanulmánya szintén rámutat – „*a rendszer az első napokban nem tudott megbirkózni a nagymértékű terheléssel, ezért megkezdődött az oktatási platformok keresése, tesztelése*” (Proháczik 2020: 208). Ez a fajta nehézség volt az, melynek hatására a tanártársadalom online mértékekben is rövid időn belül összefogott.⁶ A kooperációnak köszönhetően egyetlen hétvége alatt jöttek létre több ezer főt magába foglaló Facebook csoportok, melyek mind a kérdések feltevésére, a segítségkérésre, mind a tananyagok és rendelkezésre álló információk megosztására szolgáltak (Proháczik 2020).

2. táblázat. A digitális tanításra leginkább és legkevésbé alkalmas eszközök (pontérték)

A felület alkalmassága a digitális munkarend formájában történő tanításra		Értékelés (1-4)
TOP 5	Google Classroom	3,6
	Youtube videók	3,5
	Redmenta	3,4
	Google egyéb megoldások (Drive, dokumentumok, stb.)	3,4
	Zoom	3,4
Utolsó 5	Instructure Canvas	2,2
	Webex	2,1
	NeoLMS	2,1
	WhatsApp	1,9
	e- Kréta	1,9

Forrás: Czirfusz – Misley – Horváth 2020: 223

A második legnépszerűbb felületként 73 százalékos elismertséggel a Facebook jeleníthető meg (1. ábra) – amely hasonlóan az e- Kréta rendszeréhez, inkább a hallgatók és szülők értesítésére szolgált, mintsem a konkrét tananyagok átadására. Harmadrészt az e-mailt preferálták a leginkább a vizsgálat válaszadói, mely szintén

⁶ „A hazai oktatásban teljesen váratlan módon egyik napról a másikra zajlott le a korábban hangoztatott, de valójában alig pár szakember által képviselt forradalom.” (Thékes 2020: 8)

TANULMÁNYOK

elsősorban a kapcsolattartást tette lehetővé. Az első olyan felületként, amely már a tényleges digitális oktatásra fókuszált, a Google Classroom említhető – 62 százalékos kihasználtsággal. Ezzel párhuzamosan pedig a legalkalmasabbnak is ítélték, 3,6-os pontértékkel (2. táblázat).

A Google Classroom-on túl a tanulók általi visszacsatolásra és számonkérésre is alkalmas eszközként a Redmenta jeleníthető meg (3,4-es pontértékkel), majd a Google Drive felületen létrehozott űrlapok és dokumentumok (szintén 3,4-es értékeléssel). Ugyanakkor, míg a Drive felületen nincs beépíthető kitöltési idő, a Redmenta felülete hozzájárul a tantermi keretek között is tartott időszavak megadására – például a dolgozatok kitöltése alkalmával.

A vizsgálódás alapja viszont nem csupán az alkalmasságuk lehet, hanem a kezelésükben rejlő nehézségek is – oktatói és tanulói oldalról egyaránt. Az eredményeket összevetve pedig megállapították, hogy az intézmények a mindkét oldalról felhasználóbarátnak tekinthető felületeket részesítették előnyben (Czirfusz – Misley – Horváth 2020), mivel „a felhasználás fontos szempontja az egyszerűség, könnyű kezelhetőség, esetlegesen az ingyenesség.” (Fekete – Porkoláb 2020: 101) Ilyen ingyenesen és könnyen kezelhető felületként említhető még a Learningapps, vagyis a Tankocka, amely egy feladattípusokat és feladatsorokat tartalmazó portál, melynek segítségével a diákok játszva tanulhatnak (Bánné 2018, Czirfusz – Misley – Horváth 2020).

A nemzetközi gyakorlat szempontjából szintén megfigyelhető a digitális oktatás során alkalmazható felületek társítása. A pedagógusok és a hallgatók közötti kommunikációt többek között a Google Hangouts, a Zoom, a FaceTime, a Microsoft Teams és a Seesaw e-learning alkalmazások segítették (Winter 2020).

A karanténpedagógia előnyei és hátrányai

„A távolléti oktatás váratlanul és – részben – felkészületlenül érte a pedagógusokat, diákokat, szülőket egyaránt.” (Engler 2020: 117) Az online oktatás bevezetésére adott reakciók így alapvetően két nagy csoportra bonthatóak – az előnyök és hátrányok felsorakoztatására.

Az előnyök között megjeleníthetőek a digitális átállás által felszínre kerülő és ezáltal nagyobb figyelemben részesülő platformok, melyek segítették az otthoni tanulást. A krízishelyzetből fakadóan az országok több típusú technológiát is mozgósítottak az elérés érdekében, például a TV műsorok⁷, online elérhető tartalmak által. Így a tanároknak lehetőségük nyílt tananyagaik színesítésére, a tanulók izlésvilágának megfelelő közlésre (Holle 2020, Farkas et al. 2021).

A hátrányok között ugyanakkor a digitális munkarend során elérhető tanulói létszám jelenti az elsődleges nehézséget. A Czirfusz szerzőhármas által megvalósított

⁷ „Magyarországon a köztelevízió M5 csatornáján sugároznak oktatási műsorokat.” (Holle 2020: 2)

TANULMÁNYOK

kutatásból (2020) kiderült, hogy a diákoknak körülbelül 80 százaléka vett részt a tanulásban, vagyis a tanulók közel egyötöde kimaradt. Az általános iskola alsó és felső tagozatos tanulói szempontjából is már megmutatkoztak az elérési különbségek. Az alsó tagozatosok 84,3 százaléka volt elérhető, míg a felsősöknek már csupán 78,54 százaléka. Ezt a fajta tanulói kimaradás Holle (2020) tanulmányában is megjelenik – szerinte *„minden ötödik diák egyáltalán nem, vagy csak erősen korlátozottan fér hozzá a digitális távoktatáshoz.”* (Holle 2020: 1)

További hátrányként a készségtantárgyakat is érintő digitális oktatás nevezhető meg. A nehézségek nem csupán a tananyagok átadásakor, hanem a tárgyak teljesítésekor is jelentkeztek. Például a testnevelés órákat több esetben elméleti anyagok, testnevelés történeti ismeretekkel próbálták kompenzálni a pedagógusok (Proháczik 2020). Winter (2020) továbbá rámutatott, hogy teljesítésük nem csupán elméleti leterheltségnek bizonyult, a gyermek környezeti problémáit is felszínre hozta, ha gyakorlati feladatsort kaptak az online óra keretében, mint teljesítendő feladat. Ekkor gátat szabhatott a szabad térrel való rendelkezés hiánya is – ezzel a tanulói lemaradás veszélye tovább nőhetett.

Több tanulmány is rámutatott az iskolabezárások által okozott potenciálisan negatív következményekre. Ide sorolják a már fennálló egyenlőtlenségek felerősítését, a szélessávú internet hozzáférésekből fakadó hátrányok halmozódását, a tanulást támogató otthoni környezet hiányát, a mentális egészség zavarait, valamint a tanári felkészületlenségből fakadó hiányokat is. A hátrányok az intézménnyel szorosan összefüggő tevékenységekben is megragadhatóak. Számos szegénységben élő diák számára az iskola például az egészséges étkezés, valamint a szociális ingereket biztosító közeg is. Ebből kifolyólag amerikai kutatók rámutattak, hogy az iskolák újranyitásánál olyan átfogó módszert kell kidolgozni, mely foglalkozik a tanulók potenciális mentális egészségügyi szükségleteivel (Engler 2020, Farkas et al. 2021, Holle 2020, Lancker – Parolin 2020, Masonbrink – Hurley 2020, Phelps – Sperry 2020).

A tanárok facilitátor szerepe

A digitális oktatás sikeres megvalósulásához a pedagógus kulcsszereplőként jelenik meg. Digitális kompetenciáik, szoftver- és eszköz ismereteik, a tantárgyakhoz alkalmazható digitális tartalmak elérhetőségei, módszertani felkészültségeik befolyásolóak lehetnek (Farkas et al. 2021). Szükségessé vált a pedagógusi felkészültség növelése is, ugyanis a *„pedagógusok egy része nem tud megfelelő digitális tartalmat összeállítani, tananyagait digitális tananyaggá fejleszteni.”* (Proháczik 2020: 212) Ehhez életkoruk is hozzájárulhat, mivel azon túl, hogy jelentős tanár hiány áll fenn, alapvetően az idős korosztály tölti be a pedagógus szerepet. Az *„50–59 éves tanárok aránya jelentős, 27-ről 35 százalékra nőtt, a 60 évesnél idősebb tanároké pedig 2-ről 9 százalékra.”* (Proháczik 2020: 2010) Az idősebb pedagógusok számára nehézséget jelent, hogy képzésük során sem a digitális módszerek, sem az IKT eszközök használata

TANULMÁNYOK

nem volt sem szükséges, sem adott, így nehezebben is használják az új módszereket (Bíró 2020, Fekete – Porkoláb 2020, Proháczik 2020).

Terheltségük a digitális átállás során is elérte az átlagos napi 9 órát. A feladataikhoz kapcsolódó további problémák forrását pedig a számonkérések tisztaságának ellenőrzései is adhatták – a dolgozatok valóban a tanulók tudását tükrözik-e –, valamint a lemorzsolódás elkerülése érdekében történő felfelé értékelés, amiért viszont ebben az időszakban a teljesítmények számszerű adatai sokszor nem fedik a valóságot (Fekete – Porkoláb 2020, Proháczik 2020).

Nehézségeiket feladatkörük is meghatározhatta – a sajátos nevelési igényű tanulók,⁸ a tanulási és képesség- vagy részképesség-zavarral, esetleg viselkedésszabályozási zavarral küzdő tanulók oktatása a digitális átállás során egy új válfaját mutatta a kihívásoknak. Mind a szakemberek, mind a családok számára speciális, a hagyományostól eltérő követelményeket és megoldásokat hozott – egyfajta kockázati csoportként körvonalazódtak. Az érintett gyermekek körében a pedagógusok, illetve az iskolai környezet fejlődésük alappilléreiként jeleníthetők meg (Farkas et al. 2021). Viszont a szakpedagógusok a „*speciális fejlesztések vagy különórák esetén gyakran mozgásra épülő vagy személyes jelenlétet erőteljesebben igénylő feladatokkal dolgoznak, melyeket digitálisan sok esetben nehezebb megvalósítani.*” (Czirfusz – Misley – Horváth 2020: 227)

A nehézségek halmozódásának hatására kialakuló magas fokú érzelmi terhelés, frusztráció, a szellemi és érzelmi kimerültség állapota kiégéshez is vezethet. Vagyis a Covid-19 járvány hatására nem csupán az oktatási metódusok alakultak át, hanem a pedagógus kiégés (a „burnout” szindróma) veszélye is nőtt (Szelecsánné 2016, Kricsfalussy 2020).

Tanulói attitűdök

A digitális átállás alkalmával minden esetben szükségessé vált a tanulói attitűdök és háttértényezők felmérése, mint például az életkoruk, digitális kompetenciáik, önálló tanulásra való képességeik, motivációjuk, eszköz- és szoftverellátottságuk, illetve az ehhez szorosan kapcsolódó, otthoni infrastrukturális háttérük megismerése (Farkas et al. 2021). A Huawei Technologies Hungary által végzett felmérés eredményei szerint a diákoknak csupán 5,5 százaléka szeretett volna visszatérni a hagyományos oktatási keretek közé. A 400 tanulói válaszadó 55,4 százaléka az online oktatás előnyei közé sorolta a tanulás kötetlenségét – vagyis a „*pizsamában is hallgathatók*

⁸ „A sajátos nevelési igényű gyermek, tanuló fogalma alatt azokat a különleges bánásmódot igénylő gyermekeket, tanulókat értjük, akik a szakértői bizottság szakértői véleménye alapján mozgásszervi, érzékszervi (látási, hallási), értelmi vagy beszéd fogyatékos, több fogyatékoság együttes előfordulása esetén halmozottan fogyatékos, autizmus spektrum zavarral vagy egyéb pszichés fejlődési zavarral (súlyos tanulási, figyelem- vagy magatartásszabályozási zavarral) küzdenek.” (Farkas et al. 2021: 172)

TANULMÁNYOK

előadásokat” lehetőséget (Fekete – Porkoláb 2020: 105). Továbbá 44,4 százalékuk az ingázás kihagyásának pozitívumát emelte ki.

A tanulók körére vonatkozóan több pedagógus is megállapította, hogy *„a karan-ténpedagógia egyetlen valódi előnye, hogy az addig csendben maradók is hallathat-ják a hangjukat, a rendszeres írásbeli visszajelzések nagyobb hatékonysággal tudják tanórán nem beszélők, a verbális interakciókból kimaradók véleményét és valódi ké-pességeit közvetíteni a tanároknak – introvertált tanulóknak tehát a digitális oktatás elvileg nagyobb esélyt biztosít a részvételre.”* (Fekete – Porkoláb 2020: 106)

Vizsont a motiválatlanság, a technikai problémák, a megfelelő eszközök hiánya vagy a tanulói leterheltségek a teljesítményeik romlásához vezethetnek. A Huawei felmérésében megkérdezett tanulóknak is közel fele, 48,6 százaléka számolt be ar-ról, hogy a digitális oktatás kevésbé köti le a figyelmét, és a tanulást a bezártság is nehezíti. Velük szemben viszont a válaszadók 32,8 százaléka hatékonyabbnak érzi magát az otthoni tanulása során. Sajátos időbeosztásuk által fejlődhetett önállósá-guk, illetve elsajátíthatják az önálló tanulástervezést is (Bíró 2020, Fekete – Porko-láb 2020).

Ugyanakkor a tanulók bázisán belül *„az alsó tagozatos tanulók esetén a korosztályi sajátosságok kezelése rendkívül nehéz helyzetbe hozza mind a pedagógusokat, mind pedig a szülőket. Ez a korosztály kiemelten igényli az iskolai együttlétet, a pedagógus jelenlétét.”* (Farkas et al. 2021: 40) Mindezen támogató, tanulói légkört hosszú távon a digitális eszközök nem képesek pótolni. Szociális készségeik fejlődése ugyancsak a személyes kontaktusokon alapulnak, melyekhez az online beszélgetések nem igazán járulnak hozzá. A felsőbb évfolyamosok körében kisebb igény mutatkozik az állandó pedagógus jelenlételre, viszont körükben ugyancsak lényeges a megfelelő kapcsolat-tartás, a tananyagok pontos kijelölései, szemléltetései és a határidők betartására vo-natkozó figyelmeztetések (Farkas et al. 2021).

A szülők bázisa

„A távoktatás kapcsán az általános iskola alsóbb évfolyamain a sikeres tanítás és tanu-lás kulcsszereplője a szülő lett, aki otthon kapcsolatot teremt a tanár és diák között.” (Proháczik 2020: 213) A szülő egyszerre lett gyermeke tanulótársa és gyermeke ta-nárának pedagógus-társa. Támogatásuk – melyet munkaerőpiaci helyzetük, időbe-osztásuk, digitális kompetenciáik befolyásolnak – erőteljesen hozzájárulhat a tanu-lók sikerességéhez a virtuális tanulás során (Engler 2020, Farkas et al. 2021). Így terheltségük magas, hiszen önnön feladataikon túl a pedagógus általi tananyag közvetítése és átadása is az ő feladatukká vált. A Garbe és szerzőtársai (2020) által végzett amerikai vizsgálat továbbá rámutatott a tanulásra szánt időbeli támogatásra is. A megkérdezett 122 válaszadó közül a leggyakrabban, 48 esetben a naponta 61-120 perc közötti segítségnyújtást jelölte meg (3. táblázat).

TANULMÁNYOK

3. táblázat. Mennyi időt fordít naponta gyermekei iskolai támogatására, az iskolabezárások ideje alatt? (fő/%)

Napi idő	Gyakoriság	Érvényes százalék
Kevesebb, mint 60 perc	28	23
61–120 perc	48	39,3
121–180 perc	26	21,3
Több, mint 180 perc	19	15,6
Egyéb	1	0,8
Összesen	122	100

Forrás: Garbe – Ogurlu – Logan – Cook 2020: 49 alapján, saját szerkesztés

Ahhoz viszont, hogy a szülő segítségére legyen gyermekének, fontos a tájékozottság – melyhez több forrás is hozzájárulhat. Az információk egyrészt származhatnak közvetlenül a pedagógustól (akár szaktanártól, akár osztályfőnöktől), másrészt az iskolai honlapokon feltüntetett adatokból, harmadrészt pedig magától a gyermektől – aki a pedagógussal, és általa az oktatási intézménnyel is kapcsolatban áll (Engler 2020, Fekete – Porkoláb 2020).

A kutatás módszertana

A kutatási vizsgálati mintáját a kis- és nagyvárosokban tanító pedagógusok adatbázisa biztosítja. Általuk bemutatathatóvá válnak az online oktatás iskola-specifikus esetei, a digitális tananyagok átadására vonatkozó törekvések (a számos esetben megmutakozó nehézségekkel együtt).

A kutatás félig strukturált, szakértői interjúk segítségével, kidolgozott dimenziók alapján valósult meg, 12 fő bevonásával. Az alanyok különböző területeket képviseltek, mint a humán- és reál területek, valamint a szakpedagógiai fejlesztő- és gyógy-pedagógiai terület.

A kutatás 5 fő területet vizsgált az oktatási metódusok kapcsán. Egyrészt az intézményi környezetet, amely az iskola humán erőforrását, IKT felszereltségét és tanulói létszámát, a gyerekek társadalmi helyzetét és családi körülményeit foglalta magába. Másrészt a digitális átállás jellemzői kerültek kiemelésre – hogyan szervezte meg az adott intézmény az átállást, milyen segítséget tudott biztosítani a diákoknak és milyen felkészítést tudott nyújtani a pedagógusoknak, illetve milyen volt a pedagógusok alap informatikai képzettsége a digitális oktatás megvalósításához. Harmadrészt a pedagógusi feladatok változásaira került a hangsúly – az alany személyes munkarendjére, feladataira. Milyen időráfordítással dolgozott, milyen platformokon

TANULMÁNYOK

és milyen eredményességgel. A digitális átállás tanulókra vonatkozó hatásai a kutatás negyedik dimenzióját képezte. Ebben az esetben a pedagógusok vázolhatták a tanulók bekapcsolódási jellemzőit, visszajelzéseik gyakoriságát, illetve ebben az esetben csoportosíthatták is az általuk tanított tanulókat a digitális oktatásba történő bekapcsolódási szintjük szerint. A kérdéssor lezárásaként a jövőre, valamint a hagyományos, tantermi keretekbe beépíthető innovatív megoldások jelentek meg. Ekkor az alanyok bemutathatták melyek azok az elemek, amelyeket szívesen beemelnének a kontakt órákba, illetve az újdonságok beépülését, a metódusok megvalósulását milyen háttértényezőkhez kötik. A kapott válaszok alapján így mind a tudományterületek közötti azonosságok, mind az ismeretátadásban megmutatkozó különbségek is bemutathatóvá válhattak.

Az interjúk 2021. március-április időszakban kerültek felvételre, mely időpontban, a koronavírus terjedésének harmadik hullámában az általános iskolákra is vonatkozó online oktatás volt előírva (ismét). Így a megkérdezett pedagógusok bemutathatták a 2020. évi tavaszi helyzetükhöz mért változásokat, a karantén pedagógiai módszerükben végbement fejlődéseket, a diákok változó teljesítményét, illetve a későbbi munkarendet és oktatást érintő elképzeléseiket.

Eredmények

Az eredmények többek között a digitális átállásra vonatkozó jellemzőket, az online oktatás során alkalmazott felületek bemutatásait, az oktatáspedagógiai változásokat, valamint a karanténpedagógia innovációs hatásait érintik.

A megkérdezett pedagógusok (n=12) intézményei a kelet-magyarországi régióban találhatók. Az intézmények, a pedagógusok véleményei alapján megfelelő IKT felszereltséggel bírnak – mind az interaktív táblák, mind a rendelkezésre álló projektorok, laptopok és tabletek vonatkozásában. Munkakörük ugyancsak széles spektrumú az általános iskolai oktatáson belül. A humán és reál tárgyakon túl a melléktárgyak tanítói is megjelentek – például a testnevelés és ének-zene tanárok képviselőiben –, valamint több esetben osztályfőnökként is be tudtak számolni tapasztalataikról. A speciálisabb kérdéskörök megválaszolásához pedig egy fejlesztőpedagógus és egy gyógypedagógus, logopédus járult hozzá.

A pedagógusok életkori megoszlása vegyes – a legfiatalabb válaszadó a kutatás időpontjában 27 éves volt, míg a legidősebb 64 éves. Így a válaszadók átlagéletkora 46,25 év, ami jelzi a pedagógusi pályára jelentkezők hiányából fakadó következményt, a tanári társadalom átlagéletkorának folyamatos növekedését (Proháczik 2020). Életkoruk kapcsán az érintettek is beszámoltak aggályaikról, miszerint számukra nehézséget jelent a technikai haladás, a digitális módszerek elsajátítása (Bíró 2020, Fekete – Porkoláb 2020, Proháczik 2020).

TANULMÁNYOK

„A pedagógusoknak a többsége nyugdíj előtt áll. Tehát azoknak a pedagógusoknak nemhogy az ECDL tudás, de még az is hiányzott, hogy hogyan osszon meg egy hihetetlen mennyiségű fájlt. Tehát egy mammutmail elküldése, az feladta a lelkét egy 60 év körüli pedagógusnak. És sokan ezért is keseredtek el, mert úgy érezték, hogy ebben a szituációban bénák, pláne vidéken.” (Angol-német nyelvtanár)

A nehézségek kapcsán egykori tanulmányaikra is hivatkoztak, amikor az informatikai módszerek még nem voltak relevánsak. Így jelenleg is nehezebben alkalmazkodnak:

„Én már 38 éve tanítok, tehát nem egy fiatal korosztályhoz tartozom, mi nem tanultuk ezt, tehát nekem ez nagyon nehéz.” (Negyedik osztályos tanító)

A helyzettel való megbirkózás kapcsán több esetben a külső segítségkérés jelentett könnyítést. Ez a digitális támogatás érkezhett a pedagógusközösség fiatalabb tagjaitól vagy a családon belüli kapcsolathálózathoz – mint például a tanárok gyerekeitől.

„Nekünk ugye 53 év a pedagógusoknál az átlagéletkor, és ez ugye 50 pár éven már ez nem olyan könnyű, ennek az elsajátítása. Én azt látom, hogy akinek 20-30 év körüli gyermekeik vannak, hát azok összecsipegik, megkapják a segítséget.” (Igazgató, történelem-angol tanár)

Az életkori sajátosságokból eredő nehézségek viszont a szülők csoportjával kapcsolatban is felmerültek. Ahhoz, hogy gyermekeiket támogatni tudják karantén-oktatásuk során, saját tájékozottságuk is előtérbe került.

„Azoknál a gyerekeknél, ahol a szülői is analfabéta, digitális analfabéta, ott voltak gondok, mert nyilván hiába akarta volna a gyerek, szülői támogatást nem kapott. De aligha a szülő hibája, hiszen nem ismeri a rendszert és ő maga is fél. Tehát nem használja, nem kezeli biztonságosan ezeket a csatornákat. [Hiszen]... azért azt tudni kell, hogy itt a szülők, nem mindenki 20 éves, meg 30. Vannak 50 éves szülők is, akiknek ez teljesen új, ez a rendszer.” (Angol-német nyelvtanár)

Esetleges tájékoztatatlanságukat tovább nehezítette saját munkavállalásuk is, melyet követően otthon még gyermeke tanításában is segédkezniük kellett – akár magyarázatokkal, akár a dokumentáció elvégzésében.

TANULMÁNYOK

„Sajnálom azokat, akiket tudom, hogy dolgoznak, és nem tudja a gyerek elküldeni és majd este nyolckor fogja.” (Negyedik osztályos tanító)

A digitális átállás jellemzői

A digitális átállás során központi szerepet töltött be az intézményben tanuló gyermekek társadalmi helyzete, mely meghatározta digitális ellátottságukat, a karantén oktatás sikerességének mértékét. Az alanyok vegyes összetettségről számoltak be:

„Osztály szinten is változó. Úgy általában minden osztályban vannak hátrányos helyzetűek, két H-s, három H-s, beilleszkedési zavaros, sajátos nevelési igényű [tanulók]... A sajátom osztályomban is van lakásotthonos tanuló is, van nevelőszülő is.” (Testnevelés tanár, osztályfőnök)

A diákok körében, minden intézményben szükségessé vált eszköz-ellátottságuk felmérése, az átállásra való felkészítésük. Mindkét feladat az osztályfőnökökön keresztül az iskolaigazgatók és helyetteseik feladatkörébe tartozott. Egyes intézményekben a titkárság generálta a tanulók online bekapcsolódásához szükséges e-mail címeket, míg máshol az első bejelentés alkalmával az osztályfőnökök telefonon keresték fel a diákjaikat az e-mail címek létrehozása céljából.

Több pedagógus is arról számolt be, hogy lehetségessé vált az iskolák rendelkezésre álló laptop és tablet állományok kiosztása az arra rászoruló gyermekek és családok részére. A laptopok elsősorban a pedagógusok körében kerültek átadásra – a digitális tananyagok előállításának eszközeként –, míg a tabletek a gyerekek tanulását szolgálták.

„Akinek nem volt kutyü hozzá, annak mi mindnek tudtunk adni. Tehát így aztán kiosztottunk azt hiszem 37 tabletet, meg beköttetünk vagy 3-4 internetet, meg kaptunk ajándék használt gépeket is.” (Igazgató, történelem–angol tanár)

Az egyik interjúalany továbbá személyes hozzájárulásáról is beszámolt. Saját intézménye nem tudott eszközt biztosítani az arra rászoruló diákjainak – mind az intézmény, mind a település hátrányos helyzetéből fakadóan:

„Sajnos, ugye eléggé hátrányos helyzetű gyerekek vannak, és nem, hogy telefon vagy számítógép, de még internet se nagyon... tehát, hogy videó hívásban órát tartani, az lehetetlen konkrétan nálunk. Mert ugye ott a családokban nem egy-két gyerek van, hanem 4-5. És mind a 4-5-nek órája van.” (Testnevelés tanár, instruktor)

TANULMÁNYOK

Ezen nehézség kiküszöbölése érdekében saját, korábban használt mobiltelefon-jait adta át a pedagógus, diákjainak.

„Volt itt egy-két telefonom, én odaadtam az én osztályomból egy-két diáknak, akiknek abszolút nem volt. Tehát, hogy tudjanak tanulni.” (Testnevelés tanár, instruktor)

Több esetben a hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű diákok körében viszont nem csupán az eszközellátottságban mutatkozott meg hiány, hanem az internet-hozzáférésben is. Így egyes településeken az önkormányzattal együttműködve a szélessávú internethálózat kiépítése is megtörtént. Ott, ahol ez nem volt megvalósítható, postai úton történt a tananyag átadása.

„Ugye van olyan diák, akinek abszolút nincs se számítógép, se telefon, se internet. Oda... heti szinten küldjük... Nekem is van egy diák... Én is minden pénteken összeszedem a heti anyagot, a Classroom-ból szépen letöltögetem, és akkor küldöm neki postán.” (Testnevelés tanár, instruktor)

A gyerekek informatikai tudása viszont, az eszközhiány ellenére is biztosított, amely a digitális átállást meg is könnyíthette. Azt a fajta digitális bennszülöttséget, a folyamatos informatikai és technológiai eszközök használatát, melyet korábban negatívumként értelmeztek mind a szülők, mind a pedagógusok, a vírushelyzet által életre hívott rendszer pozitívumává formálta.

„Sokszor ostorozzuk a gyerekeket digitális eszközök túlnyomó, vagy túlzott használata miatt. És most pont a pandémia jó bizonyíték arra, hogy ezért tud működni, felső tagozatban a rendszer, mert a gyerek már hozzá van szokva, mint digitális bennszülött, a tananyag online feldolgozásához.” (Angol–német nyelvtanár)

A tanulói felkészítésen túl az alanyok minden esetben egyfajta általános, intézményi előkészületről, felkészítésről számoltak be az online oktatás bevezetésére vonatkozóan:

„Tavaly olyan hirtelen jött a bejelentés, hogy egy péntek délután erre már nem tudtunk felkészülni, így a következő hét két napját azzal kezdtük, hogy iskolai szinten csak mi, pedagógusok mehettünk már be ugye az épületbe, és kiscsoportokban megpróbáltuk elsajátítani akkor, megegyezés alapján a Google Drive-t. Azelőtt persze, IKT-s eszközöket használtunk, de ilyen digitális átállásra nem volt szükség.” (Fejlesztőpedagógus)

TANULMÁNYOK

Az első digitális átállás bevezetése – 2020. márciusában – még mindenkit (tanárokat, diákokat, szülőket egyaránt) váratlanul ért, a helyzet kényszeressége nehezítette a folyamatot.

„Nagyon gyorsan kellett megszervezni azt, hogy kiscsoportokban az informatikus és a rendszergazda segítségével elsajátítsuk azt, hogy mi hogyan fogunk anyagot fölrakni, hogyan érjük el a gyerekeket, a szülőket, ők hogyan csatlakoznak vissza.” (Fejlesztőpedagógus)

Később viszont, mint beépült rutin, az előírásoknak megfelelően, időben kezelték a helyzetet.

Összességében, a digitális átállás előnyeként csupán a gyerekek informatikai tudása határozható meg, mely valamelyest megkönnyítette a digitális oktatást. Másrészt negatívumaként a kapcsolattartás nehézsége, a tudás közvetítése és az érdektelenség, a folyamatosan háttérbe szoruló tanulói bekapcsolódások jelentek meg.

„Nem teljesül az, ami a kitűzött cél, hogy a pedagógus és a diák között kapcsolat legyen. Akár pedagógiai, akár módszertani, akár nevelési, akár bármilyen.” (Angol–német nyelvtanár)

A digitális oktatás során használt felületek

A megkérdezett pedagógusok első helyen a Google által biztosított platformokat alkalmazták (mint a Drive, Classroom, Meet) az iskola számára előírt e-Kréta vagy mozaNapló felületei mellett. A kötelező intézményi felület funkcionális kérdéseire (Czirfusz – Misley – Horváth 2020, Tölgyessy 2020) a pedagógusok is rámutattak:

„A Kréta, maga a rendszer nem alkalmas arra, hogy online órát tarts. Tehát ez, szerintem egy hatalmas hiányossága.” (Angol–német nyelvtanár)

A komplex tudásmenedzsmentet nélkülöző platformként, a jelenlegi fejlesztések mellett is csupán arra alkalmas, hogy kijelöljék a tananyagokat a pedagógusok, illetve hivatalos kapcsolatot tartsanak a szülőkkel és diákjaikkal. A formális platformokon túl viszont *„még mindig jelentős azoknak a száma, akik a Messenger-en érik el a pedagógust, vagy küldik vissza a gyerek munkáját.”* (Fejlesztőpedagógus) Osztályszinten is privát Facebook csoportokat hoztak létre az osztályfőnökök, saját tanulóik gyorsabb elérése érdekében. Így a személyesebb hangvételű üzenetváltások, jelzések hozzájárultak a tanulók hatékonyabb eléréséhez.

A hivatalos, tananyag közvetítő felületeken túl kiegészítésként megjelentek a különböző tanítói felületek, mint a Learningapps, Redmenta – melyekre a szakirodal-

TANULMÁNYOK

mak is rámutattak (Bánné 2018, Czirfusz – Misley – Horváth 2020). A Learningapps lehetőséget biztosított a játékos feladatmegoldásra, a Redmenta pedig, például az időkorlátok meghatározása által is szabályozott számonkérésre, a felelet-választós feladatok automatikus kijavítására. Ezáltal a számonkérések is megoldottá váltak – akár a szóbeli, akár az írásbeli feleletek megvalósításával.

„Változatos módszereket használnak a kollégák, ahogy látom. Tesztlapokat íratnak, van ez a Google kérdőív, azt elég sokan használják, projektfeladatokat adnak, Redmenta dolgozatot adnak, szóban számon kérnek Zoom-on keresztül.” (Igazgató; Történelem–angol tanár)

Az alkalmazott felületek összességében összeegyeztethetőek a szakirodalmakban feltárt gyakoriságokkal is (Czirfusz – Misley – Horváth 2020, Proháczik 2020, Thékes 2020, Tölgýessy 2020). Továbbá offline és online órákat egyaránt színesítették a Bandicam szoftver, a Google Jamboard vagy a Suli TV, az online elérhető és letölthető tananyagok segítségével. Óráikon segítséget nyújtottak tananyagaik szemléltetésében az Oktatási Hivatal Nemzeti Köznevelési Portálján található okostankönyvek⁹ is, melyek a papíralapú tankönyvek digitalizált másai. Digitális taneszközként pedig már hanganyagokat, videókat és interaktív feladatokat is tartalmaznak.

„Használjuk a Bandicam-et, most már felvesszük az órákat, levetítjük, most meg ez a Meet-es óra, hát, ez szerintem ez kész csoda, tehát ez nagyon jó... Már használják a Jamboard-ot is.” (Igazgató, Történelem–angol tanár)

Az okostankönyvek kapcsán a lehetőségeken túl a nehézségek is megfogalmazódtak – a nyelvszakos pedagógusok által kiemelésre kerültek az eltérő mennyiségű háttéranyagok:

„A német, az azért volt fejtörés, mert még mindig nincs digitális anyag, ami tankönyvekre épül. Tehát ezt szörnyűnek tartom, hogy ma Magyarországon az általános iskolai tankönyv csomagok nagy része, legalábbis, ami normális áron beszerezhető... azokhoz nincs semmilyen digitális segédcsomag... Nyilván csináltam olyat, hogy saját magam felmondtam szövegeket, verseket, dalokat, szavakat, hogy azt hallás után mondják, ismételjék, tanulják, merthogy még CD sincs a tankönyvhöz.” (Angol–német nyelvtanár)

⁹ <https://www.nkp.hu/> Utolsó letöltés: 2021. május 19.

TANULMÁNYOK

A pedagógus feladatainak változása

A karanténpedagógia bevezetésével az ország minden pedagógusának oktatási metódusában változások következtek be. A hagyományos, tantermi keretektől eltérő időbeosztások – azaz a tanórákra fordított felkészülési idők – kapcsán nem csak átstrukturálódásról, de az időbeli ráfordítások növekedéséről is beszámoltak az érintettek.

„Lényegesen több a felkészülési idő. Tehát az, hogy egy 6 perces videót feltesz az ember, és közben vetíti magát az óravázlatot, amibe már ott vannak a képek, a linkek, a térképek, tehát ezt mire elkészíti az ember, az több, mint 1 óra hossza, tehát hosszú idő.” (Igazgató, Történelem–angol tanár)

A megkérdezett alanyok minden esetben a korábbi tanításukhoz képesti munkarend változásukról számoltak be.

„[A felkészülési idő] az online rendszerben a háromszorosára nőtt. Tehát ahhoz, hogy egy hetet, 23 órát le tudjunk fedni, az azt jelentette, hogy mellette az egész hétvégét előkészülettel kellett tölteni, vagy az éjszakákat.” (Angol–német nyelvtanár)

Előnyt kizárólag azok kaphattak az átállás során használt felületek felhasználói szintű alkalmazásában, akik korábban is dolgoztak a kijelölt programokkal:

„Szerintem a nyelvszakosok, az angolok, azok nagy jártasságra tettek tanúbizonyságot, persze még az informatikusok is. Ők egyfajta élharcosként újabb és újabb alkalmazásokat sajátítottak el, és a többiek meg mentek utánuk... már más is a Redmenta-ba írta a dolgozatot, akkor már a többiek is most már Meetelnek.” (Igazgató, Történelem–angol tanár)

Ugyanakkor az időkeretek nem csupán a felkészülési időt alakították át. Míg korábban a javítási időket a számonkérések után kellett bekalkulálni, a folyamatos online jelenlét, a tanulói kapcsolattartások miatt az órai tananyagok kapcsán is felmerültek a rendszeres ellenőrzések, visszacsatolások.

„Most a javítás veszi el a több időt, mert én javítom a feladataikat és mondom, addig javítom, addig javítatom velük, míg nem jó. Tehát küldi vissza, még most se jó, ez a hiba és akkor írom nekik, hogy így csináld vagy Messenger-en most már ugye előre, hogy nem jó és akkor beszéljük meg.” (Negyedik osztályos tanító)

TANULMÁNYOK

A tanórák szempontjából az időráfordítás mennyiségét az is meghatározta, hogy digitális vagy online tananyag átadásról van szó. Amennyiben digitális átadás történik – vagyis a szakirodalom által aszinkronnak nevezett forma (Farkas et al. 2021) – a javítási feladatokra került a hangsúly. Ezzel szemben, az online, vagyis szinkron formában mind az előkészületek, mind a ténylegesen megtartott tanóra jelentett hosszabb tevékenységet. A munkára fordított időt pedig maga a tantárgy is meghatározta.

„Nálam nagyon gyorsan kiderült az, hogy idegen nyelvet nem lehet így oktatni. Úgyhogy nálunk egy héten egyszer Messenger hívásban mindenki felelt... Baromi hosszú volt, mert egy 9 fős csoportot 3 és fél óra alatt feleltettem le, szavakból. De, láttam az arcát, láttam, hogy hogy dolgozik, hogy hogy ejti ki. Tudtam motiválni, tudtam számon kérni... És ez sokszor olyan logisztikai munkálatokat hozott magával, hogy akkor nyilván, ha egy nap feleltettem, akkor az, 3 óra csúszás.” (Angol–német nyelvtanár)

A készségtantárgyakat is érintő digitális oktatás számos további nehézséget okozott. A rajz, technika és testnevelés tárgyak esetében például a háztartás eszköz-elátottságát is figyelembe kellett vennie a pedagógusoknak. Például a testneveléshez kapcsolódva a speciálisabb feladatokat nem lehetett online oktatni – az erősítésekre, kisebb gyakorlatokra, valamint az elméleti részre került a hangsúly. A számonkérésnél pedig például, szintén a testnevelési gyakorlatoknál a GDPR előírásokat is figyelemmel kellett kísérniük a pedagógusoknak (a fotó- és videó dokumentációk bekérésének gátjaiként).

„Én vért izzadok. De én ezt el is mondom, hogy én ezt nem tudom... mint egy éneket visszakérek, egy verset visszakérek, egy matek dogát visszakérek. Nem tudom a mozgást visszakérni, mert nem látom. Tehát nem tudom kijavítani.” (Testnevelés tanár, osztályfőnök)

A felkészülés és órátartás változása pedig nem csupán a normál tanrendű gyermekeket érintették. Az SNI-s, BTMN-s diákok számára ugyancsak változásokkal járt, melyre a pedagógusoknak minél rugalmasabban kellett reagálniuk.

„Amíg egy fejlesztő óra során a kiscsoportba ott ülsz a gyerekekkel, egy asztal körül, és akár foglalkoztatod őket, vagy játszol velük valamit és ők észre sem veszik, hogy tanulnak vagy elsajátítanak valamilyen ismeretet, addig ez, az online felületen nem kivitelezhető, vagy csak nagyon nehezen. (...) Mi nagyon sokszor kézműveskedünk, például finommotorika fejlesztéséhez, amit fel sem mersz vetni a szülőknek vagy a gyerekeknek, mert lehet, hogy nincs otthon eszköz, be kell szereznie, nem fogja tudni megcsináltatni a gyerekekkel,

TANULMÁNYOK

visszacsatolásként nem tudja elküldeni. Egyszerű feladatlap kinyomtatása is gondot okoz a családoknak, tehát gondold végig, hogy színezős feladatot küldhetsz-e, ki tudja-e nyomtatni, vissza tudja-e szkennelni, vagy fényképezni. Tehát magának az órának a tervezése sokkal bonyolultabb és hosszabb, mintha én elmegyek az iskolába, és ott tartok egy órát. Aminek a felépítését persze ugyan úgy végiggondolod, de van eszközöd, ott ülsz a gyerekek között, te motiválsz, te hajtadod végre a feladatot és nem otthon a szülő, aki esetleg nem érti, hogy mit akarsz, vagy, ahogy említettem, nincsen eszköze, akár végrehajtani bármilyen feladatot, akár visszacsatolni az elkészült munkát.” (Fejlesztőpedagógus)

Összességében, a kutatás során résztvevő pedagógusok két nagy csoportba oszthatóak karanténpedagógiai módszereik, digitális oktatásuknak megfelelően. Egyrészt megjelennek a „digitális zsonglőrök”, akik rugalmasan alkalmazkodtak az egyszerre új és váratlan helyzethez. Oktatásuk során számos interaktív platformmal (például Learningapps, Bandicam vagy Google Jamboard) színesítették tananyag átadásukat. Velük szemben a „szenvedő/stresszelő” tanárok, munkavégzésük kapcsán a digitális oktatási módszer került előtérbe – vagyis a passzív, aszinkron technika. A túlterheltség a kiegészítő előzményeként, a digitális oktatás hátrányaként az e csoportba tartozó pedagógusok körében kerülhetett előtérbe.

Kitekintésként jelentek meg mindazon alanyok, akik kisgyermekes anyaként látták el pedagógusi feladataikat (n=3). Esetükben kérdésként merült fel, hogyan volt összeegyeztethető pedagógusi és anyai szerepük, mivel a digitális átállás nem csupán szakmai, hanem magánéletüket is érintette.

„Első alkalommal ez nagyon vészterhes időszak volt, szinte egész nap a gépbe ültünk. Vagy a gyerek, vagy a saját munkám miatt. Most, a mostani alkalomkor már ez is szinte rutinosan zajlik.” (Fejlesztőpedagógus)

Az egyensúly megtalálását sokszor a saját időbeosztásuk alakításában találták meg, viszont az általuk tanított területek jelentősen befolyásolták a saját gyermekeikre fordítható idő mennyiségét.

A digitális átállás hatása a tanulókra

A diákok teljesítményére vonatkozóan a pedagógusok figyelembe vették a helyzet újdonságát, az abból származó nehézségeket, így minden intézmény hangsúlyt fektetett arra, hogy terhelésük kiegyensúlyozott legyen.

Az alanyok megállapították, hogy az érdemjegyekben és a leadott anyagok minőségében javultak eredményeik. Ezzel párhuzamosan viszont a valódi tudásuk

TANULMÁNYOK

stagnált vagy esetleg romlott is. Indoklásként a könnyebb puskázási lehetőségeket, a szülői-testvéri segítségeket adták meg – melyeket több esetben a leadott anyagok válaszaiban is észrevettek a pedagógusok.

„Aránytalanul vagy rossz jegyek születtek, vagy aránytalanul jók. És egy kicsit faramuci a helyzet, mert ugye nem igazán lehet tudni, hogy most arra tanítjuk meg a gyerekeket, hogy hogyan lehet minél gyorsabban információt begépelni, mindenféle tanulás nélkül. Magyarul tanítsuk-e meg őt csálni, hogy ott van melletted a tankönyv és írd ki, vagy pedig, akkor milyen eszközökkel biztosítsuk azt, hogy valaki tényleg, saját kútfejből írja meg azt a tesztet, vagy töltsé ki azt az űrlapot, vagy írjon egy fogalmazást. Merthogy konkrétan látható volt az, hogy mikor csinálta meg a szülő a házi feladatot vagy a dolgot.” (Angol-német nyelvtanár)

A diákok tudásbeli lemaradására az új tanév kezdetekor derült fény, amikor szeptemberben visszatértek a hagyományos, tantermi oktatási keretek közé. A hiányszágok az alsó és felső tagozatos gyerekeket egyaránt érintette.

A tanulók, digitális oktatásba való bekapcsolódásuk alapján három fő csoportba oszthatóak – a pedagógusi vélemények alapján. Így egyrészt megjelenik a „*lelkes tanulók*” csoportja, akik folyamatos kapcsolatban állnak a pedagógussal és diáktársaikkal. Házi feladat teljesítésük folytonos, eredményeik jelesek. Másrészt a „*csendes megoldók*” csoportja körvonalazódik, akik lassabb tempóval ugyan, mint a „*lelkes tanulók*”, de megoldanak minden kötelező feladatot. Harmadrészt pedig a „*csellen-gők*” csoportja írható körül, akik kizárólag az osztályfőnök vagy a tantárgyért felelős tanár többszöri felhívására készítik el feladataikat, küldik el visszajelzéseiket.

Kitekintésként pedig megjelent az iskola, mint a gyermekek lelki fejlődésének színtereként való értelmezés is. A lezárások mentális és szociális problémákat okozhattak a gyermekekben – ilyen például az elmagányosodásuk (Phelps – Sperry 2020).

„Nagyon sok gyereknek az iskola az a hely, ahol találkozik a barátaival, ahol jó esetben egy-egy pedagógus beszélget vele, mert otthon előfordul, hogy nem.” (Fejlesztőpedagógus)

A karanténpedagógia innovációs hatásai

A pedagógusok, saját tanulási folyamatukat is figyelembe vették a karanténpedagógiában rejlő újdonságok meghatározásakor. Számos esetben hivatkoztak saját informatikai tudás-fejlődésükre. A hagyományos, tantermi keretek között voltak, akik korábban is használták az intézmény rendelkezésére álló IKT-eszközöket, a digitális

TANULMÁNYOK

oktatásra való átállás által viszont olyan új platformok felhasználói szintű kezelését sajátíthatták el, amelyek a továbbiakban beépíthetővé válnak kontakt óráikba is. Ezzel párhuzamosan pedig ki is emelik a folyamatos fejlődés fontosságát, amelyet továbbképzésekben látnak. Mindez egyezést mutat a szakirodalom által vázolt nehézséggel, miszerint a pedagógusok digitális készségeinek fejlesztése jelenleg nem vagy nem kellő mértékben bizonyulnak hatékonynak (Prohászki 2020).

Bemutatásaik alkalmával párhuzamot állítottak az online és a tantermi oktatás során alkalmazott számonkérési módszerekben is – melyre legjobb példaként a Google Űrlapok vagy a Redmenta által nyújtott lehetőségeket jelölték meg, ezzel is reflektálva a digitális platformok beépíthetőségére.

„Például az űrlapozásnál... ezt alkalmaztuk eddig is, feladatlapok formájában. Csak a feladatlap egy kézzel fogható, az űrlap ugyan ennek a feladatlapos dolognak az online formája. Mindenképp össze kell, össze lehet fűsülni, meg azt hiszem, össze is kell ezt a kettőt, és alkalmazni is valahol együtt egy megfelelő egyensúly megtalálásával.” (Fejlesztőpedagógus)

Továbbá újítként merült fel a tantermi keretek között hiányzó tanulók értesítése a Google Classroom alkalmazásának segítségével. A felületen létrehozott osztály csoportokba a későbbiekben is feltölthetőek az órán leadott tananyagok, így a betegség miatt távollévő diák könnyebben pótolhatja lemaradását. Illetve, *„ha hosszabb hiányzásnak néz elébe egy-egy gyerek, akkor... akár be is kapcsolódhat az órába, online.” (Igazgató, Történelem-angol tanár)* Erre biztosíthatnak lehetőséget a Zoom és Google Meet felületek is.

Az újítások tárgyalásakor viszont nem csupán az alkalmazott platformok beépítési lehetőségei jelentek meg, hanem az átállás által tapasztalt negatívumok megreformálására vonatkozó kérések is megfogalmazódtak:

„Arra mindenképpen szükség volna, hogy legyen egy számárvezető, ami olyan, mint a NAT, vagy egy pedagógiai program, hogy akkor ezt, meg ezt... lehet használni, és be lehet építeni a tanmenetbe, hogy ha esetleg pandémiára kerül valamikor a sor, akkor legyen mihez nyúlni. És nem ezt a hihetetlen mennyiségű adathalmazt kell átkonvertálni online formába.” (Angol-német nyelvtanár)

Összegzés

A pandémia által kialakuló digitális oktatásból szerzett tapasztalatok egy olyan új tanítási és egyben tanulási modell kialakításához is vezetett, amely *„a családok, a tágabb közösségek és az iskola együttműködésére épít, és nagyobb autonómiát biztosít*

TANULMÁNYOK

a diákoknak.” (Holle 2020: 3) A digitális oktatás egyben pedig azt is jelzi, hogy „a pedagógus személye, az túl ér a katedrán.” (Angol–német nyelvtanár)

Empirikus kutatásom által megismerhetővé váltak a leggyakrabban alkalmazott eszközök és módszerek, az ezekhez szükséges eszköz-ellátottság kérdéskörei (mind intézményi, mind tanulói szinten). Bemutathatóvá váltak, mindazon új fejlesztések, amelyeket alkalmaztak az oktatók a tananyagaik fejlesztései, és átadásai alkalmával – mint például a Google Jamboard vagy Bandicam szoftver alkalmazásai.

A korábbi, kvantitatív alapokon nyugvó kutatási eredményekkel párhuzamba is állíthatók a kapott eredmények – az alkalmazott platformok és azok értékelései kapcsán. Ugyanakkor az interjúk módszernek köszönhetően a személyes tapasztalatok is előtérbe kerülhettek, mint a „pedagógus anyja” helyzete vagy a pedagógus kiegésző, a stresszelő tanár aggályainak feltérképezése. A pedagógusok helyzetében egyfajta nehezítettségként jelent meg a részleges lezárások idején az egyszerre, párhuzamosan futó online és tantermi órák megtartásai – ha például csak egy osztályt érintett a karanténba helyezés. Így tananyagaikat, a kontakt órákat követően digitalizálniuk is kellett, ezzel többlet terhet kapva.

A digitális oktatásra való átállást sok esetben a korábban bevett pedagógiai attitűdök is nehezítették, hiszen *„az internet, majd az okostelefonok démonizálása a közoktatásban az elmúlt években teljesen ellentétben áll a 2020 tavaszi állapottal, ahol a tanárok elvárják az eddig üldözött eszközök megfelelő színvonalú használatát a diákoktól.”* (Blahó 2020 idézi Fekete – Porkoláb 2020: 107) A kutatás során részt vevő pedagógusok viszont rámutattak, hogy a gyerekek informatikai jártassága a pandémiás helyzetben előnnyé volt formálható.

Számos tanulmány megállapította – köztük Proháczik 2020 – miszerint a távoktatás nem képes kiváltani a hagyományos, tantermi oktatás hatékonyságát. Ezzel párhuzamosan viszont, a kapott eredmények alapján az is kiderült, hogy a digitális átállás során alkalmazott felületek összességében, még ha felületesen vagy nehezen is, de beépíthetőek a hazai hagyományos, tantermi oktatás tanmenetébe. Az oktatástechnológia (Thékes 2020) ezáltal még számos reform gyakorlatot igényel.

„Tényleg paradigmaváltásra lenne szükség, amikor azt mondjuk, hogy na, akkor mi kik vagyunk, mi a szándékunk, és akkor ezért most hajlandó vagyok dolgozni, vagy még mindig siránkozok azon, hogy nem vagyok megbecsülve, nem vagyok megfizetve, meg satöbbi.” (Angol–német nyelvtanár)

Javaslatként, a Covid egészséget is érintő kérdéskörei kapcsán merült fel az egészségmegőrzésre, az egészséges táplálkozásra, a mozgásra vonatkozó hangsúlyosabb tanítás is. A további, karanténpedagógiai módszerek kutatásakor pedig kérdéses lehet, hogy rendszer szinten hogyan működött a digitális oktatás – így az alapfokú intézményeken túl például a tanodákban.

TANULMÁNYOK

Irodalom

- Bánné Mészáros A. (2018): *LearningApps oldal bemutatása*. http://refpedi.hu/sites/default/files/hir_kepek/Learningapps_Bemutat%C3%A1sa_20180213_BMA.pdf (Utolsó letöltés: 2021. 02. 01.)
- Benedek A. (2007): Tanulás és tudás a digitális korban. *Magyar Tudomány* (9): 1159–1162.
- Bíró Gy. (2020): A hazai digitális távoktatás tapasztalatai a Covid-19-es járványhelyzet időszakában egy kvalitatív felmérés tükrében. In: Kozma G. (szerk.): *Fejezetek a COVID-19-es távoktatás digitális tapasztalataiból*. Gerhardus, Szeged, 18–40.
- Czifrusz D. – Misley H. – Horváth L. (2020): A digitális munkarend tapasztalatai a magyar közoktatásban. *Opus et Educatio*, 7(3): 220–229.
- Engler Á. (2020): Távolléti oktatás a családok aspektusából. In: Németh I. P.– Bacsa-Bán A. – Rajcsányi-Molnár M. (szerk.): *Civil Szemle, Különszám, 2020 – Special Issue I*, NKA, Budapest, 117–132.
- Farkas A. – Földeáki A., dr. – Főző A. L. – Frész A. J. – Genáhl K. J. – Horváth Á. – Jánossy Zs. – Kapcsáné Németi J. – Krajcsovics Á. – Neumann V. – Pintér G. – Sió L. – Szabados T. – Szalay S. Zs. – Szilágyi Á. – Timár B. – Tóth T. (2021): Digitális pedagógiai módszertani ajánlások gyűjteménye. Oktatási Hivatal, Budapest, https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/tavoktatas/Modszertani_gyujtemeny_01_08_honlapra.pdf (Utolsó letöltés: 2021. 02. 16.)
- Fekete T. – Porkoláb Á. (2020): Karanténpedagógia a magyar közoktatásban. *Iskolakultúra*, 30(9): 96–112.
- Garbe, A. – Ogurlu, U. – Logan, N. – Cook, P. (2020): Parents' Experiences with Remote Education during COVID-19 School Closures. *American Journal of Qualitative Research*, 4(3): 45–65.
- Holle A. (2020): Oktatási rendszerek az új koronavírus járvány idején. *Infojegyzet*, 2020/10, Képviselői Információs Szolgálat, Országgyűlés Hivatala.
- Kricsfalussy A. (2020): A pedagógus kiegészítés jelenségének vizsgálata, valamint megelőzésének és kezelésének szervezeti lehetőségei a szakképzésben. *Opus et Educatio*, 7(3): 250–275.
- Lancker, W. V. – Parolin, Z. (2020): COVID-19, school closures, and child poverty: a social crisis in the making. *The Langet Public Health*, Vol. 5, Issue 5, DOI: [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(20\)30084-0](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(20)30084-0) (Utolsó letöltés: 2021. 02. 19.)
- Masonbrink, A. R. – Hurley, E. (2020): Advocating for Children During the COVID-19 School Closures. *Pediatrics*, 2020/146, DOI: <https://doi.org/10.1542/peds.2020-1440> (Utolsó letöltés: 2021. 02. 19.)
- Molnár Gy. – Turcsányi-Szabó M. – Kárpáti A. (2020): Digitális forradalom az oktatásban – perspektívák és dilemmák. *Magyar Tudomány*, 181(1): 56–67.

TANULMÁNYOK

- Osváth A. – Papp Z. A. (2020): Digitális fordulat az oktatásban? A digitális távoktatás tapasztalatai, lehetséges következményei. In: Szepessy P. – Szabó-Tóth K. – Horváth Z. – Kotics J. (szerk.): *Szellem és Tudomány, Látélet a járványhelyzetről*, 2020/2. sz., Miskolc, 179–204.
- Phelps, C. – Sperry, L. L. (2020): Children and the COVID-19 pandemic. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12(S1): S73–S75.
- Proháczik Á. (2020): A tantermi és az on-line oktatás (tanítás és tanulás) összehasonlító elemzése. *Opus et Educatio*, 7(3): 208–219.
- Szelezsánné Egyed D. (2016): A pedagógusok körében megjelenő stressz, pszichoterror és kiégés jelensége; prevenció és kezelési lehetőségek a köznevelési intézményben. *Opus et Educatio*, 3(5): 590–603.
- Thékes I. (2020): COVID-19 vírusjárvány miatti hazai távoktatás digitális megoldásainak elemzése. In: Kozma G. (szerk.): *Fejezetek a COVID-19-es távoktatás digitális tapasztalataiból*. Gerhardus, Szeged, 7–17.
- Tölgyessy Zs. (2020): *Karanténpedagógia a közoktatásban*. http://www.tani-tani.info/karantenpedagogia_a_kozoktatásban (Utolsó letöltés: 2021. 02. 03.)
- Winter, L. (2020): I'm a teacher in Italian quarantine, and e-learning is no substitute for the real thing. *The Guardian*, 2020 March. 18. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/mar/18/italy-quarantine-e-learning-coronavirus-schools-lockdown-teaching-children> (Utolsó letöltés: 2021. 02. 03.)

TANULMÁNYOK

Az iskola életébe való szülői bevonódás akadályai egy székelyföldi rurális település mintáján

SZÁSZ MÁRIA MAGDOLNA¹

ABSZTRAKT

A tanulmány egy székelyföldi rurális település mintáján keresztül, az Epstein (1987) által tárgyalt hat szülői bevonódási területen vizsgálja az iskola életébe való szülői bevonódás akadályait. A vizsgált térségben a tényleges Epstein-i értelemben vett szülői bevonódási folyamat kezdeti szakaszban van. Habár megjelennek az iskola-szülő együttműködés kategóriájába sorolható magatartások, még nem beszélhetünk egy tudatos szülő-iskola együttműködésről.

KULCSSZAVAK: szülői bevonódás, akadályok, rurális iskola

ABSTRACT

Barriers to parental involvement in school life of a rural settlement in Szeklerland

This study examines the barriers of parental involvement in school life through a sample of a rural settlement in Szeklerland, using the six areas of parental involvement discussed by Epstein (1987). In the study area, the actual process of parental involvement in the Epsteinian sense is in its initial stages. Although behaviours that can be categorised as school-parent cooperation are emerging, conscious parent-school cooperation is not yet characteristic.

KEYWORDS: parental involvement, barriers, rural school

Bevezetés

A szülők – a pedagógusok és a gyerekek mellett – az iskola mindennapi életének aktív szereplői. Ilyen értelemben az oktatási tevékenységgel, az iskolai döntésekkel kapcsolatos attitűdjeik, véleményeik, együttműködési hajlandóságuk mértéke nagyon fontos tényezők a gyermekek tanulási előmenetele, valamint az iskola működése szempontjából is. A szakirodalom a szülők iskolai életben való szerepét a szülői bevonódás fogalma alapján tárgyalja. A fogalom könnyebb megértéséhez rokon fogalmakat is használnak, mind az angol nyelvű-, mindpedig a magyar nyelvű szakirodalomban (parental involvement, parental participation, parental engagement, pa-

¹ Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, e-mail: szaszmaria@gmail.com

TANULMÁNYOK

rental support – szülői bevonódás, iskolai részvétel, otthoni támogatás) (Nyitrai et al. 2019). Podráczky (2012), valamint F. Lassú és munkatársaival (2012) egyetértve a szülői bevonódás fogalmát használom, ugyanis ez sokkal tágabban értelmezett és a tényleges bevonódási lehetőségek és tevékenységek mellett, az elköteleződést és szülői attitűdöket is magába foglalja.

A szülők a gyerekeik iskolai életének fontos szereplői, meghatározó szerepet játszanak az iskolával kapcsolatos tevékenységekben, így gyerekeik iskolai életébe való bevonódásának elemzése nem elhanyagolható. Az évek folyamán a nemzetközi szakirodalomban több kutatás (például Hornby 2000, Desforges – Abouchaar 2003, Epstein 2001, Cox 2005, Griffin – Galassi 2010) zajlott a téma különböző aspektusaiban, és bár szülői bevonódás pozitív hatásait már széles körben elismerték, mégis a tényleges tudatos szülői bevonódás, az iskola és szülők közötti partnerkapcsolat kiépülése sok helyen várat magára. Ennek számtalan oka lehet, melyek feltárásának hiányában a helyzet változatlan maradhat.

Tanulmányomban a szülők attitűdjére fókuszálva az iskola életébe való szülői bevonódás akadályozó tényezőit vizsgálom Joyn Epstein-féle bevonódási területek mentén egy székellyföldi rurális térség példáján. A szakirodalom nagyon sokféle akadályra hívja fel a figyelmet. Az elemzésemben arra törekszem, hogy a szülői interjúkból a lehető legtöbb akadálytípust beazonosítsam. Az, hogy a szülők elmondása alapján mi számít akadálnak, jelzi, hogy milyen területeken vannak problémák, elakadások a szülői bevonódás területén.

A szülői bevonódás akadályairól

Jelenleg kiterjedt kutatási irodalom áll rendelkezésre, amely szerint a szülői bevonódás előnyös minden korú gyermek számára (Eccles – Harold 1993, Desforges – Abouchaar 2003, Epstein 2001, Fan – Chen 2001, Henderson – Mapp 2002, Hill – Taylor 2004, Cox 2005, Jeynes 2003, 2005, Pomerantz et al. 2005, Lawson – Alameda-Lawson, 2012), és bár az iskola-család partnerség, a szülői bevonódás értéke általánosan elfogadott, ezt nem mindig lehet egyszerűen és hatékonyan megvalósítani. Ennek oka többféle lehet. Így a témában több kutatásra is sor került az évek folyamán, amelyek kimondottan az iskola és szülők közötti partnerség-, valamint a szülői bevonódás akadályait vizsgálták. Ilyen például Singh és Banerjee (2019) tanulmánya, melynek célja, hogy megtudják, milyen akadályok vannak a szülők bevonódásának terén. A tanulmány a korábbi irodalmak áttekintésével másodlagos adatokon alapuló elemzési módszereket követ. Az adatokat különböző folyóiratokból, kutatási cikkekből, könyvekből, jelentésekből, újságokból gyűjtötték össze a szülők gyermekeik oktatásába való bevonódásának akadályairól. A szerzők ezeket az akadályokat két formába azonosították: az egyik általános, a másik pedig specifikus. Az általános akadályok csoportjába a kulturális, a kommunikációs, az ütemezési és a

TANULMÁNYOK

nyelvi akadályokat, a környezeti korlátokat, az emberi természet akadályait és az iskolázottság szintjét azonosították. A konkrét akadályok csoportját a szülők lakóhelyi mobilitása, a fejlett programok ismeretének hiánya (pl. nemzetközi szinten sok esetben konkrét programokat szerveznek a szülőknek –felkészítő, tanácsadó programok a gyermeket érintő problémákkal kapcsolatban, szülők találkozója stb.– amelyekkel a szülői bevonódást ösztönzik), a szülők jövedelme és oktatási háttere, a tanári ütemtervben szereplő idő, a tanárok téves felfogása a szülők képességeiről és a szülők, valamint a tanárok közötti rossz kapcsolatok alkotják. Az akadályok mindkét formája befolyásolja a szülők bevonását. A Berry (2019) tanulmányában tárgyalt kutatás feltárja a szülők és a pedagógusok perspektíváit a család bevonásával kapcsolatos tevékenységek tekintetében, és azokat az akadályokat, amelyek alacsonyabb részvételi arányt okoznak. Vegyes módszert alkalmazott a kutatáshoz, és többféle nézőpontból vizsgálta meg az otthon–iskola partnerséget. A családoknak névtelen kérdőívet küldtek, amely közvetlenül a gyermekek szüleitől gyűjtött információkat tartalmazta a gondolataikról és az érintettséggel kapcsolatos küzdelmükről. A pedagógusokat interjúra hívták, amelyen megosztották tapasztalataikat a szülők bevonásával kapcsolatosan. Az eredményekből megtudtuk, hogy a szülők a leggyakoribb akadálnak a saját munkarendjüket mondták, valamint további fontos akadályként a kisebb testvérek felügyeletét, vagy a több testvért eltérő ütemtervét említették, de a tevékenységek kínálatának idejét, és a családon belüli szorongást is akadályként jelelték meg. A pedagógusok leggyakrabban a közlekedési lehetőségek hiányát és a szülők munkarendjét azonosították akadályként. Ugyanakkor az interjúk között az is szerepelt, hogy a szülőket egyszerűen nem érdekli, vagy félnek (Berry 2019). Ezek az eredmények megegyeznek egy másik vizsgálat eredményeivel, amely szerint a résztvevő szülők hetven százaléka a munkarendjét jelölte meg a legnagyobb akadálnak (La Paro et al. 2003). Machen és munkatársai (2005), McWayne és munkatársai (2004), Smith (2011), Williams – Sánchez (2011), Murray és munkatársai (2014), tanulmányaikban szintén a szülők munkájuk iránt való elköteleződését hangsúlyozzák annak érdekében, hogy el tudják tartani a családjaikat, így az emiatt kialakult időhiány áll a bevonódás akadályainak hátterében. Okeke (2014) szintén megállapította, hogy a szülői részvételt jelentősen az időhiány akadályozza, továbbá a gyermekfelügyelet hiánya, az iskola-szülő befogadási politika hiánya, valamint a szülők keveset tudnak a bekapcsolódás módjáról, és az iskolai működési struktúrája szorongást vált ki a szülők csoportjából.

Előfordulnak olyan esetek is, amikor a szülők nem törődnek gyermekük oktatásával, így nincsenek ők maguk sem jelen az iskola életében (Haack 2007, Jafarov 2015). Al-Dababneh (2018) szintén a szülők szemszögéből vizsgálta a szülői részvétel akadályait egy jordániai általános iskolákban kérdőív segítségével. Az eredmények azt mutatták, hogy a szülői részvétel fő akadály a szülők meggyőződése saját szerepükről. A szülők ugyanis nincsenek tisztában azzal, hogy ők miként és hogyan kellene jelen legyenek a gyerekei iskolai életében, milyen szerepük kellene legyen az

TANULMÁNYOK

iskolai folyamatokban. Továbbá szintén gyakoriak a pedagógussal és a csapatmunkával kapcsolatos akadályok. Baker és kutatótársai (2016) szintén a szülők csoportját és az iskolai személyzetet vizsgálta a fókuszcsoport módszerével a szülői bevonódás akadályának témakörében. Az akadályok azonosításakor a szülők úgy érezték, hogy a családok bevonásának lehetőségeit számos probléma gátolja. Az adatok szerint az alábbi kategóriák terén merülnek fel akadályok: részvételi lehetőségek biztosítása, kommunikáció, családok befogadása az épületbe, időbeli vagy időbeosztási akadályok.

Más kutatások szerint a szülők részvételének hiánya a szülők és az iskola személyzete, vagy maga az iskola között fennálló nem hatékony kapcsolat problémája miatt fordulhat elő, beleértve az iskolával kapcsolatos korábbi tapasztalatokat (Baker et al. 2016, Smith 2011). Mint Rhames (2014) szerint, sok szülő nem vesz részt gyermeke iskolai életében, mert nem kapnak meghívást az iskolától, vagy az iskola környezete nem vendégszerető számukra.

Az iskola légköre szintén az alacsony szülői részvétel tényezője lehet, ugyanis a szülők nem érzik azt, hogy egy szülőket befogadó iskolával állnának szembe. Sok esetben azt érzik, hogy ők nem szívesen látottak gyerekeik oktatási intézményeiben (Haack 2007, Washington 2016). Az iskola kultúrája befolyásolhatja a szülők részvételét gyermekük oktatásában (Haack 2007, Jafarov 2015). Abban az esetben, ha az iskola úgymond nem szülőbarát, a szülők nem érzik szívesen látottnak magukat, nem is vesznek részt az iskola életében. Néhány szülőnek nehezebbé esik kommunikálni a gyereke pedagógusával az eltérő szociális státusz miatt (Haack 2007, Jafarov 2015). A szülők nagyon sok esetben azt érzik, hogy hiányoznak a szükséges készségek, és megijednek attól, hogy kommunikáljanak a pedagógusokkal (Bailey 2017). Oates (2017) szintén számos akadályt említett a szülői bevonódás kapcsán, amelyeket más tanulmányok is felfedtek: a gyermekfelügyelet hiánya, a szülői életkor kérdése, a megfélemlítés, a marginalizáció, nyelvi hiányosságok, az erőforrások hiánya, az iskola szerkezetével kapcsolatos problémák, a barátságos légkör hiánya, valamint a szülők ismerete a bevonás módjáról. Ugyanakkor a közlekedés hiánya és a szülők munkarendjének rugalmatlansága akadályozza a szülői részvételt (Deakin 2014). Bailey (2017) szerint a szülői bevonódás szakirodalmában számos lehetséges akadályt tárgyalnak, ezek az akadályok elriasztják a szülőket az iskolákkal való partnerségtől. Ő többek között három kategóriát emel ki: kommunikációs akadályok, kultúra és identitás, valamint szervezeti akadályok.

Az előbbieken felsorolt szerzők eredményei szerint a szülők időhiánya jelenik meg a legdominánsabban korlátként, ugyanis ez az, amit az általam olvasott szerzők többnyire megjelölnek. Az elemzések alapján az időhiány leggyakoribb oka a szülők munkarendje, valamint a kisebb testvérek felügyelete okozza. Emellett további akadályokat jelent a befogadó iskolai légkör hiánya, a bevonódás módjáról való ismeretek hiánya, valamint a kommunikációs korlátok. Az 1. táblázatban összefoglaltam

TANULMÁNYOK

a Szakirodalmi áttekintés részben megjelenő különböző kutatások eredményeit a szülői bevonódás akadályaival kapcsolatosan a

Singh és Banerjee (2019) szerzőpáros felosztása mentén:

1. táblázat. A szülői bevonódás akadályainak összefoglalása

A SZÜLŐI BEVONÓDÁS AKADÁLYAI	
ÁLTALÁNOS	kulturális akadályok
	kommunikációs akadályok
	ütemezési akadályok
	nyelvi akadályok
	környezeti akadályok
	emberi természet akadályai
	iskolázottsági szint
SPECIFIKUS	szülők lakóhelyi mobilitásának hiánya
	fejlett programok ismeretének hiánya a szülők részéről
	szülők jövedelme
	szülők oktatási háttere
	pedagógusok által meghatározott idő
	szülők időhiánya
	szülők munkaprogramja
	pedagógusok téves felfogása a szülők képességeiről
	szülő-pedagógus rossz kapcsolata
	gyerekfelügyelet hiánya
	a bevonódással kapcsolatos tudás hiánya a szülők részéről
	szülői érdektelenség
	szülői ismeretek hiánya a bevonódás módjáról
	résztvételi lehetőségek biztosításának hiánya a szülők részére
	nem befogadó iskolai légkör

Forrás: saját szerkesztés

A szülői bevonódás témájának angolszász szakirodalmában J. L. Epstein volt az első 1987-ben, aki egy szülő-iskola kapcsolat modellt dolgozott ki, amely három fő kontextusból (család, iskola és helyi közösség) indult ki (F. Lassú et al. 2012, Imre

TANULMÁNYOK

2016). Epstein modelljének alapja Bronfenbrenner (1979) ökológiai rendszerelmélete, amely a szülő és iskola partnerkapcsolatát egy rendszerként magyarázza, valamint több egymásba ható szférából tevődik össze (Epstein 1987 idézi Imre 2017). Bronfenbrenner elmélete állítja, a gyerekek akkor tanulnak a legjobban, ha a környező rendszereik pozitívan kölcsönhatásba lépnek egymással (Hampden-Thompson – Galindo 2017). Epstein egy keretrendszert azonosított, amelyben megjelölt hat területet: gyermeknevelés, a kommunikáció, az önkéntesség, az otthoni tanulás, a döntéshozatal és a közösséggel való együttműködés (Epstein et al. 2002). A modell a családot, az iskolát és a közösséget átfedő befolyási szférákként mutatja be, amelyek összhangja meghatározó jelentőséggel bír a gyermekek optimális fejlődése szempontjából (Hornby – Lafaele 2011). Elemzésemben ezen hat terület mentén megvizsgáltam, hogy a szülői bevonódás terén milyen korlátok jelennek meg.

A kutatás tárgya és módszerei

Jelen tanulmány a Székelyföldön található Kászoni-medencében, szülők körében, 2020-2021 között végzett interjú adatfelvétel alapján készült. A szülők attitűdjének elemzésében az iskola életébe való szülői bevonódás akadályozó tényezőit tárgyalja. Ez az elemzés egy nagyobb kutatás része, amelyet a Doktori Program² keretében folytattam. A kutatás fókuszja a szülői bevonódás vizsgálata az epsteini (Epstein 1987), szülő-iskola partnerkapcsolati modell alapján, valamint a kutatás külön foglalkozik a koronavírus okozta változásokkal az iskolai gyakorlatban és a szülői bevonódás terén, valamint a szülői elképzelésekkel. Jelen tanulmány elemzési anyagát az Epstein által megjelölt hat területen készített harminchét interjú képezi. A félig strukturált interjú beszélgetéseket minden esetben az édesanyák vállalták előre egyeztetett időpontokban a családok otthonában. A beszélgetések átlagos időtartama 30-40 perc volt. Az interjúalanyokat hólabda módszerrel választottam ki. A célcsoportot a helyi iskolákban járó alsó tagozatos (előkészítőtől negyedik osztályig) gyerekek szülei képezték. Az interjú adó szülők hagyományos családmodellt követnek, egy-két esetben az édesapák külföldi szezonmunkára járnak. A családokban átlagosan két-három gyerek van.

Az interjú beszélgetéseket az Epstein-féle bevonódási területek (szülői feladatok, nevelés; kommunikáció; önkéntesség; otthoni tanulásban való segítségnyújtás; döntéshozatal; közösségi együttműködés) témakörei vezették és szintén ezek mentén elemeztem az akadályokat. Az interjúkat egységes szövegtörzsként kezeltem. Arra kerestem a választ, hogy rurális térségben működő iskolák esetében melyek a legfontosabb szülői bevonódás akadályai a szülők szerint. Az iskolavezetés, pedagógusok szándékait jelenleg nem vizsgálom, az egy következő kutatási tervem a témá-

² Debreceni Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program

TANULMÁNYOK

ban. A szülők által megfogalmazott akadályokból minél többet igyekeztem beazonosítani. Ezek részletes elemzése egy későbbi tanulmány tematikája lesz.

A kutatás terepe

A Kászoni-medence Székelyföldön, Hargita megye délkeleti részén fekszik, önálló földrajzi kistáj, területe 300 négyzetkilométer, földrajzilag zárt vidék. A település gazdasági szempontból is elmaradottabb sok, a megyében található településhez képest. A községet öt település alkotja: Kászonaltíz, Kászonfeltíz, Kászonimpér, Kászonjakabfalva és Kászonújfalva.

A lakosságszám a 2011-es népszámlálás alapján 3012 fő, ez az utóbbi időszakban érdemben nem változott. A legközelebbi városok 30-40 km-re találhatók, a tömegközlekedést napi egy-két autóbuszjárat biztosítja. A településen élők többnyire növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkoznak, a helyi közintézményekben, valamint néhány magáncégnél dolgoznak. A fiatal generáció jelentős része külföldön vállal munkát.

A településeken összesen négy iskola és négy óvoda működik, amelyek közigazgatásilag a Kászonaltízi Dr. Lukács Mihály Gimnáziumhoz tartoznak. Jelenleg 369 iskolás (előkészítőtől nyolcadik osztályig) és 130 óvodás gyerek jár a község oktatási intézményeibe összesen. Nagyon minimális azon gyerekek száma, akik napi szinten a községből városra ingáznak iskolába. Az egy-két példa olyan esetekben fordul elő, amikor a szülők is napi szinten beutaznak a városba a munkahelyük miatt. A vizsgált iskoláknak nincs konkrét szabályzata a szülői bevonódásra vonatkozóan. Ugyanakkor vannak olyan alkalmasszerű programok, amikor a szülők bevonódhatnak és ezek egy tartósabb elköteleződést/jelentéket is eredményezhetnének. Ilyenek az iskola hivatalos ünnepei, iskolai eseménye, az egyes osztályok által szervezett különböző szabadidős programok, amelyeken a szülők is részt vehetnek, szülőértekezletek.

Eredmények

A gyakorlatban számos akadály gátolja a szülők és az iskolák közötti sikeres és tartós együttműködést. Ahogyan a szakirodalmi részben is láthatjuk, több területen is merülnek fel akadályok abban, hogy a szülők hatékonyan és elköteleződően részt vegyenek gyerekeik iskolai életében. A témával foglalkozó szerzők (például Amatea – West 2007, Suarez-Orozco et al. 2010, Wilder 2014) többek között azért tartják fontosnak, hogy a szülők elkötelezetten vegyenek részt az iskola életében, mert pozitív hatással van a gyerekek tanulmányi eredményeikre, a teljesítményeikre, az iskolához és tanuláshoz való hozzáállásukra, viselkedésükre, a problémák megoldására, a társadalmi alkalmazkodásra, valamint a szülőknek esélyük van arra, hogy jobban megértsék, mit tanul a gyermekük, mi történik az iskola életében, és ők miként tud-

TANULMÁNYOK

nának segíteni. Elemzésemben Epstein szülői bevonódás területeit vettem alapul és ezek mentén megvizsgáltam, hogy a szülői narratívák alapján az egyes területeken milyen akadályok körvonalazódnak a vizsgált rurális térségben.

Szülői feladatok, nevelés

Első körben a szülőkkel készült interjúk alapján a szülők gyermekeik felé irányuló alapkötelezettségei, a tágabb értelemben vett nevelés területén elemeztem a felmerülő akadályokat. A szülői feladatok, nevelés dimenzió alatt tág értelemben a megfelelő otthoni körülmények megteremtését értjük a gyermek hatékony tanulásának érdekében. Ez kimondottan fontosnak számít, ugyanis a gyerek egészséges, globális fejlődéséhez elengedhetetlen a megfelelő környezet és biztos szülői támasz nyújtása. Ennél a témakörnél a szülők inkább más szülőtársak nevelési vagy viselkedési stílusain, vagy éppen a tanulási eszközök beszerzésének a hiányán példálóztak.

„Tulajdonképpen van, mert az a helyzet, hogy lehet, hogy valahogy el lehetne indulni, vagy elindítani különböző szakköröket, vagy bármi, de a szülő ki kell tartson. Tehát hogyha most Zsuzsika azt mondja egy hét után, hogy csókolom anyuka, én nem szeretnék menni, hát jól van kicsi leányom, akkor nem mész, s ennyi volt, hát itt azért ez nagy probléma... Tehát nem szabad ezt megengedni. A szülők következetesek kell legyenek és határozattak, s sajnos ez sokszor nem így van.” (9. sz. i.)

„Hát, időt kell szakítani. Az idő az nagy úr, de kell szakítani időt, tehát most, ha gyermeket vállalsz, akkor rájuk kell az időt is szánni. Tehát vannak olyan dolgok, amit el kell hagyni, s a gyermekkel kell foglalkozni, vagy utána kell nézni. Én úgy látom, hogy sajnos nem mindenki teszi ezt meg.” (11. sz. i.)

„Viszont most ezekre a modern eszközökre szükség van, de nem mindenki tudja megengedni magának. A lényeg, hogy legyen a gyereknek a lakásban helye, tudjon nyugodt körülmények között tanulni... Sajnos sok családban ez sem adatik meg.” (16. sz. i.)

„Nem akarnak, ez a legnagyobb baj. Sokan inkább fölöslegesnek tartják ezt az egészet. A gyermek tanuljon s kész... pedig ennek is mekkora haszna lehetne.” (2. sz. i.)

Ahogy az interjúrészletek is szemléltetik a szülői feladatok, nevelés kategórián belül felmerülő akadályok nagyon sokrétűek és széles körben értelmezhetőek. Egy rurális település esetében a kedvezőtlen szocioökonómiai háttérű családok helyzete,

TANULMÁNYOK

a roma kisebbséghez tartozó családok sajátosságai, a különböző értékrend, a szülők időhiánya, vagy sok esetben érdektelenséget mutató magatartása egyaránt képezheti az iskola életébe való szülői bevonódás akadályait. A vizsgált térségben a tanulásra ösztönző otthoni környezet nem minden esetben valósul meg a lakás mérete vagy a testvérek száma miatt, de olyan esetek is előfordulnak, amikor a szülőknek kényelmesebb az, ha a gyerek például a konyhaasztalnál tanul, míg a szülő a házimunkát végzi és eközben segít a tanulásban vagy felügyeli gyermekét. Ez időgazdálkodás és a családi élet menedzselése szempontjából is kedvezőbb számunkra. A nevelésben, valamint az iskola és tanulás értéként való szemléletmódja terén is merülnek fel akadályok. A szülői feladatok, nevelés terén tehát a vizsgált térségben legfontosabb bevonódási akadálnak számít a szülői akarat hiánya, a szülők erre fordított ideje, a családok anyagi nehézségei, amelyek gátolják a megfelelő eszközök biztosítását, az iskolától eltérő értékrend képviselése és a szülői érdektelenség.

Kommunikáció

A második elemzési dimenzió a kommunikáció, pontosabban a szülő és pedagógus (egyes esetekben iskola) közötti információcsere. Ez az a kategória, amelyet a szülők az egyik legfontosabb komponensnek tartanak a szülői bevonódás terén. Lényegében az iskola és a család közötti hatékony kommunikáció a partnerség előfeltétele.

A narratívák alapján a pedagógus személyisége nagyban meghatározza, hogy hogyan alakul a szülő-pedagógus kommunikációja. Az egyirányú kommunikáció gyakran akadályt jelent a szülő-pedagógus partnerkapcsolati viszony kialakulásában. Az interjúalanyok narratívái alapján ezért gyakran a pedagógust hibáztatják, viszont egyes szülők beismerik azt is, hogy a szülők azok, akik nem hajlandók kifejtetni véleményüket, elmondani javaslataikat vagy éppen nyíltan felvállalni ellenvetésüket egyes problémákkal kapcsolatban. Gyakran az információ több csatornán is át kell menjen ahhoz, hogy a célszemélyhez eljusson. A kommunikációs szakadék lényegében további akadályokat teremthet az iskola életébe való szülői jelenlét különböző területein. Sok esetben a rurális közegben élő szülők, akik alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek nem érzik komfortosnak azt, hogy ők kommunikáljanak a pedagógussal, nem érzik úgy, hogy megfelelően ki tudnák fejezni magukat, így inkább nem közlik mondandójukat.

„Hát... ahogyan az elején beszéltük a kommunikációhiány lehet pl. egy ilyen. Vagy na ahogyan mondtam, a pedagógus személyisége. Ha a pedagógus nem barátságos a szülők fele, vagy nem olyan beszédesebb, akkor az már akadály. Akkor nem informálja a szülőt vagy nem beszél vele vagy na. Csak a legszükségesebbet tud meg a szülő. Na akkor mit csináljon a szülő?” (25. sz. i.)

TANULMÁNYOK

„Nem tudom, van olyan szülő, aki szégyenli beszélgetni a tanítóval, mert ő nem tud úgy...” (19. sz. i.)

„...eszembe jutott az is, hogy milyen a tanító. Ha az olyan, akkor a szülőnek nem nagyon van kedve menni. Ha a tanító megnyeri a szülőket, akkor azok is már szívesebben mennek. Fontos ez, hogy hogy áll szóba a tanító.” (17. sz. i.)

A tapasztalatok alapján a vizsgált rurális térségben működő iskolában a pedagógus-szülő kommunikációban leginkább a pedagógus a kezdeményező, a domináns fél, főként ő az, aki információt ad, aki szükségét látja a kapcsolatnak. A pedagógus és szülők gyakran nem tudnak kilépni az alá-fölérendeltségi viszonyból, nem tud kialakulni egy egészséges partnerkapcsolat. Egyes szülők magas kritikai attitűdöt mutatnak a pedagógusok fele, másik részük pedig passzív és inkább hárít az iskola fele. A pedagógus-szülő interakciót gyakran elégedetlenség jellemzi a szülők szempontjából a pedagógus és szülő különbözősége miatt. A szülők többségében az informális kapcsolattartást részesítik előnyben („Ügyis találkozok vele az úton.”), és akadálynak számít ez olyan szempontból, hogy ilyen esetben nem egy tudatos és elköteleződött szülői bevonódásról van szó. A megfelelő kommunikációs csatorna kiválasztása, a hagyományos vagy alternatív kapcsolattartási módok nem megfelelő alkalmazása szintén akadályt jelenthet a szülők számára. Tehát a kommunikáció kapcsán a vizsgált térségben a legfontosabb korlátnak számít, hogy a pedagógusok és szülők nehezen tudnak kilépni az alá-fölérendeltségi viszonyból és ez akadályozza az egyenlő felek közötti kommunikációt, ritkább esetben nem érzik a szülők komfortosnak azt, hogy ők szóba álljanak a gyerekeik tanítóival. Ezek a korlátok a szakirodalmi anyagokban (Haack 2007, Jafarov 2015, Baker 2016, Bailey 2017, Banerjee 2019) is megjelennek. További fontos akadálynak számít, hogy a szülő és pedagógus nem ugyanazt a kommunikációs formát részesítik előnyben.

Önkéntesség

A szülők iskolai munkába önkéntesként történő bekapcsolódása a vizsgált térségben viszonylag új dolognak számít. Sok esetben azzal van probléma, hogy a szülői populáció nem érzi azt, hogy neki szerepe lenne az iskola életében azon túl, hogy anyagiilag támogatja gyerekeit, biztosítja a szükséges eszközöket, eljuttatja az iskolába, vagy az egyes programokra. Ez a hagyományosnak számított modell ma is működik. Az iskola és a családi élet gyakran két párhuzamos szálon fut és kevés a találkozási pont. A szülők leginkább a feladattejesítő szerepben vannak, ha valamire megkéri őket az iskola, vagy a pedagógus rendelkezésére állnak, de nem kezdeményeznek, vagy önkéntesen nem ajánlják fel segítségüket. Gyakran nincsenek is tudatában annak, hogy ők bekapcsolódhatnak a gyerekeik iskolai életébe, az egyes eseményekbe,

TANULMÁNYOK

vagy egyáltalán programokat kezdeményezhetnek az iskolán belül. Kevésbé nyitottak arra, hogy ők álljanak elő ötletekkel, vagy önkénteskedjenek az iskola életében. Ez bizonyára annak is tulajdonítható, hogy a szülők generációjában az önkénteskedés még nem volt ennyire elterjedt, mint napjainkban, így ők nem ebben szocializálódtak.

„...szerintem nem elég csak az, hogy elviszem és berakom a foglalkozásra vagy utána megyek. Sokkal jobban bele kellene a szülő avatkozzon a dolgokba. De itt nem foglalkoznak ezzel...” (12. sz. i.)

„Egy, hogy összeszedni az embereket. Sőt a szülő kellene kezdeményezze ezeket a programokat. Hiába várják a szülők a sült galambot. A szülő is kezdeményezzen, ne csak pl. a pedagógus vagy az iskola, vagy ezektől várni el. Szülői összefogás kellene, s akkor esetleg kommunikálni a pedagógussal is, hogy esetleg mire lenne szükség, ő hogy látja. S a tevékenység során is esetleg a szülő is beegíthet amibe kell. Na de nem megy ez.” (16. sz. i.)

„A szülőkön múlik szerintem. Mi kellene kezdeményezzünk, de a szülő nem lelkes annyira. A tanár belefárad már egy idő után...” (25. sz. i.)

Az interjúk tapasztalatai azt mutatják, hogy a szülők kezdeményező megatartása és önkéntes szerepvállalása az iskolai életben minimálisan valósul meg. A narratívák alapján a szülők gyakran hivatkoztak az idő- vagy energiahányra, vagy hárítanak az iskola, pedagógusok fele, hogy ami az iskolával kapcsolatos, az csakis az iskola, pedagógusok feladata. Többnyire néző szerepben vannak jelen az iskolai egyes rendezvényein.

Az önkéntességre több lehetőségük is lenne a szülőknek. Habár a közösségi hagyományok, az iskola múltja nem szolgált mintával ezen a téren, de a szülők csoportja önkéntes módon akár szépíthetné az iskola épületét, az egyes iskolai rendezvényekben önkéntesen vállalhatnának szerepet olyan területeken, amelyekben éppen kompetensek (például hangosítás, sütemény készítés, jelmez varrás stb.)

Az epsteini modell harmadik területe kapcsán a vizsgált térségben a legfontosabb akadálnak számít tehát, hogy a szülők nem érzik azt, hogy nekik szerepük lenne gyerekeik iskolai életében, nem partneri szerepben vannak jelen, nem kezdeményeznek különböző programokat, vagy nem önkénteskednek, csupán teljesítik azt, ha valamire megkérik őket. Ez feltehetően abból adódik, amire utaltak Okeke (2014) és Al Dababne (2017) tanulmányaikban, hogy a szülők lényegében keveset tudnak a szülői bevonódás módjairól, nem tudják mi az ők szerepük, vagy mit tehetnek meg.

TANULMÁNYOK

Otthoni tanulásban való segítségnyújtás

A gyermekek otthoni tanulásának támogatása eltérő mintázatokat ölt a vizsgált tér-
ségben, amelynek az egyes családokban különböző okai vannak. Sok esetben egyéni
mintázatok alakulnak ki arról, hogy ki hogyan akar vagy éppen tud szerepet vállalni
gyereke otthoni tanulásában. Egyértelmű, hogy a különböző társadalmi státuszú
családok eltérő módon és utakon tudnak részt venni gyermekük iskoláztatásában.
Vannak olyan családok, ahol a szülő segít és semmilyen akadályba nem ütközik
ezen a területen. A másik példa, amikor a család gazdasági státusza megengedi, hogy
gyerekének magánórát vegyen, segítséget kér kompetensebb személyektől, a szü-
lő tehermentesíti saját magát, átruházza a felelősséget egy kívülálló személyre.
Ugyanakkor van az a szülői csoport, aki anyagilag sem engedheti meg magának,
hogy gyerekének különórát fizessen, és ő sem kompetens abban, hogy hatékonyan
segíteni tudjon gyereke otthoni tanulásában. Mindezek mellett a szülők gyerekeik
otthoni tanulásában való segítségnyújtásának akadályai nemcsak a habitustól és
szülői tudatosságától függenek, hanem sokszor a tanuló egyéni képességei, hozzá-
állása, életkori sajátosságai és a szülővel való kapcsolata is meghatározza.

*„Én azt sem bánnám ha nem lenne (házi feladat). Sokszor nekünk nehéz a szü-
lőknek. Szerintem az lenne a leghatékonyabb, ha órák után ottmaradnának s
ott csinálnák meg a házi feladatot.” (3. sz. i.)*

*„Akkor szerintem megcsinálja s az ő felelőssége, hogy meglegyen. Lehet, hogy
akkor is kell a románba például, csak az a helyzet, hogy abban én is nehezen
tudok. Az internetet használva esetleg. De ahogy hallom nagyobbaktól, azért
abban kellett.” (6. sz. i.)*

*„Járatom külön órára. Jobb az úgy, nekem nincs sokszor időm segíteni. Jár ma-
tekra, románra, de majd az angol is fog kelleni. Megfizessük és kész.” (20. sz. i.)*

Ahogy egyes interjúrészek is mutatják gyakori az, hogy a szülők az iskolára
egyfajta szolgáltatásként tekintenek, az otthonra kapott feladatok elvégzését is az
iskola kellene megoldja a szülők tehermentesítése érdekében. Egy korábbi kutató-
som igazolja (Szász 2018), hogy a házi feladat kapcsán nagy a bizonytalanság a szü-
lőkben. Már annak megítélése is nagyon megosztó, hogy egyáltalán van-e szükség
házi feladatra, vagy legalábbis kevesebb házi feladat kellene. Azzal azonban min-
denképpen egyetértettek, hogy muszáj segíteni a gyerekeknek, mert egyedül nem tud
megbirkózni, de az iskola utáni programoknak meghatározó szerepet tulajdonítottak
éppen a házi feladatok elvégzése miatt (Szász 2018). Az otthoni tanulásban való
segítségnyújtás terén tehát a legfontosabb korlátoknak számítanak, hogy a szülők
nem érzik azt, hogy nekik feladatuk lenne a házi feladatban való segítségnyújtás, ők

TANULMÁNYOK

maguk sem képesek segíteni, valamint az iskolára hárítják ezt a feladatot. További akadályként merül fel a gyerek életkora, ugyanis ahogyan halad az osztályszintek között, egyre kevesebb szülői segítséget igényel. Ugyanez a helyzet az egyes gyerekek hozzáállásával is, ugyanis míg kisebb osztályosok, a szülők hatnak rájuk, együtt oldják meg a feladatokat, viszont egyesek ahogyan elérik az öt-hatodik osztályt szintén nem igénylik a segítséget, és ők maguk sem foglalkoznak az otthoni tanulással. Az általam olvasott szakirodalomban a házi feladat körüli akadályokra nem tértek ki konkrétan a szerzők.

Döntéshozatal

Az iskolai döntéshozatalokba való szülői aktív közreműködés a bevonódásnak az a területe, amelyet leginkább bizonytalanság és tudatlanság jellemez. Az iskola életébe való döntéshozatali folyamatok terén a megkérdezett rurális térségben lévő szülők csoportja egyöntetűen úgy véli, hogy nekik egyáltalán nincs beleszólásuk az iskola és vezetőség döntéseibe, határozataiba. Ezt az alábbi interjúrészletek is szemléltetik:

„Szerintem van amibe lenne a szülőknek is, csak nincs kitartás, vagy nincs me-részség sem ahhoz, hogy oda álljanak és elmondják a dolgokat.” (29. sz. i.)

„Nem, megmondják, és el kell fogadni. Nem, nem. A pedagógus is elmondja, s mi bólogatunk s teljesítjük.” (7. sz. i.)

„Nincs nagyon beleszólása a szülőnek. Soha nem is volt.” (15. sz. i.)

„Sokszor ejsze jobb is, hogy a szülő ne szólogasson bele. Ő úgy sem tudja any-nyira.” (2. sz. i.)

Egyes szülők még azt is megkérdőjelezzik, hogy egyáltalán nekik valójában lehet-ne-e beleszólásuk az iskola életébe, az egyes döntések meghozatalában. A székel-yöldi rurális településeken működő iskolákban egy általánosan elfogadott tény, hogy a szülőnek nincs beleszólása az iskola szabályaiba, döntési folyamataiba. A szülők csoportja megszokta azt a bejáratott módszert, hogy az iskola közli a döntéseket, szabályokat, a szülők meg beállnak, és teljesítik ahogy tudják az iskola elvárásait, akkor is, ha ők teljesen másképpen gondolják, de nem szólnak bele a döntésekbe. Ugyanakkor a szülők nagy része nem is érzi magát kompetensnek abban, hogy beleszóljon az iskola által meghozott döntésekbe. A szülői narratívák alapján az isko-la nevelőtestületében levő szülői képviselő sem működik hatékonyan, ők is inkább csak formális módon vannak jelen, amely a vizsgált térségben általánosan elfoga-

TANULMÁNYOK

dott. A döntéshozatal területén tehát akadálnak számít a szülők informálatlansága, motiválása, valamint kompetenciája azon a téren, hogy ők képesek érdemben beleszólni az egyes döntésekbe. Az iskolában viszont történnek olyan változások (pl. iskolai ballagás megszervezése), új helyi szabályok behozatala (pl. egyenpóló bevezetése, a helyi szabályok megszegésének következményei) amelyekbe a szülők is kinyilváníthatnák véleményüket.

Közösségi együttműködés

Az elemzés utolsó dimenziója a közösségekkel való együttműködés, amelyben a szülők kulcstényezőknak számítanak. A közösségi együttműködés fontos cél lenne, lényegében az iskola és a helyi társadalmi környezet közötti kapcsolat kiépítésében lehetne szerepük a szülőknek. Az iskola életébe való szülői bevonódás ezen területén a szülők közreműködhetnek olyan szinten, hogy segíthetnek a helyi önkormányzatnak, a helyi vállalkozóknak, a civil szervezeteknek az iskola életébe történő bevonásában. Az iskolát és a családot körülvevő tágabb közösségi intézményekkel való együttműködés a család és az iskola erőforrásainak gazdagítását eredményezhetné. Fontos akadálnak számít, hogy ezt az erőforrást sem a szülők, sem az iskola nem ismerte fel és nem alkalmazza. A szülők csoportja kívülről várja a segítséget, mondhatni elvárják a közösségi intézmények, helyi előjárók, a rurális települések kulcshemélyei támogatását az iskola irányába. A szülők csoportja ebben nem látja saját tényleges feladatát.

„Nem tudom, nincs a ki csinálja. Nem akar senki semmit. Nem nagyon kezdnek semmit. Se a tanács se az iskola se senki. Vannak olyan faluk, ahol délutáni oktatás van, vagy valami sport vagy na, bármi. Itt nincs semmi, s ezeknek a gyermekeknek is menni kellene.” (19. sz. i.)

„Itt nincs semmi a gyermekeknek. Nem érdekli itt a bandát, a helyi vezetőket, hogy valami legyen.” (5. sz. i.)

„Kellene valami, kellene valamit csináljanak. Máshol annyi minden indul, bese-gítenek a közbirtokosságok, vagy a tanács, itt nincs.” (12. sz. i.)

Az interjúrészletek is szemléltetik, hogy a szülők csoportja kívülről várja a segítséget. A helyi közösségi erőforrás tudatos használása, és az iskola érdekében való partnerségi viszony kialakítása a vizsgált térségben nagyon minimális, amelyet a szülők sem mozdítanak elő személyes kapcsolataik által. Az Epstein-i bevonódás utolsó területén a vizsgált térségben a legfontosabb korlátnak számít az, hogy a szülők nincsenek tudatában annak, hogy a közösségi együttműködést, mint helyi

TANULMÁNYOK

erőforrást ki lehetne használni, és nem vesznek részt közvetítő, besegítő szerepben például a helyi intézmények és iskola kapcsolatának kiépítésében.

Az általam vizsgált térségben és a szakirodalmi részben olvasott akadályok több szinten is hasonlóságot mutatnak. Bár eltérő társadalmakról, országról beszélünk, a szülői bevonódás akadályai sok esetben megegyeznek és azonos problémával szembeesülnek a szülők.

Összegzés

Tanulmányomban a szülők attitűdjének elemzése révén az iskola életébe való szülői bevonódás akadályozó tényezőit vizsgáltam az Epstein-féle hat bevonódási terület mentén egy székesfehérvári rurális település példáján. Arra törekedtem, hogy a szülői interjúkból (37 interjú) a lehető legtöbb akadálytípust beazonosítsam. Az Epstein által megjelölt első bevonódási terület legfontosabb akadályai a szülői akarat hiánya, a szülők időhiánya, anyagi nehézségek, iskolától való eltérő értékrend, valamint a szülői érdektelenség. Ezek azok a tényezők, amelyek negatívan befolyásolják a hatékony szülői bevonódás a szülői feladatok, nevelés terén. A kommunikáció területén felmerülő leggyakoribb akadályok az alá-fölérendeltségi viszonyból származó frusztráció, amely hatással van a kölcsönös és hatékony kommunikációra, valamint a szülő és pedagógus eltérő kommunikációs formájának preferenciája. Az önkéntesség területén felmerülő leggyakoribb akadályok, hogy a szülők nem érzik azt, hogy nekik szerepük lenne gyerekeik iskolai életében, nem kezdeményeznek, és önkéntesen nem vesznek részt semmiben. A házi feladatban való segítségnyújtás területén felmerülő legfontosabb akadályoknak számítanak, hogy a szülők nem tartják az ők feladatuknak, nem tudnak segíteni a saját hiányos kompetenciáik miatt, hárítanak az iskola fele. A döntéshozatal területén a leggyakoribb akadályok a szülők informálatlansága, motiválása, valamint kompetenciahiány azon a téren, hogy ők képesek érdemben beleszólni az egyes döntésekbe. A közösségi együttműködés területén felmerülő akadályok, hogy a szülők nincsenek tudatában annak, hogy a közösségi együttműködést, mint helyi erőforrást ki lehetne használni, és nem vesznek részt közvetítő, besegítő szerepben például a helyi intézmények és iskola kapcsolatának kiépítésében.

Mindegyik Epstein-féle bevonódási lehetőség sajátos kihívást jelent, ugyanis a tapasztalat azt mutatja, hogy a rurális térségben lévő iskolák nincsenek megfelelően felkészülve arra, hogy bevonják mind a hat epsteini területen a szülők csoportját, valamint gyakran a szülők sem látják saját szerepüket az iskola életében. Készen van a bevonódás fontosságának felismerésében a helyi társadalom még az elején tart, ami nagyon fontos akadálnak számít a bevonódás terén. A tényleges epsteini értelemben vett szülői bevonódási folyamat kezdeti szakaszban van. Habár megjelennek a bevonódás kategóriájába sorolható magatartások, de erre nem tekinthetünk úgy,

TANULMÁNYOK

mint egy tudatos szülő-iskola együttműködés. Ennek társadalomtörténeti előzményei vannak, ugyanis a szülő és iskola között nem partnerségi a viszony, hanem az iskola fölérendeltségi helyzetben van. Városon ez már változóban van valamilyen szinten, de rurális településeken a szülők kevésbé érzik azt, hogy beleszólásuk és szerepük volna az iskola tevékenységébe.

Minden bevonódási forma valószínűleg eltérő eredményeket hoz a diákok, a szülők, az oktatási gyakorlatok és az iskolai légkör tekintetében, ezért fontosnak láttam azonosítani azokat az akadályokat, amelyek hatással vannak a szülők részvételére és a gyermekek megfelelő oktatására.

Ha a kutatás továbbgondolására tekintünk fejlesztéspolitikai szempontból, az akadályok azonosítása révén olyan megoldások kidolgozására lenne lehetőség, amelyek elősegíthetnék mind az oktatási szakemberek, iskolavezetők, mind a szülők munkáját a bevonódás terén. Mindenik Epstein-féle területen megjelennek olyan tényezők, amelyek segítenék a szülők aktivizálását, erősebb jelenlétét az iskolai életben. A szülői feladatok, nevelés területén a gyerekneveléssel kapcsolatos előadások, pszichológusok bevonása, workshopok, tematikus napok szervezése a szülők felvilágosítását eredményezhetné, amely pozitív elmozdulást eredményezhetne a szülők tudatosabb jelenlétére és szerepére gyerekeik fejlődésében, iskolai életében. A kommunikáció területén a szülők kommunikációjának fejlesztése, bátorítása, a megfelelő kommunikációs csatorna megkeresése mind a szülők segítségére lehetne. Az önkéntesség területén az iskola általi lehetőségek felajánlása, vagy más települések iskoláinak-, esetleg más országok iskoláinak a szülői önkénteskedésre vonatkozó gyakorlatainak bemutatása szintén a szülők aktivizálását eredményezhetné. Az otthoni tanulásba való szülői segítségnyújtást a pedagógusok tanácsai segíthetnék elő, hogy ők mit javasolnak, hogy látják, mi lenne a megfelelő módszer abban, hogy a szülők otthon hatékonyan segíteni tudják gyerekeik tanulmányait. A döntéshozatalba való szülői közreműködés az iskola általi kéréssel, bátorítással valósulhatna meg a szülők irányába. A közösségi együttműködésbe való szülői bekapcsolódás pozitív irányba való elmozdulását bizonyára ott lehetne kezdeni, hogy megismertetni a szülőkkel ezt a lehetőséget és a lehetséges pozitív hatásait. Meglátásom szerint a bevonódási téma az általam vizsgált térségben a rurális iskola fejlesztési kérdése is, így nem csupán a gyerekek iskolai előmenetele szempontjából fontos.

Irodalom

Al-Dababneh, K. (2018): Barriers preventing parental involvement in mainstream education of children with specific learning disabilities: Parent perspectives. *European Journal of Special Needs Education*, 33(5): 615–630. doi: 10.1080/08856257.2017.1391013

TANULMÁNYOK

- Amatea, E. S. – West, C. A. (2007): Joining the conversation about educating our poorest children: Emerging leadership roles for school counselors in high poverty schools. *Professional School Counseling*, 11(2): 81–89.
- Bailey, T. (2017): The impact of parental involvement on student success: school and family partnership from the perspective of students. Doctoral Dissertation. Kennesaw State University. Retrieved from Digital Commons
- Baker, T. L. – Wise, J. – Kelley, G. – Skiba, R. J. (2016): Identifying barriers: Creating solutions to improve family engagement. *School Community Journal*, 26(2): 161–184.
- Berry, E. J. (2019): „Barriers to Parental Involvement”. M.S.Ed. in Early Childhood Research Projects. 44. https://scholarworks.umf.maine.edu/ech_projects/44 (Utolsó letöltés ideje: 2021. 07. 20.)
- Bronfenbrenner, U. (1979): The ecology of human development: Experiments by nature and design. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Cox, D. D. (2005): Evidence-based interventions using home–school collaboration. *School Psychology Quarterly*, 20(4): 473–97.
- Deakin, M. B. (2014): Partnership model builds involvement. PTOTODAY <https://www.ptotoday.com/pto-today-articles/article/56-partnership-model-builds-involvement> (Utolsó letöltés ideje: 2021. 09. 25.)
- Desforges, C. – Abouchaar, A. (2003): The impact of parental involvement, parental support and family education on pupil achievement: A literature review. Research Report 433. Department for Education and Skills, London
- Eccles, J. S. – Harold R. D. (1993): Parent–school involvement during the early adolescent years. *Teachers College Record*, 94(3): 568–87.
- Epstein, J. L. (1987): Toward a theory of family–school connections: Teacher practices and parent involvement. In: K. Hurrelmann – F. Kaufman – F. Loel (eds.): *Social intervention: Potential and constraints. Prevention and intervention in childhood and adolescence*. Oxford, UK: Walter De Gruyter, 121–136.
- Epstein, J. (2001): *School, family, and community partnerships: Preparing educators and improving schools*. Boulder, CO: Westview
- Epstein, J. L. – Sanders, M. G. – Simon, B. S. – Salinas, C. – Jansorn, N. R. – Voorhis, F. L. (2002): *School, family, and community partnerships: Your handbook for action*. (2nd ed). Thousand Oaks, CA: Corwin, Press
- Fan, X. – Chen, M. (2001): Parental involvement and students’ academic achievement: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 13: 1–22.
- F. Lassú Zs. – Podráczky J. – Glauber A. – Perlusz A. – Márton E. (2012): Nemzetközi kutatások a szülői részvétel hatásáról. In: Pál D. L. (szerk): *Szövetségben. Tanul-*

TANULMÁNYOK

- mányok a család és az intézményes nevelés kapcsolatáról. Elte Eötvös Kiadó, Budapest, 13–39.
- Griffin, D. – Galassi, J. (2010): Parent Perceptions of Barriers to Academic Success in a Rural Middle School. *Professional School Counseling* 14(1): 87–100.
- Haack, M. K. (2007): Parents and teachers' belief about parental involvement in schooling. Doctoral Dissertation. University of Nebraska. Retrieved from Digital Commons. <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1011&context=cehsdiss>
- Hampden-Thompson, G. – Galindo, C. (2017): School–family relationships, school satisfaction and the academic achievement of young people. *Educational Review*, 69(2): 248–265.
- Henderson, A. T. – Mapp, K. L. (2002): A New Wave of Evidence: The Impact of School-, Family, and Community Connections on Student Achievement. National Center for Family and Community Connections with Schools (SEDL). <https://sedl.org/connections/resources/evidence.pdf> (Utolsó letöltés ideje: 2021. 09. 01.)
- Hill, N. E. – Taylor, L. C. (2004): Parental School Involvement and Children's Academic Achievement: Pragmatics and Issues. *Current Directions in Psychological Science*, 13(4): 161–164.
- Hornby, G. (2000): Improving parental involvement. London: Cassell.
- Hornby, G. – Lafaele, R. (2011): Barriers to parental involvement in education: an explanatory model. *Educational Review*, 63(1): 37–52.
- Imre N. (2016): Az iskola és a szülő közötti kapcsolatrendszer különböző nézőpontokból. In: Szemerszki M. (szerk.): Hátrányos helyzet és iskolai eredményesség. Az általános iskolák hátránykompenzáló lehetőségei. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 143–160.
- Imre N. (2017): A szülői részvétel szerepe a tanulók iskolai pályafutásának alakulásában. Doktori (Phd) Disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Neveléstudományi kutatások doktori programja
- Jafarov, J. (2015): Factors affecting parental involvement in education: The analysis of literature. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 18(4): 35–44.
- Jeynes, W. H. (2003): A meta-analysis: The effects of parental involvement on minority children's academic achievement. *Education and Urban Society*, 35: 202–218.
- Jeynes, W. H. (2005): The Effects of Parental Involvement on the Academic Achievement of African American Youth. *Journal of Negro Education*, 74(3): 260–274.

TANULMÁNYOK

- La Paro, K. M. – Kraft-Sayre, M. – Pianta, R. C. (2003): Preschool to Kindergarten Transition Activities: Involvement and Satisfaction of Families and Teachers. *Journal of Research in Childhood Education*, 17(2): 147–158.
- Lawson, M. A. – Alameda-Lawson, T. (2012): A case study of school-linked, collective parent engagement. *American Educational Research Journal*, 49: 651–684.
- Machen, S. M. – Wilson, J. D. – Notar, C. E. (2005): Parental involvement in the classroom. *Journal of Instructional Psychology*, 32: 13–16.
- McWayne, C. – Hampton, V. – Fantuzzo, J. – Cohen, H. L. – Sekino, Y. (2004): A Multivariate examination of parent involvement and the social and academic competencies of urban kindergarten children. *Psychology in the Schools*, 41: 363–377.
- Murray, K. W. – Finigan-Carr, N. – Jones, V. – Copeland-Linder, N. – Haynie, D. L. – Cheng, T. L. (2014): Barriers and facilitators to school-based parent involvement for parents of urban public middle school students. *SAGE Open*, 4(4): 1–12.
- Nyitrai E. – Harsányi Sz. G – Koltói L. – Kovács D. – Kövesdi A. – Nagybányai-Nagy O. – Simon G. – Smohai M. – Takács N. – Takács Sz. (2019): Iskolai teljesítmény és szülői bevonódottság. *Psychologia Hungarica VII/2*. KRE Pszichológia Intézete, 7–28.
- Oates, T. (2017): Building effective parental involvement in middle schools: The Parents' Perceptions. Doctoral Dissertation. Concordia University – Portland. Retrieved from CU Common. <https://commons.cu-portland.edu/edudissertations/41/> (Utolsó letöltés ideje: 2021. 09. 25.)
- Okeke, Ch. (2014): Effective home-school partnership: Some strategies to help strengthen parental involvement. *South African Journal of Education*, 34(3): 1–9.
- Podráczky J. (Ed.) (2012): Szövetségben. Tanulmányok a család és az intézményes nevelés kapcsolatáról. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó
- Pomerantz, E. M. – Grolnick, W. S. – Price, C. E. (2005): The Role of Parents in How Children Approach Achievement: A Dynamic Process Perspective. In: Elliot, A. J. – Dweck, C. S. (eds.): *Handbook of competence and motivation*. Guilford Publications, 229–278.
- Rhames, M. (2014): How to increase parental engagement in urban education, part 2. *Education Week Teacher*. <https://www.edweek.org/teaching-learning/opinion-how-to-increase-parental-engagement-in-urban-education-part-2/2014/01> (Utolsó letöltés ideje: 2021. 09. 25.)
- Singh, K. L. – Banerjee, S. (2019): An analysis of the barriers to parental involvement in their children's education. *International Journal of Higher Education and Research Ijher*, 9(1): 314–313.

TANULMÁNYOK

- Suarez-Orozco, C. – Onaga, M. – Lardemelle, C. D. (2010): Promoting academic engagement among immigrant adolescents through school-family-community collaboration. *Professional School Counseling*, 14: 15–26.
- Smith, K. Y. (2011): The impact of parental involvement on student achievement. Doctoral Dissertation. University of Southern Carolina. Retrieved from USC Libraries, USC Digital Library. <http://digitallibrary.usc.edu/cdm/ref/collection/p15799coll127/id/477426> (Utolsó letöltés ideje: 2021. 09. 12.)
- Szász M. M. (2018): Iskolához való szülői viszonyulások elemzése a házi feladat témáján keresztül. *Pro Scientia Ruralis*, 3(2): 66–78.
- Washington, L. V. (2016): The effects of parent involvement on student outcomes in a minority-serving charter high school. Doctoral Dissertation. Walden University. Retrieved from The Aquila Digital Community
- Wilder, S. (2014): Effects of parental involvement on academic achievement: a meta-synthesis. *Educational Review*, 66(3): 377–397.
- Williams, T. T. – Sánchez, B. (2011): Identifying and Decreasing Barriers to Parent Involvement for Inner-City Parents. *Youth & Society*, 45(1): 54–74.

TANULMÁNYOK

A szülői kontroll formái a posztadoleszcens fiatalok életében^{1, 2}

STADINGER JOHANNA HELÉNA³

ABSZTRAKT

Jelen tanulmány a posztadoleszcens korban lévő fiatalok leválása során megjelenő kontrolltényezőkkel foglalkozik, melyek késleltethetik, vagy akadályozhatják a fiatal felnőtt leválásának folyamatát. Célja az, hogy rávilágítson: a gyermekkori neveltetés, a gyermek-szülő kapcsolat és a közöttük lezajló kommunikáció lehetővé teszi egy újfajta tipológia megalkotását, melyben nem csupán a szülői kontrolleszközök azonosíthatók be, hanem a társadalmi kontrollmechanizmusok is identifikálhatók. A posztadoleszcencia-kutatások többsége a leválás sikerességét vagy mértékét leginkább a fiatalok anyagi helyzetére vezeti vissza. Jelen dolgozat azonban azt kívánja röviden bemutatni, hogy a Vaskovics László által megalkotott leválási dimenziók mélyebb megértése lehetséges a kötődések és kötelékek vizsgálatának segítségével.

KULCSSZAVAK: szubjektív leválás, társadalmi kontroll, családon belüli konfliktusok, posztadoleszcencia, szülői kontroll

ABSTRACT

Forms of parental control in the case of postadolescent youth

The present study addresses control factors that emerge during the detachment of young people in the post-adolescent age that may delay or hinder the detachment process of the young adult. It aims to highlight that childhood upbringing, the child-parent relationship, and the communication that takes place between them allow the creation of a new type of typology in which not only parental control tools can be identified but also social control mechanisms can be identified. Most post-adolescence research traces the success or extent of detachment mostly to the financial situation of young people. This paper, however, aims to briefly demonstrate that a deeper understanding of the dimensions of detachment as conceived by László Vaskovics is possible through the study of attachments and bonds.

KEYWORDS: subjective detachment, social control, conflicts in families, postadolescence, parental control

¹ Jelen tanulmány a 35. OTDK dolgozatom kivonatolt verziója, melynek címe: „A szülői kontroll megjelenése a posztadoleszcens korszakban a fiatal felnőttek szempontjából”.

² Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-1 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

³ Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, e-mail: stadi.johi@gmail.com

TANULMÁNYOK

Bevezetés

Ebben a tanulmányban a posztadoleszcencia olyan tényezőit tematizálom, amelyek ezen társadalmi jelenség mélyebb megértéséhez járulhatnak hozzá. A múlt századi Európa társadalmi változásai olyan módon befolyásolták a szülő és gyermek közötti kapcsolatot, amelynek hosszútávú következményei értelmezhetőbbé váltak. A posztindusztriális korszak beköszöntével tömegesen kimutathatóvá vált a kamaszkor elhúzóódása (Keniston 1986, Vakovics 2000b). Továbbá a posztadoleszcencia jelenségén belül olyan szubjektív dimenzióról is beszélhetünk, amelynek vizsgálata elsősorban a posztadoleszcens fiatalok egyéni élményein keresztül lehetséges (Vaskovics 2000b).

A tanulmány további részében bemutatom a posztadoleszcencia jelenségét, annak főbb értelmezéseit, továbbá az imént említett szubjektív értelemben megjelenő leválási dimenziót (Vaskovics 2000b), középpontba helyezve a szülő viselkedését, amelyet a fiatal felnőtt gyermekének számára non-konform viselkedésével szemben tanúsít. Kutatásom a posztadoleszcencia kevésbé objektív, sokkal inkább egyéni tényezőit, nevezetesen az önálló döntést eredményező leválást, valamint a szubjektív leválást vizsgálja, hozzájárulva a posztadoleszcens korszakban felmerülő konfliktusok és a leválás értelmezéséhez.

A fiatal felnőtt önállósodása magában foglalja családjától történő függetlenedését. Így e folyamat nem csak a posztadoleszcens számára jelent új kihívást, de a család számára is. Ebben az értelemben az autonóm felnőtt státusz elérésének folyamata konfliktusokkal terhelt, melyre mindkét félnek reagálnia kell, azaz a fiatal felnőttnek és szüleinek egyaránt. Kiindulópontom az volt, hogy gyermekük szocializációja során a szülők viselkedésében megjelennek a társadalmi kontrollmechanizmusok (fegyelmezés, büntetés, jutalmazás). A szocializáció azonban magában foglalja a normalizációt (így a követendő és elutasítandó értékek és normák kijelölését), azaz a szocializáció eredménye a normalizált, valamint az önkontrollal rendelkező fiatal, aki konform magatartást tanúsít a társadalmi és/vagy családi normákhoz (Foucault 1990, Gottfredson – Hirschi 1989, 1990). Ennek értelmében a későbbiekben kifejtett Travis Hirschi (1969) és F. Ivan Nye (1973) kriminológiai kontrollméleti modelljeik segítségével, részleges újra értelmezésével négy tipológia került megalkotásra. Kutatásom rámutat arra, hogy a fiatal felnőttek leválási minőségét befolyásolja, hogy a szülők milyen kontrolleszközöket alkalmaznak, valamint arra is, hogy a családon mint társadalmi intézményen belül azonosíthatók a társadalmi kontrollmechanizmusok, amelyek a szocializáció és normalizáció folyamatában nyilvánulnak meg. Összességében e konfliktusos életszakasz vizsgálatával feltárható, hogy a szülők mennyiben képesek befolyásolni a leválás folyamatát és ez milyen további súrlódásokat eredményezhet a családon belül.

TANULMÁNYOK

Posztmodern posztadoleszcencia

A 20. században kibontakozó folyamatok (globalizáció, individualizáció, termelés megjelenése) komoly hatást gyakoroltak a társadalmakra, melyekben nem pusztán szerkezeti átalakulások mentek végbe, de az egyéni életvitel mindennapjai is megváltoztak. A poszt-fordizmus kialakulásával megváltozott a munka világa, amelynek következtében nem pusztán a megélhetés a legfontosabb szempont az egyén életében. Felértékelődött az egyéni érvényesülés és önkifejezés, mint poszt-materiális értékek, amelyekhez a munkavégzés is hozzájárulhat mint identitás-kifejező cselekvésmód (Beck 2003, Simmel 2009, Schulze 1992).

A társadalmi differenciálódás egy kulturális differenciálódásként is értelmezhető, hiszen egy új világnézet kialakulásáról is beszélhetünk (Somlai 2013, Vaskovics 1999). Az individualizáció előretörésével az egyéni életutak váltak meghatározóvá (Beck 2003), melyhez igazodva a társadalmi intézményeknek is új feladatokat kell ellátniuk, így szükségképpen új funkciókkal kell bővüljenek. Mindezek értelmében a szocializációs szereppel is bíró társadalmi intézmények, mint a család vagy oktatási intézmények középpontjában sem a hagyományos társadalmi normák és értékek dominálnak, hanem az immár (Durkheim nyomán) „társadalmi tényné” vált individualizáció (Durkheim 2000). Ez az értékváltozás figyelhető meg a modern kor családjaiban, ahol az egyéni érdekek dominanciája erőteljesen jelenik meg, hiszen a család (mint ahogy a munka is) az egyéni önkifejezés módjaként is értelmezhető (Bauman 2001). Az individuum immár saját életútját a közösség bizonyos érdekeitől elválasztva építi fel, szemben a korábbi társadalmakkal.

Ennek értelmében új élethelyzetek jöttek létre, melyekben a késő-, vagy posztmodern kor fiataljai igyekeznek megtalálni egyéni életvilágukat. A fent említett folyamatok hatására egy komplex és új életszakasz jelent meg az egyéni életutakban, melyet a szakirodalmak posztadoleszcenciának neveznek. A posztadoleszcencia mint fogalom értelmezhető a fiatal felnőttkorként, azaz egy különálló életszakaszként, melyben a család közegéről leváló fiatalok még erőteljes függésben vannak családjuktól (főként anyagi szempontból). Mindazonáltal a posztadoleszcens korszak az adoleszcens, azaz a kamaszkor elhúzódásaként is definiálható (Vaskovics 2000b).⁴ A leváló fiatal felnőttek életében megfigyelhető egy sajátos önállósodási folyamat a szociális, morális, intellektuális, politikai, szexuális területeken, míg az anyagi függés hosszasan fennáll. Ennek feltételezhető okai az oktatásban eltöltött hosszabb idő (az ipari társadalmakhoz viszonyítva), illetve a munkaerőpiacra történő integrálódás nehézsége is (Zinnecker 1982).

A posztadoleszcens korszak, tekinthető egy bizonytalan életszakasznak is, melyet a jelenlegi kockázat-társadalmak struktúrája még instabilabbá tesz. Kialaku-

⁴ A posztadoleszcencia fogalmát a szakirodalom különbözőképp interpretálja (Murinkó 2010, Vaskovics 2000b). Jelen tanulmány szempontjából a posztadoleszcenciát különálló életszakasznak tekintem. Vö. Cole – Cole (1997).

TANULMÁNYOK

lása egy hosszas folyamat eredménye, mely az ipari társadalmak és azok fiataljai életének fokozatos változásaként immár a posztindusztriális társadalmak és azok fiataljainak új szokásait eredményezte. A leválási korszakban lévő fiatal felnőttek magatartása és életformája részben eltér mind a kamaszkorú fiatalokétól, mind pedig a felnőttekétől, ugyanakkor hatással van az említett két életszakaszban lévőkre (Somlai 2007).

Vaskovics kutatásai alapján kijelenthető, hogy a posztadoleszcencia mint társadalmilag releváns jelenség kiszélesedésének egyik legfőbb oka a modernizáció. Bevezette a szülői háztól történő leválás általa kialakított dimenziót. Ezek a jogi értelemben vett leválás (nagykorúság), közös fedél alól való kiköltözés (saját, önálló háztartás létrehozása), anyagi – pénzügyi leválás (saját jövedelem és megtakarítás megteremtése), önálló döntést eredményező leválás (saját cselekedetek szülői ellenőrzés nélkül történő véghezvitele) és a szubjektív leválási forma (szubjektív megítélése a felnőtt létnek, öntudatosodás) (Vaskovics 2000b).

1. táblázat. A leválás dimenziói

	<i>Függés</i>	<i>Önállóság</i>
Jogi értelemben vett leválás	Kiskorúság, korlátozott lehetőségek/képesség	Nagykorúság (jogi szempontból)
Közös fedél alól történő leválás	Szülőkkel közös háztartás	Önálló háztartás/saját lakás
Anyagi-pénzügyi leválás	Anyagi rászorultság	Pénzügyi önállóság
Önálló döntést eredményező leválás	Szülői ellenőrzés alatt történő döntéshozatal	Önmeghatározás, önkontroll (különösen partnerválasztás terén)
Szubjektív leválás, Öntudatosulás (Selbstwahrnehmung)	Fiatal identitás	Felnőtt identitás

Forrás: Vaskovics 2000b alapján

Ezek a dimenziók ugyanakkor a posztmodern korban ritkán teljesülnek a tizen-nyolcadik életév betöltésével. Ennek értelmében a fiatalok egyre inkább függésben maradnak a szüleiktől, hiába érték el a felnőtt kort jogi értelemben. A tizennyolcadik életévet betöltve egyre több fiatal marad szülői gondviselés alatt, ebből kifolyólag pedig új elvárások jelentkeznek a szülők magatartására vonatkozóan, amik alól a legtöbb szülő nem tudja, vagy nem akarja kivonni magát (Vaskovics 2000b).⁵

⁵ Ebben az esetben fontos kiemelnünk, hogy nem csak az otthonmaradó fiatal felnőtt irányába keletkeznek elvárások, hanem a szülők irányába is. Mivel a fiatal felnőtt jogilag önálló, jogosan merülhet fel benne annak igénye, hogy szintúgy felnőttként kezeljék szülei mindannak ellenére, hogy a korábban említett dimenziók tekintetében nem tekinthető önállónak, így teljes értékű felnőttnek.

TANULMÁNYOK

A gyermek posztadoleszcens korszaka a családban értelmezve, valamint a szülők szempontjából vizsgálva akkor kezdődik, amikor a szülők „középkorúak”. Ha több gyermek tartozik a családhoz, akkor a szülőben bekövetkező (mind érzelmi, mind viselkedési) változások az első gyermek leválási folyamatának kezdetével indulnak és az utolsó gyermek sikeres leválásával fejeződnek be. Ennek a folyamatnak a vége a szülők szempontjából az úgynevezett „üres fészék jelenség”. Rendszerelméleti megközelítésben tehát a rendszerből az alrendszerek leválása fokozatosan és elhúzódnak valósul meg (Spéder 2016), így a rendszer átalakulásának következtében az azt alkotóknak, így tehát a szülőknek, a sikeresen levált, valamint a leválofélben lévő fiatal felnőtt gyermekeinek új szerepeket kell definiálniuk; s e definíálás új hatalmi viszonyokat eredményez a rendszeren, azaz a családon belül.

A későmodernitás individualizált fiatal felnőttjének (posztadoleszcens korban lévő gyermekének) legfőbb célja választ kapnia arra a kérdésre, hogy „Ki vagyok én?”. Ebből a szempontból igen erőteljes (szubjektív) önállóság jellemzi, jellemezheti. Azonban a szakirodalmak alapján korántsem tekinthető önállóan abban az esetben, ha a szülői házban él, vagy akár a szülei tartják el. Ebben az értelemben a fiatal felnőtt elhúzódnak leválása során rengeteg új, családi közegen kívüli tapasztalatra és ismeretre tesz szert (jövőbeni egzisztenciájának megteremtése érdekében), mely azonban konfliktust eredményezhet családj tagjaival, elvégre már nem alkotják a korábban éveken, évtizedeken keresztül működő „közös valóságot”. Kétségtelen, hogy a kamaszkorban új ismeretekre tesz szert a média, a közösségi média, valamint egyéb intézményi és kortárs szocializációs közegek révén, azonban a posztadoleszcens életszakaszban lévő fiatal felnőtt helyzete kritikus, különösen abban a tekintetben, ha nem él együtt szüleivel, családjával. Ebben az esetben még annyira sem tartja a mindennapi kapcsolatot családjával, mint korábban, ezáltal jóval kevésbé hat rá a korábban „közös valóságként” megélt szocializációs közeg. Így a korábban normalizált viselkedésmintázat felbomolhat (Somlai 2013). A jelenség érdekessége abban áll, hogy a fiatal felnőtt szülei hogyan irányíthatják, ellenőrizhetik gyermekük viselkedését, megőrizve a korábbi viszonyrendszert és családon belüli dinamikát (Bánlaky 2001). Megjegyzendő azonban, hogy míg a fiatal felnőtt önállósodási próbálkozásai révén levetkőzi ugyan a családi hagyományokat (Neulinger – Mitev 2017), a társadalom szemében azt nem deviánsan teszi. Így tehát végeredményében egy konform módon végbemenő, a családi értékektől, normáktól részben, vagy nem véglegesen megváló egyén és szülei közötti konfliktusos helyzet tárulhat elénk. Ahhoz, hogy az újonnan kialakult konfliktusokat értelmezni lehessen, szükséges egy további elemet hozzávenni a családon belüli kapcsolatokhoz, mely nem más, mint a szocializáció során alkalmazott kontrollmechanizmusok.

TANULMÁNYOK

Kontrollmechanizmusok értelmezése a családon belül

A családot tekinthetjük a társadalom alapintézményének és így az első kontrollhatással bíró közegnek. A szocializáció során nem csak a minták átadása megy végbe, hanem az egyén (tehát a gyermek) normalizációja (Andorka 2006, Nagy – Trencsényi 2012: 20). Ahhoz, hogy ezt a folyamatot jelen tanulmány szempontjából értelmezni lehessen, szükséges bevezetni a társadalmi kontroll fogalmát.

A társadalmi kontroll egy olyan folyamat, amely során az egyént a társadalmi csoportok (így például a család) vagy más társadalmi, politikai intézmények a norma- és értékrendszer betartására sarkallják. A társadalmi kontroll folyamata mindazonáltal akkor tekinthető hatékonynak, ha az egyén inkorporálja, azaz létrejön az önkontroll (Reiss 1951). Ehhez a gondolathoz szorosan kapcsolódik a családi szocializáció, amely során az egyén internalizálhatja a társadalmi normákat és kontrollmechanizmusokat.

A társadalmi kontrollmechanizmusok felfedezhetők a társadalmi intézményekben, hiszen a társadalmi integrációra való törekvés jelenik meg működésükben. Ivan Nye (1973) a társadalmi normák betartásának okát vizsgálta, akárcsak Reiss (1951). Kutatásának középpontját a család képezte és azon belül négy különböző kontrolltípust különböztetett meg. Egyrészt a közvetlen kontrollt (fegyelmezés alkalmazása), másrészt az internalizált kontrollt (normák elsajátítása), harmadrészt a közvetett kontrollt (érzelmi kötődésből kialakuló konform magatartás). Negyedik típusként a szükségletek konform módon történő kielégítését jelölte meg. Ennek értelmében minél könnyebb a szükségletek kielégítése, annál kisebb az esélye a deviáns magatartás kialakulásának (Nye 1973). Reiss és Nye esetén azt is fontos kiemelni, hogy a társadalmi kontroll és az önkontroll kölcsönösen hatnak egymásra (Győry 2019).

Ugyanakkor a fent említett két szerző mellett a társadalmi kontroll fogalma Travis Hirschi nevéhez köthető leginkább. Elméletének központi eleme a társadalmi kötelék, amely az egyént szűkebb csoportok más tagjaihoz, vagy magához a csoportokhoz köti, mely biztosítja a normarendszer betartását. E köteléknek négy típusát különböztette meg. Egyrészt a kötődést emelte ki, mely egy érzelmi viszonyt jelent az egyén számára (például a szüleivel). Véleményük, tanácsaik, vagy akár a megfelelés kényszere elrettentő erővel bírhat, így ha a szülő-gyermek kapcsolat mélynek és harmonikusnak tekinthető, kisebb a normaszegés lehetősége. Ugyanakkor a szülőkhöz való mély kötődés mindenképp pozitív hatású, még akkor is, ha az egyén szülei alapvetően normaszegő magatartást követnek (Hirschi 1969).

A társadalmi kötelékek második eleme az elkötelezettség. Ha az egyén több időt és energiát fektet be akár tanulmányaiba, akár a szüleivel való kapcsolatába (vagy fordítva: a gyermekével/gyermekével való kapcsolatába), akkor annál kisebb a valószínűsége, hogy a kialakult viszonyrendszereket normaszegéssel valaki kockáztassa. Tulajdonképpen ez egy racionális magyarázata a normakövető viselkedésnek: az egyén számba veszi az előnyöket és hátrányokat cselekedete előtt. A kötelékek

TANULMÁNYOK

harmadik formája a részvétel, azaz minél inkább elfoglaltabb az egyén, annál kisebb a valószínűsége a deviáns viselkedés megjelenésének. A társadalmi kötelékek negyedik formája a hit, mely nem a vallásos hitet hordozza, hanem annak elfogadását, hogy a konformitás, tehát az uralkodó társadalmi normák követése helyes (Hirschi 1969).

Megemlítendő, hogy Hirschi elméletét számos kritika érte, elvégre azt leginkább a fiatalkorúak normaszegésének felmérésére lehetett alkalmazni. Így munkásságát folytatva megalkotta az individuális kontroll elméletét, melynek központi vizsgálati tárgya az önkontroll mibenléte, valamint az önkontroll hiányának oka. Véleménye szerint az önkontroll alapvetően egy internalizált folyamat, mely a családi szocializáció révén alakul ki az egyénben (Gottfredson – Hirschi 1990).

A kontrollelméleti megközelítést összefoglalva elmondható, hogy az egyén viselkedése normálisnak tekinthető, ha követi a normákat, míg abnormálisnak tekinthető, amennyiben deviáns, azaz normaszegő magatartást tanúsít. Középpontjában pedig az a kérdés áll, miszerint miért tartják be az egyének a társadalmi és jogi normákat? Miért tanúsít az egyén konform magatartást? Azonban kutatásom elsősorban a fiatal felnőtt önálló döntést eredményező leválási, valamint a szubjektív leválási dimenziójának mélyebb megismerhetőségét célozza, szemben az objektív, számszerűsíthető leválási formákkal (jogi és anyagi leválás, valamint önálló háztartás létrehozása) (Vaskovics 2000b). Ennek értelmében Nye (1973) és Hirschi (1969) kontrollmechanizmus-kategóriáit alkalmazva a fenti kérdés átalakul: miért igazodik a fiatal felnőtt a szülei által kijelölt és/vagy a családjában fellelhető normarendszerhez? Ezen kérdés további relevanciáját adja, hogy az önálló döntéshozatal nem feltétlenül követeli meg a fiatal felnőtt szülei elvárásaihoz konform döntéshozatali magatartását. Ez épp az érdekek, elképzelések, vágyak sokféleségét feltételezve alakulhat így, amely a fiatal felnőtt és a szülei közötti konfliktusokhoz vezethet. Ezen kérdésekre akkor kapható válasz, ha megvizsgáljuk, mik azok a kontrolleszközök (mint például a felügyelet vagy a fegyelmezés), amelyek visszatartják a fiatal felnőttet attól, hogy elforduljon családjáérték- és normakészletétől, vagy azok egy részétől. Más megfogalmazásban kérdésem: mi készteti a fiatal felnőttet családjá normáinak elfogadására, vagy a családon belüli konform magatartásra, különösen akkor, ha a posztadoleszcens életszakaszban más és más normastruktúrákkal ismerkedik meg?

Kutatásmódszertan

A kutatás legfőbb célja az volt, hogy feltárja a szülők és fiatal felnőttek közötti családon belüli viszonyrendszert és ezen viszonyrendszerből eredeztethető konfliktusokat, továbbá lehetséges értelmezést nyújtson a fiatal felnőttek családon belül betöltött szerepére, valamint annak átalakulására a leválás során. A két fő kutatási kérdés, mellyel ez a tanulmány foglalkozik, hogy a leválási időszakban lévő fiatal

TANULMÁNYOK

felnőttek hogyan értékelik a szüleikkel való kapcsolatukat, valamint a leválási kor-
szakban a fiatal felnőttek döntéshozatali folyamatában megnyilvánulhat-e a szülői
befolyás kontroll formájában?

A felmérés kvalitatív módszerrel, félig strukturált interjúk rögzítésével való-
sult meg. Az interjúalanyok kiválasztása és a felmérés hólabda-módszerrel történt.
A módszer használatát a felmérés szempontjából meghatározott csoport, azaz a
posztadoleszcensek életkori lehatárolhatóságának nehézsége indokolta (Somlai
2007). Jelen kutatásban három dimenzió a fiatal jelenlegi élethelyzetére vonatko-
zik Vaskovics László leválási-dimenziói alapján (Vaskovics 2000b). Az ezt követő
dimenziókban feltett kérdések a gyermek- és kamaszkorra, a fiatalok családszer-
kezetére és a szülőkkel való kapcsolatukra irányultak. A szülőkkel való kapcsolat
vizsgálata során középpontba került a fiatal felnőttek döntéshozatali folyamata,
a szülők által a döntéshozatalra irányuló befolyásolás mértéke, valamint az ebből
eredeztethető konfliktusok. Ezt követően feltárássra került a gyermek-és kamaszkor-
ban megjelenő, továbbá a jelenleg is fellelhető kontrolláló eszközök a szülő és fiatal
felnőtt gyermeke közötti viszonyrendszerben, mint például a büntetés és a jutalma-
zás mibenléte.

A felmérés során az egyetemi hallgatói jogviszonnyal rendelkező fiatalok kerül-
hettek a mintába. Összesen tíz férfi és tíz nő került bele a felmérésbe az ország kilenc
különböző egyeteméről. Életkor szerinti megoszlást tekintve húsz és harmincöt év
közé tehető az alanyok életkora (ez utóbbi azért került bele a mintába, mert egyete-
mi hallgatói jogviszonnyal rendelkezik, önálló keresettel nem rendelkezik, valamint
szüleivel él egy háztartásban).

Alapképzésen összesen tizenegy, mesterképzésen öt, doktori képzésen egy inter-
júalany folytatja tanulmányait, valamint hárman osztatlan képzésben vesznek részt.
Legmagasabb iskolai végzettséget tekintve legtöbben gimnáziumi érettségivel ren-
delkeznek, de akad az alanyok között diplomás, illetve szakközépiskolai érettségi-
vel rendelkező is. Az interjúban részt vett alanyok döntő többségben (családformát
tekintve) nukleáris családban, azonban volt, aki mozaikcsaládban, vagy egyszülős
családban nevelkedett. Az alanyok jelentős részének van fiatalabb, vagy idősebb
testvére.

Kutatási eredmények

A „KÖZÖS VALÓSÁG” MEGÉLÉSE ÉS ÁTALAKULÁSA

A családi programok szerepe szerves része a felmérésnek, mivel ezzel elénk tárul
egyrészt a családon belüli dinamikák egy aspektusa, másrészt ebből következtethe-
tünk a család integráltságának mértékére, továbbá a szülők és gyermekük közötti
kapcsolat alapjára, erősségére, illetve a különböző szerepekre. Általánosságban

TANULMÁNYOK

elmondható, hogy egy idő után megszokottnak érzik a szülők (pontosabban azok egy része) fiatal felnőtt gyermekük távollétét, ugyanakkor a hazautazás alkalmával újra alkalmazkodniuk kell egymáshoz mind a posztadoleszcenseknek, mind szüleiknek.

A testvérekkel rendelkező alanyok mind gyermekkorukra visszaemlékezve, mind a közelmúltat felidézve úgy vélekedtek, hogy a szülőkkel való közös programjaikban az egész család részt vett. Úgy látszik, hogy ezekben a családokban nem volt jellemző az, hogy az interjú alanya vett volna részt egy családi programban kizárólag a szüleivel (a testvérei nélkül). A testvérrel nem rendelkező alanyok ugyanakkor úgy emlékeztek vissza mind gyermekkorukra, mind kamaszkorukra, hogy jóval több időt töltöttek el szüleikkel, mindaddig, amíg a kortárs csoport nem kezdett el fontosabb szerepet játszani életükben.

„Viszont soha nem is tanított meg semmire, mindig együtt voltunk, mindig együtt játszottunk, együtt elmentünk moziba, játékot kaptam, mindent megkaptam. Az volt, amit akartam. (...) Nem igazán volt szociális élete neki, ezért nekem sem volt szociális életem, mert nem tudtam, hogy mi az tizennégy éves koromig nagyjából.” (20 éves, férfi)

A szülők részéről a közös programok iránti igény a mai napig fennáll, ugyanakkor az alanyok életkorukból adódóan kortárs közegükkel több időt töltenek el. Ezt tovább fokozza sajátos helyzetük, ugyanis a felnőtté válás nehézségeit, rítusait együtt élik meg. Úgy látszik, hogy a felnőtté válás folyamata okozta nehézségeket könnyebben tudják feldolgozni kortárs közegükben. Továbbá magyarázza ezt, hogy a szülők akár életkoruknál fogva, akár végzettségük okán nem tudják teljes mértékben fiatal felnőtt gyermekük szemszögéből megközelíteni, átélni a leválás korszakában felmerülő nehézségeket.

A FIATAL FELNŐTT AUTONÓMIÁJÁNAK MÉRTÉKE A CSALÁDON BELÜL

Az alanyok általánosságban arról számoltak be, hogy bizonyos szituációkban felnőttként, bizonyos esetekben gyermekként kezelik őket szüleik. Ez a jelenség ugyanakkor komoly konfliktushelyzetek generál a családon belül.

„Igazából ugye, amikor nem vagyok itthon, akkor tudomásul veszik, hogy nekem már így saját életem van úgymond ott Szegeden. És nyilván ebbe nem szólnak bele, meg hát nem is nagyon tudnak. De így nem kérdezik meg, hogy na, ugye most nem csináltál semmi rosszat, meg semmi ilyesmi nincs. Viszont amikor itthon vagyok, akkor mindig ez a rakj már rendet a szobádba, érted, ilyen dolgok, mint amikor még gyerek voltam és nekik kellett mondani, hogy mit, hogyan csináljak.” (22 éves, nő)

TANULMÁNYOK

Vitás szituáció esetén a szülők fiatal felnőtt gyermekükhöz történő hozzáállása érdekes mintázatot mutat az interjúk alapján. Leginkább azok az alanyok érezték gyermek-státusuk erőteljesebb érvényesülését, akik hosszabb idő (hónapok) eltelte után utaztak haza, valamint azok, akik kapcsolata legalább egyik szülőjükkel konfliktusos. Ebben az esetben a szülő a családi hierarchiában betöltött szerepére hivatkozva, ezt érveléstechnikai eszközként alkalmazva ragadja magához a döntéshozatali jogát. Ha ki is van kérve az alanyok véleménye, vagy meghallgatásra kerülnek érveik, azokat általában nem veszik figyelembe:

„Tényleg azt érzem, hogy nincsenek érvei amelelt, hogy miért neki van igaza. Hanem csak az, hogy mert ő jobban tudja.” (22 éves, nő)

A fiatal családon belüli autonómiája előrevetítheti az ismétlődő konfliktusokat (anyagi függés oka, munkavállalás hiánya) és konzerválhatja a fiatal bizonytalan érzetét az identitása kapcsán. A gyermeküket egyenlő félként, felnőtt státusúként kezelő szülők azonban, még ha nem is értenek egyet gyermekükkel, készek elfogadni véleményét, érveit. Számos esetben megjelenik tehát a fiatal felnőtt autonóm helyzete, illetve szerepe a családi döntéshozatali folyamatban, amely együtt jár az önálló döntéshozatallal.

ÖNÁLLÓ DÖNTÉSHOZATAL ÉS A SZÜLŐK SZEREPE A DÖNTÉSHOZATALI FOLYAMATBAN

A közös döntéshozatali folyamatokat követően azt vizsgáltam meg, hogy a fiatal felnőtt szülei milyen szerepet töltenek be gyermekük önálló döntéshozatali folyamatában. Ha a fiatal felnőttnek önállóan kell meghoznia döntést saját élete kapcsán, a közös döntéshozatali folyamatokhoz hasonló mintázat fedezhető fel. Az alanyok túlnyomó többsége általában kikéri szülei tanácsát, számukra komolyabb döntéshozatala előtt. Ezek azok az alanyok, akik a családi döntéshozatali folyamatban autonóm szereplőként vesznek részt. A szülői visszacsatolás hasonlóképpen működik, mint a közös döntéshozatal esetén, azaz elmondják véleményüket, meglátásaikat (még ha nem is értenek egyet fiatal felnőtt gyermekükkel), ugyanakkor elfogadják az autonóm módon meghozott döntést.

„(...) főleg, hogyha az a kérdés jön fel, hogy na és akkor édes drága egy kisfiam, mi a ...-ot akarsz kezdeni te ezzel a diplomával? Szóval, hát olyan kérdések igen... de már régen feladták azokat a kérdéseket, hogy ő... mi leszek mert igazából én sem tudom, hogy mi leszek. (...) Úgyhogy szerintem megértették azt, hogy igazából csak élek a lehetőségeimmel és ha elvállalok valamit, akkor azt meg is csinálom. (...) és nyilván a féltelmeimet megosztom, de a döntést igazából mindig rám hagyják.” (25 éves, férfi)

TANULMÁNYOK

Azok a fiatal felnőttek azonban, akik otthon nem képesek hatni a közös döntéshozatal folyamatára és befolyásolni magát a végső döntést, saját életüket érintő döntéseiket egyáltalán nem, vagy félve osztják meg, akkor is szülőjük egyikével. Ennek következménye általában a családon belüli konfliktus.

„Hát én gyomorgörccsel mondtam el mindig, hogyha rossz jegyet kaptam. Meg megkértem anyát, hogy mondja el apának, mert én nem akartam apának elmondani.” (24 éves, nő)

A szülői elvárások kapcsán az alanyok leginkább azt emlegették, hogy hozzá kell járuljanak a háztartáson belüli munkavégzéshez. Ezen túlmenően szinte kivétel nélkül említették az egyetemi képzésük elvégzését, vagy az egyetemi tanulmányok során elérhető kiemelkedő teljesítményt. Ennek értelmében tehát egyik alany szülője sem örülne annak, ha fiatal felnőtt gyermeke saját döntésből kiiratkozna az aktuális képzésből. Ennek vélhető reakciói, melyről az alanyok számoltak be, az alábbi reakció-típusok köré csoportosulnak.

A gyermeküket partnerként kezelő szülők általánosságban elfogadnák fiatal felnőtt gyermekük döntését. A tanulmányaik alatt jól teljesítő alanyok mindenképpen heves érzelmeket váltanának ki szüleikből, ha abbahagynák képzésüket. Ezek a szülők elfogadnák döntésüket, de nagy valószínűséggel csak akkor, ha az alapos (és a szülők számára elfogadható) indokok megléte mellett történne.

Ha a családban nincsen felsőfokú végzettséggel rendelkező családtag, akkor az érzelmileg túlfűtött reakció mellett a szülő elvárna a mihamarabbi munkavállalást:

„K: Ha valamilyen okból abbahagynád a jelenlegi képzésedet, azt hogy fogadnák?

A: Hát szerintem nem örülnének neki, de ha elmennék helyette dolgozni, akkor nem lenne vele különösebb problémájuk, sőt.” (22 éves, nő)

Azon alanyok számára, akiknek legalább egy szülője diplomával rendelkezik, nem merülhet fel opcióként a képzés abbahagyása, vagy félbeszakítása, elvégre szüleik is szereztek felsőfokú végzettséget. Így náluk a felsőoktatási képesítés alapvető elvárásként van jelen. Azok a családok, ahol konfliktusos viszonyrendszer fedezhető fel, a fiatal felnőtt csupán egyik szülőjével közölné döntését (félve), s megkérné, hogy az közölje a másik szülővel.

Konkrétan, szubjektívan megélt szülői kontrolláló eszközök

A fiatal felnőttek beszámolóí alapján kijelenthető, hogy összefüggés áll fenn neveltetésük, szüleikkel történő kommunikációjuk minősége és a szüleik által alkalmazott

TANULMÁNYOK

kontrolláló eszközök között. A legtöbb esetben ugyanakkor ma már a fiatal felnőtt gyermek és szülei közötti kommunikáción belül jelennek meg a szülői kontroll eszközei. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy egyre inkább kézzel nem megfogható fegyelmezési, irányítási és ellenőrzési technikákat tapasztalnak az alanyok. Így tehát a szülő általánosságban kommunikációs módon, módozatokon keresztül kíván kontrollt érvényesíteni fiatal felnőtt gyermeke fölött, valamint annak döntései kapcsán.

Azok az alanyok, akik gyermekkorukban következetes nevelésben részesültek és jelenleg egyenlő félként, autonóm személyként tudják önmagukat meghatározni saját családjukban, minimálisan tapasztalják a szülei felől a kontrolláló eszközök megnyilvánulását. Ezen alanyok szülő általi kontrollálásának alapja az érzelmi kötődés, valamint a bizalmi kapcsolat megléte. A szülők általános bevett eszköztárába tartozik a testvéren keresztüli ellenőrzés, valamint a büntudatkeltés.

„Hát ugye kontrollszemélyként mindig ott volt a nővérem az első évben, úgy-hogy ott is voltak nyilvánvaló konfliktusok. Hát aggódtak nyilván, de ahogy telt-múlt az idő, meg látták, hogy még akkor is hogyha eljárnak a barátokkal, csoporttársakkal, ettől függetlenül az eredményeket hozom. Tehát az érdemjegyeken ez nem látszott meg, hogy valami... maximum csak pénztárca ügyileg, hogyha egyáltalán nem volt pénzem már szerdán. Az elején még nem nagyon tudtam beosztani a pénzt, de mindig volt egy ilyen tartalék a nyári munkámból.” (25 éves, férfi)

Azok az alanyok azonban, akiket szigorúan neveltek, jelenleg inkább alá-fölé rendeltségi viszonyban értékelik családjukban betöltött szerepüket. A legalább egyik szülőjükkel konfliktusos kapcsolatban lévő alanyok gyakrabban érzékelik a kontrollszerkezetek direkt megjelenését. Leginkább a lekezelő és passzív-agresszív kommunikáció, az érzelmi zsarolás, valamint a negatív visszacsatolás jellemzi az ebbe a csoportba tartozó fiatal felnőttek szüleinek megnyilvánulási módozatait.

*„K: Ez most is megállja még a helyét, hogy a szülőt feltétlenül tisztelni kell?
A: Igen. Igen. Egyébként még annyi, hogy még azt szeretik felhozni, hogy... hogy merthogy hogyha majd én is szülő leszek, akkor majd én is meg fogom látni, hogy én is ebbe a helyzetbe kerülök, akkor majd be fogom ismerni ezt a dolgot. Ez szokott még feljönni.” (20 éves, nő)*

Harmadikként megemlíthető viszont egy olyan csoport, ahol a szülő következetesen és egyben szigorúan nevelte gyermekét. Ebben az esetben olyan helyzetekkel találkozhatunk, ahol a szülők diktálta rendszerhez kötődés kialakítása a gyermekkorú nevelés és szocializáció részét képezte. Végeredményében az egyén szülei viszonyában mindig is konform maradt mind az őt körülvevő szabályrendszerhez, mind

TANULMÁNYOK

szüleihez tulajdonított pozíciókhoz. Ezt leginkább egy bizonyos munkakörhöz köthető magatartási minta magyarázhatja, mint például a rendőrként dolgozó édesapa munkaidőn kívüli magatartása. Ilyen értelemben a fiatal felnőtt sem gyermekkorában, sem jelenleg nem tartja érdemesnek azt, hogy szembe menjen a szabályokkal.

„Hát anyukámnak is van egy temperamentuma, apukám is, hogy rendőr volt. Így nem is mertünk igazából ellentmondani. Nálunk az volt, hogy amit ők mondanak, az úgy van. És még most se megyünk szembe velük.” (21 éves, nő)

Egy kiemelkedő példa ugyanakkor kijelöli a fentebb kialakulóban lévő „szülői kontroll-skála” másik végpontját. Az egyik alany elmondása alapján beazonosítható olyan szülő, aki nem alkalmazott kontrolleszközöket sem nevelési, sem szocializációs értelemben az alany gyermekkorában, illetve jelenleg sem alkalmaz az alannal szemben:

„A: (...) elváltak anyáék és maradtam anyával. 2005-től, én mindig így mondtam, és én ehhez tartom magam, mert szerintem ez így történt meg anya is így mondja. 2005-től nekem lett egy gyereke, az anya, neki pedig lett egy anyja, az én. Szerepet cseréltünk, értsd úgy, hogy mindenben. Tehát konkrétan öt éves koromtól nekem kellett otthon lenni az időben felkelőnek, az érettnak, a menjünk el bevásárolni, a sütök sütit, mert amúgy nincs kaja. A ne költsünk ennyi pénzt, mer amúgy nincs, mert nem dolgozol, meg ilyenek. És ez biztos hogy nagyon nagy hatással van az egész életemre, mert, mert nagyon hamar el kellett kezdenem felnőtt fejjel gondolkodni, mert ő nem tette, mert ő gyerek fejjel gondolkodott, mert egy nagy gyerek. (...) Amióta az eszemet tudom, nem volt anyja-fia viszony kicsit se, baráti viszonyban voltunk mindig is egészen most tavaszig. (20 éves, férfi)

Látható tehát, hogy az anyagi dimenziók tekintetében és az alanyok legtöbb esetében a függés még mindig fennáll (erre jó példa az, hogy kis hányaduk rendelkezik olyan önálló keresettel, mellyel képes fenntartani magát albérletében anyagi támogatás nélkül). Átfogóbb kép alakult ki a szülő-gyermek kapcsolat értelmezése kapcsán azzal, hogy az alanyok beszámoltak az általuk érzékelt nevelési stílusról és fegyelmezési eszközökről. E két ismeret tekintetében tehát érthető a szülő általi befolyásolás és kontrolleszközök meglétének mértéke és formája a leválási időszakban (amennyiben ez releváns).⁶

⁶ Természetesen ezt a képet tovább árnyárnyalja az, hogy a vírus okozta szituáció az alanyok többségét hazakényszerítette, így a fiatal felnőttek és szülei közötti kapcsolat szükségszerűen változásokon esett át.

TANULMÁNYOK

A felnőtté válás és függetlenedési folyamat egy jóval árnyaltabb képét kapjuk meg, ha egyszerre vizsgáljuk a fiatal felnőtt gyermek által tapasztalt szubjektív neveltetést, a szülő és fiatal felnőtt gyermek közötti kapcsolat alapját, valamint a szülők és fiatal felnőtt gyermekük közötti fennálló viszonyrendszert, illetve ez utóbbi alakulását. A következő tipológiák felállítása az alanyok szubjektív megítélésén alapszik minden kategóriát tekintve.

A leválásban megfigyelhető négy szülői viselkedési típus – kontroll és konformitás

„BIZALMI TÍPUS” – KÖZVETETT KONTROLL ÉS KÖTŐDÉS

Az interjúk során elének táruló mintázatból beazonosítható a fiatalok egy olyan csoportja, akiknek kapcsolata szüleikkel bizalomra épül. Az ebbe a típusba tartozó alanyok következetes nevelést véltek tapasztalni gyermekkorukban. Ez a bizalom azonban a folyamatos kommunikáció függvényében, a szülői elvárások mibenléte és az azokhoz történő alkalmazkodás függvényében is megváltozhat. Ezek az elvárások mindazonáltal leginkább együttélési szabályok betartására és a felsőfokú tanulmányokra irányulnak. Tulajdonképpen az interjúalanyok e csoportjáról elmondható, hogy a szülők támogatják őket céljaik, terveik, álmaik megvalósításában; nem ritkán ösztönzik, motiválják fiatal felnőtt gyermekeiket. Ez természetesen magával vonja a szülői kontrolleszközök, mint például a szóbeli figyelmeztetés, adott esetben pedig a hosszas kommunikáció megvonás alkalmazását, illetve a dicséret, jutalmazás által megjelenő befolyásolást fiatal felnőtt gyermekük irányába, ám bár az alanyok szubjektív megítélése szempontjából csekély mértékben. Ugyanakkor ezeknél az egyéneknél a bizalmi kapcsolat megrendülése esetén fennáll annak a lehetősége, hogy a szülők akár az anyagi segítséget is megvonhatják. Ilyen értelemben a leválás, azaz a szülőktől történő függetlenedés bizonyos értelemben könnyen megy végbe az e típusba tartozó alanyok esetében. Ugyanakkor, mivel bizalmi kapcsolatról van szó (mely sérülékeny a maga nemében), a leválási folyamat akadályokba ütközhet, megnehezedhet. Ennek az a magyarázata, hogy az alanyok úgy érezték, a szülő partnerként, egyenrangú félként, autonóm döntéshozóként tekint fiatal felnőtt gyermekére; az elvárásoknak történő meg nem felelés represszív reakciókat vonhat maga után.

A bizalmon és partneri viszonyon alapuló kategóriában leginkább a kötődésből eredő kontrolleszközök találhatók meg, melyet a szülők alkalmaznak fiatal felnőtt gyermekük irányában. Ez a Nye (1973) által megfogalmazott közvetett kontroll kategóriája, melynek megnyilvánulása esetén az egyén normakövető magatartásának tanúsítása pontosan az érzelmi kötődés útján jön létre. Hirschi (1969) tipológiáját alkalmazva a kötődés nyilvánul ebben az esetben; azaz az érzelmi viszony a fiatal felnőtt és szülője között. Ennek értelmében tehát, mivel bensőséges viszonyt ápolnak, a

TANULMÁNYOK

fiatal felnőtt normakövető magatartásra való hajlandósága nagy. Ezt tovább mélyítik az alanyok által említett rendszeres családi programok (rítusok), azaz a Hirschi-féle részvétel, mint társadalmi kötelék megjelenése. Elképzelhető azonban, hogy mivel pontosan ebben a típusban fordul elő leginkább az anyagi támogatás, illetve az önfenntartásra történő ösztönzés is, azon Nye-féle kontrollmechanizmus jelenik meg, amely a szükségletkielégítés alternatívái útján érvényesül. Így tehát minél egyszerűbben elégíthetők ki a fiatal felnőtt igényei, annál nagyobb a konform magatartás megnyilvánulása. Esetenként a bizalmi kapcsolat sérülése révén ugyanakkor megjelenik a közvetlen kontroll a szülők irányából, tehát a fegyelmezés bizonyos formáival büntetik a normaszegést (Nye 1973). Ez összefügg a Hirschi által megfogalmazott elkötelezettséggel, mint társadalmi kötelékkel. Ennek értelmében a fiatal felnőttek kevésbé szeretnék kockáztatni eddig elért eredményeiket normaszegéssel, elvégre a szülőktől támasztott bizalmat kockáztatnák (Hirschi 1969).

„KONSZENZUÁLIS TÍPUS” - INTERNALIZÁLT KONTROLL ÉS HIT

A fiatal felnőttek és szüleik között konszenzuális alapokon nyugvó kapcsolat áll fenn akkor, ha közös szabályrendszert alakítottak ki. Ezek a posztadoleszcensek szintűgy következetes nevelési stílusról számoltak be. Továbbá a családszerkezet és családon belüli kommunikáció szempontjából egyértelműen ők is felnőtt-felnőtt viszonyrendszerben állnak szüleikkel. Így tulajdonképpen ebből a szempontból egymástól független családtagokról van szó. A közös szabályrendszer kialakulásának tekintetében ugyanakkor két altípus határozható meg. Az egyik a következetes nevelés értelmében a szabályrendszer következetes változtatásában, kibővítésében gyökeredzik. A másik esetén ugyanakkor az apa és/vagy anya személyisége, mint tekintély ugyanúgy fellelhető a családban, mely a szabályok áthágásának visszatartó erejeként képződött le a fiatalok visszaemlékezése alapján. Mivel mindkét esetben a szabályokat közösen fektették le, valamint azt időről időre szélesítették, egy kifejezetten erős kapcsolatról beszélhetünk fiatal felnőtt és szülő között. Itt is megjelennek bizonyos mértékben az alanyok jelenlegi életében a szülői kontrolleszközök, mint a szóbeli figyelmeztetés, vagy a hibákra való rámutatás. Ugyanakkor ezek többnyire a fiatal felnőtt teljes leválása érdekében működnek, illetve az együttélési problémákra reflektálnak.

A konszenzuális kapcsolaton alapuló viszonyrendszerben ezáltal legmarkánsabban az úgynevezett internalizált kontroll található meg. Ez azt jelenti, hogy a norma- és értékrendszer jelentős részét a fiatalok magukévá téve válnak konformmá (Nye 1973). Ez látható a szabályrendszer folyamatos felülvizsgálatával és a mozgástér kibővítésével, valamint a szülők karakteres tulajdonságai által kiszabott szabályrendszer feltétlen (önérdekkövető módon történő) elfogadásával kapcsolatban. Az e csoportba tartozó alanyok a közvetlen kontroll, azaz a fegyelmezés eszközét

TANULMÁNYOK

igen ritkán tapasztalták meg; inkább figyelmeztetés, figyelmeztető jelzés jelent meg. A szabályok alkotta keretrendszert folyamatosan bővítő altípus esetén az internalizált kontroll, azaz az értékrendszer elsajátítása (valamint következetes, kétoldali módosítása); míg a másikban a szükségletkielégítés konform módon végbemenő alternatívája dominál, mint kevésbé markáns kontrollforma (Nye 1973). Továbbá ez utóbbi altípust jellemzi leginkább a hit, azaz a mélyen gyökeredző erkölcsi meggyőződés annak kapcsán, hogy a fennálló érték és normarendszer elfogadása, ezzel a konform magatartás helyes (Hirschi 1969).

„INVERZ TÍPUS” – HIT

A harmadik típus bizonyos értelemben a szöges ellentéte a korábbi kettőnek. Ebben az esetben pontosan a nevelési módszer hiánya adja a problémát. Szabályrendszer hiánya értelmében talán egy sajátos „laissez-faire” nevelési módszert, pontosabban annak hiányát tapasztalhatták meg az alanyok. Mivel egészen gyermekkoruk óta szerepcserében éltek szülőjükkel/szüleikkel, igazából a vizsgálat szempontjából nem értelmezhető a felek közötti viszonyrendszer, azaz a szülő-gyermek kapcsolat és annak változása a továbbiakban. Az alanyok elmondása alapján a szubjektív leválás igen hamar elkezdődött és rövid idő alatt zajlott le, melynek akadályát tulajdonképpen semmi sem képezte és nem is képezi. A leválás így sokkal inkább a szülő/szülők szempontjából kell megtörténjen, mintsem a fiatal felnőtt gyermek szempontjából, elvégre az alanyok szülője/szülei töltik be a gyermek státust.

Ezen típus esetén a kontrolltényezők teljes hiányáról számoltak be az alanyok. Mivel szerepcsere jellemezte mindvégig kapcsolatukat gyermekkoruktól fogva, a szülő nem alkalmazta egyik típusú kontrollt sem. Nem részesültek fegyelmezésben, nem tudtak értékrendszert elsajátítani, valamint bármit megkaptak, amit kívántak. Érzelmi kötődés ugyan kialakult bennük, ugyanakkor ez jelen vizsgálat szempontjából nem értelmezhető, elvégre nem mint szülőhöz, hanem „mint gyermekhez” kötődtek. Az, hogy ez is normakövető, konform magatartást eredményezett, valóban helytálló lehet, ugyanakkor nem az Ivan Nye által megszabott értelmezési kereten belül (Nye 1973), sokkal inkább magyarázná a korábban említett Hirschi féle hit, mint társadalmi kötelék kategóriája (Hirschi 1969).

„ELNYOMÓ TÍPUS” – KÖZVETLEN KONTROLL ÉS RACIONÁLIS KONFORMITÁS

A bevallásuk szerint szigorú, autoriter nevelést megtapasztalt alanyok egy újabb különböző típust alkotnak. Ebben az esetben az alanyok és szüleik közötti kapcsolatot konfliktusok jellemzik, melyek eredeztethetők korábbi problémák és viták fel nem oldásából, az előre lefektetett szabályrendszerek hiányából, illetve a bizalomsején családi környezetből. Mivel a család egy autoriter személy és annak akarata

TANULMÁNYOK

köré szerveződik, mely megkérdőjelezhetetlen monopolhelyzetet tulajdonít önmagának, kritikát és különvéleményt nem tűr. Maga a család integráló ereje ennél fogva erős. Relációba helyezve úgy is mondhatnánk, hogy nem jellemzi a bizalmi viszonyon alapuló szülő-gyermek kapcsolat sérülékenysége. Mivel a szülő-gyermek kapcsolat meghatározó eleme egy autoriter személy, a családi dinamikák és kommunikációk is ezen autoriter személytől függően alakulnak. Ez nyilvánul meg abban, hogy fiatal felnőtt gyermekét a szülő még mindig gyermekként kezeli; önálló, autonóm döntési lehetőséget nem kíván biztosítani. A kontrolleszközök tárháza ebben a típusban kibővül a többihez képest: direkt és indirekt, rejtett és nyílt, visszafogott és agresszív formáit is megtapasztalták a csoport tagjai. Ezen eszközök közé tartozik a folyamatos kritikus hozzáállás a szülő részéről, az anyagi támogatások megvonása, valamint a felmerülő kockázatokra való túlzott figyelemfelhívás és szankciók bevezetésének lehetősége. Mivel e csoportot jellemzi az érzelmi-indulati megnyilvánulás magas reprezentálódása, feltételezhető, hogy a szülő bizonyos értelemben nem várja el gyermekétől, hogy felnőjön. Tehát nem kívánja leválasztani magáról érzelmileg fiatal felnőtt gyermekét.

Azokban a családokban, ahol konfliktusos dinamikát tapasztalhatunk, leginkább a közvetlen kontroll érvényesül (Nye 1973). Ennek nem csak gyakorisága, hanem mértéke is nagyban különbözik az előző típusokhoz képest. Fegyelmezés tekintetében tehát nem pusztán a „gyermeki hisztéria” esetén alkalmazott kibillentés érdekében „pofozták fel” gyermeküket a szülei. Erős kontrollformaként jelenik meg, hogy a fiatal felnőtt saját racionális belátásából, elkötelezettségéből, érdekkövetően kívánt, valamint kíván a mai napig normakövető lenni, konform módon viselkedni (Hirschi 1969, Nye 1973). Természetesen ebben az esetben is szükségletkielégítés áll a háttérben: még ha nem is jó a kapcsolata szülőjével, vagy ha nem is egyezik elképzelésük az alany életútja kapcsán, akkor is az alanyok konfliktuskerülő magatartást tanúsítanak. Mindezek értelmében egyértelmű tehát, hogy a közvetett kontroll, azaz az érzelmi kötődésen alapuló konform magatartás pusztán részlegesen alakul ki (akár Nye akár Hirschi tipológiáját alkalmazva): lehet, hogy az egyik szülővel jó viszonyt ápol a fiatal, melyből próbál erőt meríteni, rekreálódni, konfliktusai a másik szülővel annak érzelmi és indulati tartalma miatt még inkább leterhelik.

Míg a koronavírus válság bizonyos értelemben megerősítette (még ha ideiglenesen is) a családokat azok funkcióinak ellátása tekintetében (melynek oka egy sajátos kényszerszocializációs helyzet megjelenése) (Szabó 2020); az alanyokkal készített interjúk alapján az látható, hogy felnőtté válásuk, egyben szüleiktől történő függetlenedési folyamatuk akadályokba ütközik. Ennek legfőbb oka pedig az érzelmi kötődés megerősödése az újbóli együttélés következtében.

TANULMÁNYOK

Összegzés

A tanulmány célja az volt, hogy rávilágítson a posztmodern kor fiatal felnőttjeinek bizonytalan helyzetére, valamint a leválásban jelentkező érték- és érdekellentétekre a szülők és a leváló gyermek között. Az alkalmazott elméletek és az empirikus kutatásom alapján érzékelhető, hogy a szülői kontrolleszközök és a társadalmi kontrollmechanizmusok is megjelennek a fiatal felnőtt leválásnak idején hol korlátozó, hol segítő szándékkal. Mindez természetesen abból adódik, hogy a szülő meg kívánja óvni gyermekét az esetleges rossz döntések meghozatalától, ugyanakkor nem szándékosan gátolni gyermekét felnőtté válásában. Ezzel tisztább képet kaphatunk a Vaskovics-hoz (2000b) kötődő szubjektív leválási dimenzió értelmezése esetén.

A szülői kontrolleszközök és (családon belüli) társadalmi kontrollmechanizmusok megjelenése érzékelhetően eltér annak függvényében, hogy milyen a szülő-gyerek kapcsolat, milyen minőségű az ebben a kapcsolatban végbemenő kommunikáció és milyen volt a neveltetés a családban. A kutatás alapján elmondható, hogy azon fiatalok rendelkeznek nagyobb szabadsággal, akikben szüleik megbíznak, valamint azok, akik a szülőkkel közösen hozták meg a családi közeg szabályait és alakították ki saját szabadságuk keretrendszerét. Ugyanakkor azon fiatalok esetében, akiknél a szülő személye elnyomó karakterrel rendelkezik, saját nyugalma érdekében az együtt eltöltött idő alatt engednek a szülői akaratnak. Mihelyt azonban (hacsak ideiglenesen is) elkerülnek a családból, már szabadon bontakoztatják el képzeléseiket.

A feltáró kutatás alapot adhat további kérdések megfogalmazására és vizsgálatára. Van-e összefüggés a szülők által gyakorolt folyamatos ellenőrzés és befolyásolás, valamint a mamahotel-jelenség kialakulása között? Milyen kontrollmechanizmusok mutathatók ki más szocializációs közegekben (iskola, kortárs csoport, média, munkahely)? A kontrollmechanizmusok hogyan és mennyiben járulnak hozzá az egyéni felelősségérzet kialakulásához, amely túlnyúl az önkontroll kialakulásán?

Irodalom

- Andorka R. (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó
- Bauman, Z. (2001): *The Individualized Society*. Cambridge, Polity
- Bánlaky P. (2001): A család belső működése – A családon belüli kapcsolatok dinamikája. In: Czibere I. (szerk.) (2006): *Családszociológia*. Debrecen, Debreceni Egyetem Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszék, 38–61.
- Cole, M. – Cole, S. R. (1997): *Fejlődéslélektan*. Budapest, Osiris Kiadó
- Durkheim, É. (2000): A szociológia módszertani szabályai. In: Felkai G. – Némédi D. – Somlai P. (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig II*. Budapest, Új Mandátum, 272–313.

TANULMÁNYOK

- Foucault, M. (1990): *Felügyelet és büntetés. A börtön rövid története*. Budapest, Gondolat Kiadó
- Gottfredson, M. R. – Hirschi, T. (1989): A propensity – event theory of crime. *Advances in Criminological Theory*, Vol. 1, 57–67.
- Gottfredson, M. R. – Hirschi, T. (1990): *A General Theory of Crime*. Stanford, CA, Stanford University Press
- Győry Cs. (2019): Kontrollelméletek. In: Borbíró A. – Gönczöl K. – Kerecsi K. – Lévy M. (szerk.): *Kriminológia*. Budapest, Wolters Kluwer, 177–193.
- Hirschi, T. (1969): *Causes of Delinquency*. Berkely, CA, University of California Press
- Murinkó L. (2010): Mitől lesz valaki felnőtt? A családi szerepátmenetek és az önállóvá válás szerepe a felnőtté válás megítélésében. *Demográfia*, 53. évf. 1. szám, 7–37.
- Nagy A. – Trencsényi L. (2012): *Szocializációs közegek a változó társadalomban: A nevelés esélyei: család, iskola, szabadidő, média*. Budapest, Iszt Alapítvány
- Neulinger Á. – Mitev A. (2017): Fiatal felnőttek családi rítusai és a felnőtté válás jellemzői a családtól való leválás idején. *Szociológiai Szemle*, 27(1): 64–89.
- Nye, F. I. (1973): *Family Relationships and Delinquent Behaviour*. New York, Wiley
- Reiss, A. J. (1951): *Delinquency as the Failure of Personal and Social Controls*. Indianapolis, Bobbs-Merrill
- Simmel, G. (2009 [1890]): *A társadalmi differenciálódásról. Szociológiai és pszichológiai vizsgálódások*. Budapest, Gondolat Kiadó
- Somlai P. (2007): A posztadoleszcensek kora. Bevezetés. In: Somlai P. (szerk.): *Új ifjúság*. Napvilág Kiadó, Budapest, 9–43.
- Somlai P. (2013): *Család 2.0. Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Spéder Zs. (2016): A folyamatosan átalakuló család az ezredforduló Magyarországon. In: Osztie Z. – Náray-Szabó G. – Tordáné Petheházy J. – Tőkéczi L. (szerk.): *Idők jelei*. Tanulmánykötet, Lexica Kiadó, Budapest, 77–92.
- Szabó A. (2020): „Gyerek vagy ám még...” – Egy történelmi COVID generáció születésének feltételei. In: Körösi A. – Szabó A. – Böcskei B. (szerk.): *Vírusba oltott politika. Világjárvány és politikatudomány*. Budapest, TK Politikatudományi Intézet – Napvilág Kiadó
- Vaskovics L. (2000a): Társadalmi modernizáció és a szülői szerepváltozás összefüggései. (Akadémiai székfoglaló). In: Czibere I. (szerk.) (2006): *Családszociológia*. Debrecen, Debreceni Egyetem, Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszék, 14–22.
- Vaskovics L. (2000b): A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. *Szociológiai szemle* 2000/4. 3–20.

Abstracts

Hopes and concerns of democratization *Ideas about popular vote in Hungarian political discourse 1985–1989*

ANNA UNGER

The article analyzes the political discourse concerning direct democracy between 1985–89, when the issue of introducing popular vote at local and national level became relevant, both as a general institutional reform of political decision-making, and as the result of some major initiatives launched by social movements. The analysis covers the related law journal articles, party-state documents, the writings of political and intellectual elites (including the opposition), and the wider public (mainly daily and weekly newspapers). The discourse analysis is based on the academic literature of direct democracy and some new aspects, like the timing of introducing direct democracy, its role and perspectives, the consideration of threats and benefits, and the relevance of international examples as possible models for reform. The paper finds that the opposition and the party-state regarded the introduction of popular vote differently: while the emerging opposition emphasised the function of controlling the state power by popular votes, the party-state expected to stop shrinking its social legitimacy. Meanwhile, general public seemed to be indifferent about this remarkable democratic reform.

KEYWORDS: popular vote, democracy, public, Hungarian regime change, political participation

Social policy model change in Hungary in the light of post-2010 governance

FRUzsINA KOVÁCS

Hungarian social policy underwent a major shift in emphasis following the change of government in 2010. The aim of this study is to examine the direction of these changes of emphasis compared to the models used by Esping-Andersen to typify welfare states. The analysis uses the classical criteria of the models and analyses changes in social policy principles, goals and instruments in five areas. In the areas of employment, family policy, tax policy, housing policy and crisis management, we would like to show that in Hungary we cannot currently speak of a purely conservative social policy model as declared by the government. The conclusion of our study is that the Hungarian system currently uses mixed elements, although the declared values are conservative and the authorities try to preserve conservative structures and actors, there is a significant shift in emphasis in social policy, and the mixed model shows strong liberal elements.

KEYWORDS: welfare model change, workfare society, recommodification, residual principle redistribution, illiberal welfare paradox

'If a worker's hostel – let it be good'
The status of worker's hostels in state and corporate social policy in Szabolcs-Szatmár county in the 1970s

GRÉTA MURÁNYI-GYÓRI

The presentation of the commuter's 'second home' is inevitable in connection with the research of commuting as one of the most defining social phenomena of the Kádár era. This is particularly justified in Szabolcs-Szatmár county, which area was closely connected to the phenomenon of short-distance commuting. One of the main goals of the intertwining state and corporate social policy implemented in the era, especially from the first half of the 1960's, was undoubtedly to ensure satisfactory living conditions and cultural services provided by workers' hostels. While from the beginning of the 1970's, the county's political leadership, one of the companies employing the most commuters, the Szabolcs County State Construction Company, prioritized the matter of workers' hostels, which had been operated since the beginning of the fifties, from the end of the sixties. The company's efforts were mainly shown in connection with the creation of suitable hygienic conditions and the provision of cultural opportunities. However, despite the significant financial outlay, a lasting result was not achieved, as a result of which the corporate goals set in previous decades were also prioritized in the 1980's.

KEYWORDS: short-distance commuting, social policy, worker's hostel, corporate responsibility

Burnout syndrome among health care workers in Hungary – a literature review

KOCSICSKA IVANA

Burnout is recognised as an occupational hazard and prolonged response to chronic interpersonal stressors at work in various people-centred professions, with higher prevalence among health care workers. The main objective of this research was the integrative review of the literature on burnout syndrome in Hungarian health care workers. Twelve (12) studies found in PubMed database were included in the research and a number of important conclusions have been summarized about burnout syndrome among employees of the Hungarian health care system. Also, as important conclusion it has been highlighted, that recognising, preventing, and treating burnout and depression among health care workers should be one of the priorities of the health care in Hungary.

KEYWORDS: Burnout, Health Care Workers, Emotional Exhaustion, Depersonalisation, Personal Effectiveness, Resilience

Teaching methods among primary school students during the Covid-19 epidemic

ZSUZSA KUKUCSKA

The research focuses on the effects of the Covid-19 epidemic among primary school children, the transformations of the educational framework, within the study focuses on pedagogical perspectives. Mandatory online education frameworks have drawn attention to the differences

between classroom lessons and digital teaching, the background dimensions of the teaching profession, which can also be interpreted as challenges in today's education system. Accordingly, the study reflects the social and mental problems generated by the pandemic, the digitalisation that has become necessary in the field of education, the difficulties in the delivery of curricula affecting teachers, that is the pedagogical state of emergency and quarantine pedagogy. A pedagogical database teaching in small and large cities provides a basis for changes in teaching methods (n = 12). As a result, they have been able to present school-specific cases of online education, efforts to deliver digital learning materials, along with the difficulties in many cases and the innovations that can be incorporated later.

KEYWORDS: digital education, quarantine pedagogy, pedagogical emergency, educational technology, ICT tools, curriculum development, pandemic

Barriers to parental involvement in school life of a rural settlement in Szeklerland

MÁRIA MAGDOLNA SZÁSZ

This study examines the barriers of parental involvement in school life through a sample of a rural settlement in Szeklerland, using the six areas of parental involvement discussed by Epstein (1987). In the study area, the actual process of parental involvement in the Epsteinian sense is in its initial stages. Although behaviours that can be categorised as school-parent cooperation are emerging, conscious parent-school cooperation is not yet characteristic.

KEYWORDS: parental involvement, barriers, rural school

Forms of parental control in the case of postadolescent youth

JOHANNA HELÉNA STADINGER

The present study addresses control factors that emerge during the detachment of young people in the post-adolescent age that may delay or hinder the detachment process of the young adult. It aims to highlight that childhood upbringing, the child-parent relationship, and the communication that takes place between them allow the creation of a new type of typology in which not only parental control tools can be identified but also social control mechanisms can be identified. Most post-adolescence research traces the success or extent of detachment mostly to the financial situation of young people. This paper, however, aims to briefly demonstrate that a deeper understanding of the dimensions of detachment as conceived by László Vaskovics is possible through the study of attachments and bonds.

KEYWORDS: subjective detachment, social control, conflicts in families, postadolescence, parental control